

Adilxan Bayramov

SƏMƏD VURĞUN:
ömrür yolu və yaradıcılığından
səhifələr

Bakı- 2015

BBK 47.2.6.2.2

A-84

Redaktor: Rasim Nəbioğlu

Adilxan Hüseynəli oğlu Bayramov

Səməd Vurğun: ömür yolu və yaradıcılığından səhifələr
«VƏTƏNOĞLU» NPŞ MMC, Bakı, 2015, 256 səh.

Kitabda müəllifin xalq şairi Səməd Vurğunun həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı məqalələri toplanmışdır. Bu məqalələrdə şairin bədii əsərləri, onların müəyyən səbəblərlə bağlı çap olunmamış və ya ixtisar edilmiş hissələri, çıxış, məqalə və məktubları araşdırılmışdır. Burada qoyulan məsələlər bir yaradıcı şəxsiyyət kimi həyatının müxtəlif illərində şairin keçirdiyi yaradıcılıq məqamları əsasında şərh olunmuşdur.

Professor Cəlal Abdullayevin müəllifin «Səməd Vurğun: milli və ümumbəşəri» (2007) monoqrafiyasına yazdığı «Vurğun sənətinə yeni baxış» adlı ön söz, şair- publisist Tofiq Abdinin onun doktorluq dissertasiyası müdafiə etməsi ilə əlaqədar qələmə aldığı «Umulmayan bir yazı» («Ədalət» qəzeti, 3 noyabr, 2007), habelə əməkdar jurnalist İlyas Adıgözəllinin «Adilxan Bayramov» («Borçalının Sadaxlı dünyası», 2014) məqalələri də kitaba daxil edilmişdir.

Kitab ədəbiyyatşünaslar, müəllimlər, ali məktəblərin müvafiq fakültələrinin tələbələri, habelə geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

4702060202

Qrifli nəşr

A-651(07)2015

©A .Bayramov, 2015.

VURĞUN SƏNƏTİNƏ YENİ BAXIŞ

Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğunun yaradıcılığı həmişə tənqid və ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzində olmuş, bu mövzuda namizədlik və doktorluq dissertasiyaları, monoqrafiyalar, məqalələr yazılmışdır. Bu araşdırmalarda şairin ümumi yaradıcılığı və onun müəyyən sahələri, konkret əsərləri, ədəbi-tənqidi və estetik görüşləri, ədəbi əlaqələrin inkişafında rolu, sənətkarlıq xüsusiyyətləri və s. tədqiqat obyektini kimi götürülmüşdür. Nəticədə ədəbiyyatşünaslığımızın vurğunşünaslıq qolu yaranmışdır. Vurğunşünaslar şairin yaradıcılığında millilik və ümumbəşəriyyət problemlərinə öz araşdırmalarında yeri gəldikcə toxunsalar da, müəlliflərdən heç biri bu mövzunu geniş şərh etməyi bir məqsəd kimi qarşısına qoymamışdır. Bu baxımdan Adilxan Bayramovun «Səməd Vurğun: milli və ümumbəşəri» monoqrafiyası xüsusi maraq doğurur.

Adilxan Bayramov Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin məzunudur. O, ilk tədqiqat vərdişlərinə məhz Səməd Vurğun yaradıcılığını araşdırmaqla başlamış, bu mövzuda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, doktorluq dissertasiyası yazmışdır.

30 ilə yaxın bir müddətdə Səməd Vurğun yaradıcılığı ilə ardıcıl məşğul olan Adilxan Bayramov özünü bacarıqlı, səriştəli və əməksevər tədqiqatçı kimi göstərmişdir. O, tədqiqatçı kimi xeyli iş görmüş, şairin bir çox çıxış və məqalələrini, məktublarını, şeirlərini, o cümlədən 1942-ci il fevralın 12-də Moskva radiosu ilə «Koroğlu nəsilərinə bizim salamımız», 1942-ci il noyabrın 29-da Moskvada

ədəbiyyat və incəsənət işçilərinin antifaşist mitinqində «Qafqazın mədəniyyəti ölməzdir» adlı çıxışlarını, habelə Ukrayna yazıçılarının III qurultayında çıxışının mətnlərini ilk dəfə üzə çıxararaq Azərbaycan dilinə çevirmiş və dərc etdirmişdir.

Adilxan Bayramov şairin «Vaqif» pyesinin və «Aslan qayası» poemasının naməlum parçalarını əldə etmiş, «İnsan» pyesinin daha mükəmməl variantını üzə çıxarmış və bütün bunlardan öz tədqiqatında istifadə etmişdir.

«Səməd Vurğun: milli və ümumbəşəri» monoqrafiyası da onun bacarıqlı bir vurğunşünas olduğunu göstərir.

Bu monoqrafiyada ilk dəfə olaraq Səməd Vurğun yaradıcılığında millilik və ümumbəşəriyyət mövzusu sistemli şəkildə və çağdaş tələblər baxımından öyrənilir. Bu məqsədlə şairin bədii əsərləri, onların müəyyən səbəblərlə bağlı çap olunmamış və ya ixtisar edilmiş hissələri, çıxış, məqalə və məktubları araşdırılır, bunların bəziləri ilk dəfə tədqiqata cəlb olunur.

Şairin indiyədək tədqiqatçıların diqqətini çəkməmiş bir sıra çıxış və məqalələri, məktubları da vardır. Bunlar onun kitablarına daxil edilmədiyini, bəziləri isə ümumiyyətlə heç yerdə çap olunmadığı üçün tədqiqat obyektinə çevrilməmiş, diqqəti cəlb etməmişdir. Çap olunmamış məqalələrində, habelə məktublarında, müxtəlif mətbuat orqanlarının səhifələrində, iclas protokollarında və stenogramlarda mühafizə olunan çıxışlarında onun ədəbiyyatda millilik və ümumbəşəriyyət, vətənpərvərlik, ana dili, ayrı-ayrı hadisələr və şəxsiyyətlər barədə maraqlı mülahizələri vardır. Monoqrafiyada bu mənbələr ilk dəfə olaraq təhlil obyektinə çevrilmişdir.

Monoqrafiyada ilk dəfə olaraq 1930-cu və 1950-ci il-

lərdə şairə qarşı təşkil olunmuş qərəzli hücumlar araşdırılmış, bu hücumlarla bağlı onun yaradıcı şəxsiyyət kimi keçirdiyi yaradıcılıq məqamları və bütün bunların onun əsərlərinə təsiri göstərilmişdir.

Monoqrafiya giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I fəsil «Səməd Vurğun və tarixi şəxsiyyət problemi» adlanır. Bu fəsildə göstərilir ki, Azərbaycan xalqının tarixinin öyrənilməsi bir problem kimi həmişə Səməd Vurğunun narahat etmiş, şair bu işin gerçəkləşməsi naminə çalışmış, bununla yanaşı, tarixi mövzuda əsərlər yazmış, tariximizin öyrənilməsi işində mövcud olan boşluqları doldurmağa səy göstərmişdir. Burada şairin üzərində «Azərbaycan. Tarixi poema. 1934-1935. Səməd Vurğun» yazılmış şəxsi arxivindəki qırmızı cildli albomda toplanmış əsərlər – müəllifin «Azərbaycan» epopeyası - şairin bu epopeyaya daxil etdiyi «Dar ağacı», «Qız qayası», «Aslan qayası», «Üsyan» poemaları çağdaş tələblər baxımından təhlil edilir.

Burada şairin tarixi mövzuda yazılmış əsərlərində şəxsiyyət problemi araşdırılır. Mövzu, eyni zamanda şairin folklor motivləri əsasında yazdığı əsərlər üzrə şərh olunur.

Bu fəslin «Vaqif» dramı: Şair və hökmdar problemi. Sənətkar faciəsinin inikası» bölməsində «Vaqif» pyesinin yazıldığı tarixi şərait, bu şəraitin əsərin yazılmasına təsiri, şair və hökmdar problemi ön plana çəkilir, sənətkarın konkret tarixi şəraitdə faciəli yaşantıları əsaslandırılır.

Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinin çox maraqlı bir dövrünü canlandıran, qədim Azərbaycan torpağı Qarabağın müdafiəsinə həsr olunmuş «Vaqif» pyesi 1938-ci

ildə tamaşaya qoyulduğu dövrlə də səsləşirdi. Tədqiqatçı «Vaqif»in müasir səslənməsinin bir səbəbini də 1937-ci ilin məlum havasının təsiri ilə izah edir. O bu faktları əsas götürür ki, M.P.Vaqif 1797-ci ildə İran hökmdarı Ağa Məhəmməd Şah Qacarın hüzurunda dayanmışdı, əsərin yazıldığı 1937-ci ildə isə Səməd Vurğun şəxsi məsələsi ilə əlaqədar düz dörd dəfə «respublikanın rəhbəri»nin yanına çağırılmışdı. A.Bayramov çox doğru olaraq belə hesab edir ki, burada və şairin çağırıldığı digər yerlərdə gedən söhbətlər, həmin dövrün mövcud şəraiti əsərin yazılmasına ciddi təsir göstərmişdir. Bu mülahizələr «Vaqif»dən götürülmüş konkret nümunələr əsasında şərh edilir. Belə bir fakt əsas götürülür ki, şair «Vaqif»i əvvəlcə faciə kimi qələmə almış, teatra «dörd pərdəli mənzum faciə» kimi təqdim etmişdi. Əsərin qəhrəmanı Vaqifin ölümü hadisələrin təbii axarı ilə bərabər, həm də pyesin qələmə alındığı dövrün obyektiv gerçəkliyindən və tələbindən doğurdu.

«Mənzum roman və insan xarakterləri» adlanan ikinci fəsilə Səməd Vurğunun epik əsərlərə xüsusi maraq göstərdiyi qeyd olunur və bu onun ümumiləşdirilmiş xarakter və obrazlar yaratmaq səyi ilə əlaqələndirilir. Bu fəslin «Şairin poemalarında tarixi səsleşmələr» bölməsində şairin «Komsomol poeması»na xüsusi diqqət yetirilir, bu əsərdə insanın tarixi hadisələr axarında təsviri araşdırılır, əsərin janrı ilə bağlı fikirlərə münasibət bildirilir.

Tədqiqatçı bu poemanı təhlil etmək, obrazları tarixi hadisələr axarında düzgün səciyyələndirmək, onlara şairin münasibətini aydınlaşdırmaq üçün həmin dövrün gerçəkliklərini nəzərdən keçirir.

1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-

nin yaradılması və devrilməsi, habelə Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması kimi tarixi hadisələr Səməd Vurğunun yeniyetməlik illərinə təsadüf etmişdir. Şair 1918-ci ildə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Qazax Müəllimlər Seminariyasına daxil olmuş, Sovet hakimiyyəti dövründə isə təhsilini tamamlayaraq əmək fəaliyyətinə başlamışdır.

Səməd Vurğun XI Ordu hissələrinin Qazağa daxil olmasını müşahidə etmiş, mitinqlərdə müxtəlif çıxışları dinləmiş, Dilicanda yeni quruluşa qarşı çıxmış iki nəfərin, habelə məşhur Gəncə qiyamının iştirakçısı olmuş daha iki nəfərin Qazaxda hərbi-inqilab komitəsinin qərarı ilə güllələnməsini görmüşdü. Yeni hökumət gənc nəslin «qırmızı inqilabçıların» yolu ilə getməsi üçün müxtəlif üsullardan istifadə edir, ilk komsomol təşkilatları yaradır, yeniyetmələri komsomol sıralarına qəbul edir, daha doğrusu «yazırdılar». Müəllif, bütün bu yaşantıların həyati material kimi «Komsomol poeması»nın yazılmasına ciddi təsir göstərdiyini, əsərdə təsvir olunan hadisə və obrazların canlılığına səbəb olduğunu əsaslandırır.

Tədqiqat işində belə fikir əsaslandırılır ki, Səməd Vurğun bu əsərdə çox ziddiyyətli və mürəkkəb bir dövrü, bu dövrün acı bir həqiqətini – bir xalqın ayrı-ayrı düşmən cəbhələrə bölünmüş iki qütbünün bir-birilə mübarizəsini, onların dövrə və dövrün hadisələrinə münasibətini göstərmiş, xalq həyatı və məişətini, xalqımıza məxsus adət-ənənələri təsvir etmişdir. Dövrün özünə məxsus cəhətlərinin buradakı adamların xarakterinə ciddi təsir göstərməsi də xüsusi vurğulanmışdır.

«Komsomol poeması»nın qəhrəmanı ilə bağlı tədqiqatçılar arasında iki müxtəlif fikir vardır. Onlardan

bəziləri Bəxtiyarı, digərləri Cəlali əsərin baş qəhrəmanı hesab edirlər. Müəllifin bu məsələyə münasibəti də maraqlıdır.

Doğrudur, Bəxtiyar əsərdə mühüm yer tutur, bir-birilə mübarizə apararaq qütblərdən birinin rəhbəri kimi bu və ya digər hadisəyə müdaxilə edir, münasibətini bildirir. Lakin əsas xətt Cəlalla bağlıdır. Cəlalla Humayın məhəbbət macərası poemanın əsasını təşkil etdiyi kimi, əsas hadisələrin inkişafı, bir sıra obrazların səciyyələndirilməsi də məhz Cəlalla bağlı verilir. Bütün bunları süzgüləndirən tədqiqatçı Cəlali əsərin baş qəhrəmanı hesab edənləri daha haqlı sayır.

Tədqiqatçının Gəray bəy obrazı ilə bağlı mülahizələri də yenidir, onun özünə məxsusdur. Müəllifin fikrincə, Gəray bəy dolğun, həyatı və hərtərəfli göstərilməsi baxımından diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir. Bir mülkədar kimi onun öz əqidəsi var və Gəray bəy bu əqidəyə sadıqdır. Şair onun simasında iki cəhəti birləşdirmişdir. Birinci halda Gəray bəy var-dövləti əlindən alınaraq çöllərə salınmış bir qaçaq və buna görə də düşmənə çevrilmiş keçmiş mülkədar, ikinci halda isə qızı Humayın taleyini düşünən bir atadır.

Tədqiqatçı onu da unutmur ki, bir mülkədar kimi Gəray bəy firavan və xoşbəxt həyat keçirmiş, bir bəy kimi böyük var-dövləti, öz ürəyincə ailəsi, dost-tanışı olmuşdur. Sovet hökuməti isə bütün varlılar kimi, onu da bunlardan məhrum etmişdir. İndi Gəray bəy başqa bir adamdır. Öz yaxın adamları ilə dağlara çəkilən bəy yeni quruluşun barışmaz düşməninə çevrilmişdir.

A.Bayramov, eyni zamanda Gəray bəydə bir sıra işıqlı, insani cəhətlər görür, onu öz əqidəsinə axıradək sadıq

qalan bir insan kimi təqdim edir. Özünü Kürün sularında qərq etməsini də onun məhz əqidəsinə sədaqətinin ifadəsi kimi mənalandırır.

Bu bölmədə əsərin yazılıb başa çatdırılıb-çatdırılmaması və janrı barədə ayrı-ayrı tədqiqatçıların fikir və mülahizələrini araşdıran müəllif əsərin özünə və bəzi faktlara istinadən doğru olaraq belə bir qənaətə gəlmişdir ki, «Komsomol poeması» süjet xətti, hadisələrin inkişafı, insan xarakterlərinin açılması, xalq həyatı və məişətinin geniş lövhələrinin yaradılması baxımından bitkin bir əsər kimi mənzum roman janrının tələblərinə cavab verir.

Bu fəslin «Müasir mövzu və insan problemi» adlı bölməsində şairin epik səpkidə qələmə aldığı «Aygün» poeması barədə danışılır və təəssüflə qeyd edilir ki, bu əsərin nəşrindən sonra Səməd Vurğuna qarşı yeni ittihamlar irəli sürülmüşdür. Bütün bu məsələlərə son vaxtlar üzə çıxarılmış sənədlər əsasında aydınlıq gətirilir.

Bölmədə şairin «M.Quluzadənin ədəbi səyahəti» adlı məqaləsi ilk dəfə olaraq tədqiqata cəlb edilir, «Aygün» poeması və müəllif barədə tənqidçi M.Quluzadənin yazdığı tənqidi fikir və mülahizələrin əsassızlığının şair tərəfindən sübuta yetirildiyi əsaslandırılır.

III fəsil «Səməd Vurğun yaradıcılığında müharibə və insan» adlanır. Bu fəslin «Müharibə və tragik kolliziyalar» adlı ilk bölməsində şairin Böyük Vətən müharibəsinin ilk günündən sonuncu gününə qədər əməli fəaliyyəti və ədəbi yaradıcılığı işıqlandırılır, onun həmin illərdə həm bir vətəndaş, həm də şair kimi öz üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən ləyaqətlə gəldiyi göstərilir.

Səməd Vurğun müharibə dövründə yazdığı əsərlərdə müharibəyə fəlsəfi baxışlarını da bildirmişdir. Şair bu cür

fəlakətlərə son qoymağın gərəkliliyini xüsusi qeyd edir. Buna görə də o, müharibə səhnələrinin geniş təsvirini verən əsərlər üzərində düşünməyə başlamışdı.

Şairin bu yöndə yaradıcılığı «Müharibənin fəlsəfi dərki və «İnsan» pyesi» adlı bölmədə şərh olunur. Bölmədə şairin yaradıcılığında müharibəyə fəlsəfi baxış, xeyirlə şərin mübarizəsi nəzərdən keçirilir, «İnsan» pyesi təhlil olunur. Burada şairin natamam «Hürmüz və Əhrimən» adlı dramatik poeması haqqında tədqiqatçı öz mülahizələrini bölüşür, eyni zamanda əsərin yazılıb başa çatdırılmaması səbəblərini araşdırır.

Şairin «İnsan» pyesi ilk dəfə 1945-ci ilin noyabrında, ikinci dəfə 1974-cü ilin fevralında tamaşaya qoyulmuşdur. Monoqrafiyada hər iki tamaşa ilə bağlı mətbuatda dərc olunmuş məqalələr araşdırılmış, onlara münasibət bildirilmişdir. Eyni zamanda, şairin üzərində bir neçə dəfə işlədiyi, dəyişikliklər, əlavələr və ixtisarlar etdiyi ilk makina nüsxəsi tədqiqata cəlb olunmuş, bunun əsasında «İnsan»ın nəşr olunmuş variantı ilə müqayisələr aparılmışdır. Əsərin ümumi ideyasına, ayrı-ayrı obrazların daha obyektiv səciyyələndirilməsinə və müəllif qayəsinə (habelə vaxtilə əsər barədə yanlış mülahizələrin təkzibinə) müəyyən təsiri olduğu nəzərə alınaraq monoqrafiyada bu mənbə haqqında məlumat verilmişdir.

IV fəsil «Bədii obraz yaradıcılığında millilik və ümumbəşəriyyətin vəhdəti məsələsi» adlanır.

Fəslin «Problemə şairin elmi-nəzəri baxışı» adlı bölməsində Səməd Vurğunun ədəbiyyatda və sənətdə millilik və ümumbəşəriyyət məsələləri barədə elmi-nəzəri fikirləri şərh olunur, bununla əlaqədar onun məqalə və çıxışları, xüsusən son vaxtlar əldə edilmiş materiallar

tədqiq edilir. Xüsusi olaraq qeyd edilir ki, şair bütün həyatı boyu mənsub olduğu xalqın təəssübünü çəkmiş, onu hər hansı bir hücumdan qorumuş, sözün həqiqi mənasında alovlu bir vətənpərvər olmuşdur.

Bu bölmədə Səməd Vurğunun millilik və ümumbəşəriliklə bağlı elmi-nəzəri irsi tədqiqata cəlb olunmuş, şairin 1953-cü ildə Moskva mətbuatında dərc olunmuş «Böyük sənət məsələləri» və «Şairin hüquqları» məqalələrinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Burada qeyd olunur ki, Səməd Vurğunun adı çəkilən məqalələrdə bir sıra fikirləri o dövr üçün yeni olduğundan birmənalı qarşılanmamış, mübahisələrə səbəb olmuşdur. Şairin fikirlərinə qarşı yönəlmiş məqalələrdən biri – tənqidçi Y.Qorbunovanın «Sosializm realizminin bəzi nəzəri məsələləri haqqında» məqaləsi, habelə Səməd Vurğunun «Mənim Qorbunovaya cavabım» (əlyazması) adlı qeydləri təhlil edilmişdir.

Bu fəslin «Vətənpərvərlik poeziyası millilik və ümumbəşərilik kontekstində» adlı bölməsində sənətkarın doğulduğu, boya-başa çatdığı yerlərdən məhəbbətlə danışmasını, öz əsərlərində doğma yurdu xatırlamasını çox təbii hal kimi qəbul edən müəllif yazır ki, Səməd Vurğun üçün «Vətən» Kür qırağından, Qarayazı meşəsindən, «dolaylarında bahar çağı gəzdiyi» dağlardan, «göylərə baş çəkən Göyözən»dən, nakam anası Məhbub xanımın tapşırıldığı torpaqdan, atası Yusif ağanın yanıqlı-yanıqlı saz çaldığı evdən başlayır. Tədqiqatçı onu da qeyd edir ki, şairin öz «kiçik Vətən»inə məhəbbəti bütün ömrü boyu davam etmiş, o, yaradıcılığının müxtəlif mərhələlərində doğma yerləri anmışdır.

Monoqrafiyada belə bir fikir əsaslandırılır ki, Səməd

Vurğunun bu mövzuda şeirləri bəzi tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, şəhərin kəndlə qarşılaşdırılması, sonuncuya üstünlük verilməsi deyil, şairin «kənd həsrəti», doğma yerlərə məhəbbəti onun ümumən Azərbaycana məhəbbətinin tərkib hissəsidir. Bunu həmin şeirlərin hər bir misrasında görənlər müəllif onun 1929-cu ildə Moskvada qələmə aldığı «Vətən həsrəti», «İnqilab yurdu» və «Konsert axşamı» şeirlərini, «Həsrət» şeirini bu yöndə təhlil edir.

S.Vurğunun məhz yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı «Şəki», «Çiçək», «Dilcan dərəsi», «Bizim dağların», «Kür çayı», «Yadıma düşdü», «Çinarın şikayəti» və bir çox başqa şeirlərində də yurd sevgisinin, onun təbiətinə və ayrı-ayrı guşələrinə məhəbbətin əsas yer tutduğunu bildirən tədqiqatçı bu şeirlərin bəzilərinin elə həmin vaxtlar ədəbi tənqid tərəfindən birmənalı qarşılanmadığını, mətbuatda bir sıra kəskin məqalələrin dərc edildiyini, şairə qarşı hücumlar olduğunu da göstərir və bütün bunlara obyektiv cavab verir.

Monoqrafiyada belə bir fikir əsaslandırılır ki, Səməd Vurğunun öz «kiçik Vətəni» ilə mənəvi bağlılığı ona bütün Azərbaycanı tanımağa, Azərbaycan xalqının həyatını başa düşməyə imkan verdi, şair böyük vətənin ürək döyüntülərini eşitdi. Bu məhəbbət isə «Azərbaycan» şeirinin yazılmasına zəmin yaratdı.

Tədqiqatçı belə bir qənaətə gəlir ki, Səməd Vurğun hansı mövzuda yazmasından asılı olmayaraq həmişə Azərbaycan şairi və Azərbaycan vətəndaşı kimi çıxış edir.

Monoqrafiyada qaldırılan məsələlər, onların elmi-nəzəri həlli, çıxarılan ümumiləşdirici nəticələr yeniliyi və orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir, əsərin elmi dəyəri ilə bağlı müsbət fikir doğurur. Müəllif öz tədqiqat

işində Səməd Vurğun yaradıcılığına müasir mərhələdə ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran tələblər baxımından yanaşmışdır ki, bu da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Nəzərə alınsa ki, bu gün Səməd Vurğun yaradıcılığına qayıdış başlanmışdır, onda bu monoqrafiyanı dəyərli bir tədqiqat işi kimi qəbul etmək olar. Burada faktlar yenidir, eyni zamanda müəllifdə yeni faktları üzə çıxarmağa meyl güclüdür. Başqa sözlə desək, Adilxan Bayramov öz tədqiqatını yeni istiqamətdə aparmışdır. Monoqrafiya çox zəngin mənbələr əsasında yazılmışdır, tədqiqata cəlb edilən materiallar və onlara müəllifin analitik münasibəti tamamilə yenidir. Belə hesab edirəm ki, bu tədqiqat işi bu gün klassiklərimizə, o cümlədən Səməd Vurğun irsinə ağız büzənlərə çox tutarlı cavabdır. Eyni zamanda, bu tədqiqat işi Səməd Vurğuna qayıdıbdır, bu zəngin irsə yeni münasibətin nəticəsidir. İnanıram ki, bizim ədəbiyyatşünaslar bu yöndə öz tədqiqatlarını davam etdirəcəklər.

Bu monoqrafiyanın elmi nəticələrindən Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığını yeni baxımdan öyrənmək məqsədilə araşdırmaların aparılmasında, ədəbiyyat tarixinin çağdaş tələblərə uyğun yazılmasında, ali və orta məktəblərin ədəbiyyat dərsləklərinin müvafiq bölmələrinin hazırlanmasında istifadə etmək olar. Ali məktəblərin filologiya fakültələrində xüsusi kursların tədrisi zamanı da bu araşdırmadan faydalanmaq mümkündür.

Adilxan Bayramovun «Səməd Vurğun: milli və ümumbəşəri» adlı monoqrafiyasını vurğunşünaslığa və böyük şairin 100 illik yubileyinə layiqli töhfə hesab edirəm.

*Cəlal Abdullayev,
filologiya elmləri doktoru, professor 2006*

«ŞAIR, HÖKMDARIN HÜZURUNDASAN!..»

Tarix boyunca neçə-neçə şair taleyi hökmdarın qəzəb və mərhəmətindən, bir də səxavətindən asılı olub, elə burada - hökmdarın hüzurunda da həll edilib. Hökmdar əlini-əlinə vurub gah xəzinədarı çağırır, gah da cəlladı. Bir çoxları üçün şan-şöhrətin yolu hökmdarın hüzurundan başlayıb. Hökmdar səxavət göstərərək birinə var-dövlət bağışlayıb, başqasına dar ağacı. Qurğuşun hədəfinə çevrilənlər də olub. Belə şeylər yaxın tariximizdə də baş verib, yaxın tariximizin səhifələrində də yazılıb.

Şair-hökmdar problemi Azərbaycandan da yan keçməyib. Söz sərraflarımızdan Xaqani zindana atılıb, Nəsimi diri-diri soyulub...

Hökmdarın hüzurunda sınağa çəkilənlərdən biri də böyük şair və dövlət xadimi M.P.Vaqif olub.

M.P.Vaqif 1797-ci ildə Şuşada İran hökmdarı Ağa Məhəmməd şah Qacarın hüzurunda dayanmışdı...

Molla Pənahın nəslindən olan başqa bir böyük şairimiz- Səməd Vurğun öz ulu babası haqqında əsərini - «Vaqif» pyesini 1937-ci ildə qələmə alıb... Elə həmin il S.Vurğun şəxsi məsələsi ilə əlaqədar düz dörd dəfə «hökmdarın hüzuruna» - respublika rəhbərinin yanına çağırılıb. Əlbəttə, elə həmin vaxt «hökmdar» düyməni basıb təltif işinə baxan əməkdaşı da çağırma bilirdi, NKVD-nin meşin gödəkçəli əməkdaşlarını da.

Şübhəsiz, həmin vaxtlar şair başqa yerlərə də çağırılırdı. Bunları və burada nədən söhbət getdiyini 1937-ci ildə heç kəs bilmirdi. Şairin özündən başqa. O isə məhz həmin günlərdə «Vaqif» pyesini yazırdı, ədəbiyyatımızın incilərindən birini yaradırdı.

Şairin qardaşı Mehdixan Vəkilovun xatirələrindən: «Bu əsər («Vaqif» – A.B.) 1937-ci ilin axırlarında heyrətamiz bir sürətlə, 3-4 həftə ərzində yazıldı. Belə böyük bir əsərin az müddətdə yazılması ona görə mümkün oldu ki, Səməd Vurğun illər uzununu Vaqifin həyatı və yaradıcılığı üzərində düşünmüşdür... O, yazacağı əsərin mövzunu, süjet xəttini xəyalında çoxdan işləyib hazırlamışdı. Səmədin dodaqları daim - oturanda da, gəzəndə də, məclislərdə də, hətta çörək yeyəndə də tərpənirdi. O, şəxsi söhbətlər zamanı da bəzən özünü dinləyirmiş kimi göstərir, sadəcə müsahibinin üzünə baxır, fikrən, xəyalən başqa yerdə, öz aləmində olurdu... Səməd Vurğun «Vaqif» dramının bütöv bir şəklini aşıq havası üstündə əzbərində bəşirirdi və ona görə də bir oturma (səhərə qədər) böyük bir səhnə yazılırdı».

Bu, təbiidir. Sənətkar üzərində işlədiyi əsərlə nəfəs alır, bütöv parçalar müxtəlif yerlərdə və bəzən adi olmayan şəraitdə meydana gəlir.

Deməli, şair qələmə aldığı müddətdə «Vaqif»lə nəfəs almış, buna görə də əsərin ayrı-ayrı parçaları müxtəlif yerlərdə, bəzən qeyri-adi şəraitdə meydana gəlmişdir. Mehdixan Vəkilovun, şairin digər müasirlərinin xatirələrindən, ilk dəfə işıq üzü görən materiallardan, «Vaqif»in nəşr olunmamış parçalarından, muzey və arxiv sənədlərindən əsərin ayrı-ayrı misralarının, bütöv parçaların yarandığı «ünvanlar», habelə bu parçaların yaranmasına təsir etmiş ovqatlar da məlum olur.

Bu gün əlimizdə olan materiallardan o da məlum olur ki, «Vaqif»in yarandığı şərait və dövr əsərə ciddi təsir göstərmişdir. Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, mərhum Yaşar Qarayev «Vaqif»dən danışanda belə yazıb:

«Müstəbid və ziyalı problemi həm Vaqif - İbrahim xan, həm də Vaqif - Qaçar xətlərində qoşa davam etdirilir. Bu xətlərin hər ikisində tarixi təfərrüatla yanaşı müasir, fərdi-avtobioqrafik məqamlara da aşkar işarələr var. Nəzərə alsaq ki, «Vaqif» 1937-ci ildə yazılıb və 1938-ci ilin 5 oktyabrında tamaşaya qoyulub, onda burada təsvir olunan XVIII əsr hadisələrində 1937-ci ilin «podtekstini» tapmaq çətin olmaz».

«Hökmdarın hüsurunda» olmuş görüşlərdən birini xalq şairi Süleyman Rüstəm əlli ildən sonra belə xatırlamışdır: «1938-ci ildə Səmədlə məni yanına çağırtdırmışdı. (M.C.Bağirov nəzərdə tutulur – A.B.). Getdik ki, Topuridze - NKVD-nin o vaxtkı rəisi də yanındadır. Səməd irəli yeriyib əl uzatdı:

- Salam, yoldaş Bağirov...

- Çək qanlı əlini! Mənə uzatma! Oturun görüm!

Çaş-baş halda oturdum.

- Stolun üstündəki papkaları görürsünüz? Bunlar sizin «delo»larınızdır. Sizi aparmaq istəyirlər. Dedim: əvvəl çağırım, özüm dindirirəm, sonra aparırsınız».

Həmin dövrdə S.Vurğunla bağlı hadisələrə aid tədqiqatlar aparmış filologiya elmləri doktoru Bədirxan Əhmədov bildirir ki, M.C.Bağirovun şairin salamını almaması faktı S.Rüstəmin xatirəsi ilə yanaşı, tarixin yaddaşında da yaşayır, özü də fərqli şəkildə. Tədqiqatçının üzə çıxardığı «tarixin yaddaşı» şairin «qələm dostlarından» birinin S.Vurğun haqqında verdiyi danosdur. Şairin «millətçi» olmasını sübuta çalışan danosçu M.C.Bağirovun ona əl verməməsi faktını da özünə söykənəcək, dayaq edərək yazmışdır: «...təsadüfi deyil ki, AK/b/P MK-da Bağirov yoldaş bir çox yazıçılarla vidalaşarkən S.Vurğuna

əl verməmiş və bildirmişdir ki, Səməd buna layiq deyil...» Tədqiqatçı onu da sübut edir ki, bu hadisə 1938-ci ildə yox, məhz 1937-ci ildə baş verib.

...Belə «görüş»lərdən biri «Vaqif»in o zaman yaranmaqda olan səhnələrindən birinə köçüb:

«Vaqifi gətirirlər.

Qacar

(heyvətlə)

Aha, baş əyməyir hüzurumda bu!

Şeyx

Yoxdur vicdanında qanun qorxusu.

Qacar

(Vaqifə)

Şair, hökmdarın hüzurundasən!»

Görəsən, bu misra nə vaxt gəlib Vurğunun beyninə? O bu misranı qələmə alanda hansı hissləri keçirib, kimlər düşüb yadına? 1797-ci ili xatırlayıb, yoxsa yaşadığı 1937-ci ili? O, şair babası Vaqifin taleyini düşünüb, yoxsa özünün, qələm dostlarının? M.Vəkilov həmin günləri belə xatırlamışdır: «...qələm dostlarının taleyi onu narahat edirdi. Səməd Vurğun ziddiyyətli düşüncələr içində hər gün, hər gecə qocalırdı. Məhz belə bir zamanda, od kimi yandıran iztirablar, daxili ürək çırpıntıları və tərəddüdlər içində o, «Vaqif»i yazdı. S.Vurğun öz taleyinə əvvəlcədən acıyaraq Vidadinin dili ilə deyirdi:

Şairdir, qəlbi var, şirin sözü var,
Böyük bir ölkənin onda gözü var.
O ölsə... dağlar da dil deyib ağlar,
Əfv edin, yaxşılıq qalır yadigar».

Məlum hadisələr Səməd Vurğuna da ciddi təsir göstərmişdi və onun həbsinə hazırlıq görülürdü. Bunu bu gün əlimizdə olan sənədlər bir daha sübut edir. Azərbaycan yazıçılarının 1937-ci il iyunun 10-12-də keçirilmiş ümumi yığıncağı barədə mətbuatda oxuyuruq: «İttifaqın rəhbərləri S.Şamilovun, S. Vurğunun və sabiq rəhbəri M.K.Ələkbərlinin çıxışı qənaətbəxş olmamışdır... ASYİ katibi Səməd Vurğun «Kommunist»də dərc olunan «Avərbaxçılığın kökünü kəsməli» adlı məqalənin əhəmiyyətini anlamamış, partiya qrupuna verdiyi bəyanatında bu məqaləni partiya orqanı tərəfindən ittifaq əleyhinə çevrilmiş bir böhtan kimi qiymətləndirmiş və ancaq kəskin tənqiddən sonra səhvini etiraf etməyə məcbur olmuşdur»

İclasda belə bir ittiham da irəli sürülür ki, məhz Seyfulla Şamilovun və Səməd Vurğunun «sınıf sayıqlığını itirməsi, siyasi korluğu, çürük liberalizmi sayəsində xalq düşmənləri, yapon-alman faşist agentləri, trotskiçi, nasional-uklonist, müsavətçi, pantürkist ünsürlər (Əli Nazim, Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, Sanılı, Yusif Vəzir, Seyid Hüseyn, Musaxanlı, Müşfiq, Salman Mümtaz...) Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqına soxulmuşlar»

Adı çəkilənlərdən bir çoxunun taleyi artıq məlum idi. Bu yığıncaqdan bir az sonra S.Şamilov da həbs edildi. S.Vurğunun həbsi barədə isə yazılı qərar çıxarılmışdı... O isə «Vaqf»i yazırdı. «Hökmdarın hüsurunda» özünü ləyaqətlə aparır, hər cür ittiham və iftiraları cəsarətlə rədd edirdi.

...Aradan neçə illər keçəndən sonra şairin yazıçı oğlu Yusif Səmədoğlu özünün məşhur «Qətl günü» romanında hökmdarın dilindən belə yazacaq: «Deməli, Məğrib ulduzu boyda daş-qaşlardan imtina etdilər, hind

fürüzəsini istəmədilər... Əvəzində, məndən qaladakı şairin başını istəyirlər... (Söhbət hökmdarın qəsb etdiyi ölkənin şairlərindən gedir- **A.B.**). Belə məmləkətin bir qalasını yox, cəmi qalalarını almaq olar. Belə məmləkəti yerlə yeksan eləmək olar... Mən çox məmləkətlər görmüşəm, amma şairi şairinin başını istədiyi məmləkəti görməmişdim... Şükür verən gününə, ulu Tanrı, bunu da gördük».

Qeyd etməliyik ki, şair «Vaqif»i yazdığı illərdə həm də maddi sıxıntı içərisində olmuşdur. O, qızı dünyaya gələndə doğum evinin qapıçısına bağışlamağa bir manat tapmır, qardaşının sonuncu «üçlüyünə» papiros alırdı. S.Vurğunun həyat yoldaşı Xavər xanım həmin vaxtlar şairin təqib olunması barədə ürək ağrısından faktlar söyləmiş və belə bir hadisə danışmışdır: «Şamaxı yolunda cəmi bir neçə çarpayılıq doğum evi vardı. 1937-ci il sentyabrın 9-da həmin doğum evində Aybəniz (şairin qızı – **A.B.**) dünyaya gəldi. Yusifdən (şairin böyük oğlu – **A.B.**) sonra qızımız olduğundan çox sevindik. Səmədin uçmağa bircə qanadı yoxdu. Bir neçə gündən sonra Səmədlə birlikdə Mehdi qağa (yazıçı Mehdi Hüseyn – **A.B.**) bizi xəstəxanadan çıxarmağa gəlmişdi. Mən qapıçıya vermək üçün Səməddən bir manat istədim. Səməd ciblərini yoxladı, bir şey çıxmadı. Mehdiyə: Əlini cibinə sal, gör bir manatın varmı? - dedi.

- Yoxdu, hamısını yığıb fayton tutduq».

Xavər xanımın dediklərini akademik Teymur Bünyadov qələmə alaraq mətbuatda dərc etdirib.

O vaxtlar həbs olunanlar işgəncələrə dözməyərək istənilən adamı, o cümlədən S.Vurğunu da öz ifadələrində çox asanlıqla «xalq düşməni» edirdilər. Ruhulla Axundov 1937-ci il aprelin 9-da dindirilmə zamanı müstəntiqin «Sizə

AK/b/P üzvü olmayan hansı burjua millətçiləri bəllidir?» sualına belə cavab vermişdir: «Çobanzadə, Salman Mümtaz, Yusif Vəzir, Seyid Hüseyn, Üzeyir Hacıbəyov, Sanılı, Səməd Vurğun, Müşfiq, Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid...»

1937-ci il repressiyasının qurbanlarından biri Gülara Köylü qızı istintaq zamanı fiziki işgəncələrə dözməyərək bu sözləri demişdir: «Düzdür, sayıqlığımı itirmişəm... Mədəniyyət sarayında xalq düşmənləri Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq, Səməd Vurğun kimilərilə... görüşlərə yol vermişəm».

Bəli, Səməd Vurğunun adı artıq istintaq sənədlərinə «xalq düşməni» kimi daxil edilmişdi.

Şübhəsiz, hər dəfə bu cür ifadələrdən sonra şairi «lazımı yerə» çağırır, bəzən səhərdək saxlayır, «günanlarını» sübuta yetirməyə çalışırdılar. 1937-ci ilin payızında həmin «görüşlərin» birindən yalnız səhər qayıdan S.Vurğun öz qardaşına belə demişdir: «... onlar (NKVD – A.B.) mənim «Azərbaycan» şeirimdən bərk yapışıblar. Başa düşsə bilmirlər ki, bu şeir mənim həyatımın və bütün yaradıcılığımın mənasıdır, rəmzidir... Mən bütün insanlara, bütün xalqlara və millətlərə səadət arzulayıram və bu yolda çalışıram. Lakin bütün bunlarla bərabər məndən ötrü ən müqəddəs torpaq Azərbaycandır. Ən doğma xalq isə Azərbaycan xalqıdır, onun dili və şeiri mənim vicdan səsimdir, o mənim doğma anamdır. Əgər buna görə məni millətçi etmək istəyirlərsə, qoy etsinlər. Bir gün gələ, tarix həqiqəti açar».

Xavər xanım şairin həmin vaxtlar dəfələrlə gecələr evə gəlməməsini, «Nə qərribə zamandı, nə ağlasığmaz dünyadı. Di gəl baş çıxar, ağı qaradan seç, yaxşını yamandan ayır» - deməsini də acı-acı xatırlamışdır.

S.Vurğun «Vaqif»i məhz belə bir şəraitdə qələmə almışdır və təbii ki, bütün bunlar əsərin ən dramatik səhnələrinin, misralarının yaranmasına, hadisələrin təbii axarına ciddi təsir göstərmişdir.

Şair əsəri yazıb başa çatdırdıqdan sonra onun taleyindən çox narahat olmuşdur. O, «Vaqif»i bir müddət gizli saxlamış və qardaşına belə demişdir: «Əgər mənə aparsalar, sən tez mənim əsərimi götür və etibarlı yerdə gizlət. Əsərin yerini Xavər bilir».

Təsadüfi deyil ki, şair «Vaqif»i əvvəlcə məhz faciə kimi qələmə almış, teatra «dörd pərdəli mənzum faciə» kimi təqdim etmişdir. Əsərin qəhrəmanı Vaqifin ölümü hadisələrin təbii axarı ilə bərabər, həm də pyesin qələmə alındığı dövrün obyektiv gerçəkliyindən və tələbindən doğurdu.

Pyesin Vaqifin qətli ilə bağlı hissəsini əsərin vaxtilə teatra təqdim olunmuş ilk nüsxəsindən götürüb olduğu kimi burada veririk:

«(...Vaqifi oğlu Əli bəylə gətirirlər)

Şeyx

Dayanın!

Vaqif

(kinayəli)

Mümkünmü durub dayanmaq?

Şeyx

(Əli bəyə)

Oğlum, sən allahın qüdrətinə bax.

Əli bəy

Uzun mırıldama satılmış alçaq

Səni də udacaq bu qara torpaq!

Nə oldu, tez gəlsin, deyın cəlladlar.

Şeyx

(ətrafa)
Əstəfurullah!
Kafirə bir bax.

Vaqif

(Qürub etməkdə olan günəşi seyr edərək
oğluna)

Günəş qürub edir, donur kainat,
Əzəldən belədir vəfasız həyat.
(Günəşi göstərərək)
O mənim ömrümün timsalıdır, bax!
Sənən bir varlığın xəyalıdır, bax!
Mən də yaradıldım, mən də parladım
Gözəllər ağzından düşmədi adım.
İndisə... yelkənim toxundu daşa
Bir insan ömrünü vurmadım başa.
Oğlum, alışırım, yanırım, aman!
Səni öldürürlər mənim ucumdan.
Qoy uçsun başıma qayalı dağlar!

Əli bəy

Ata!
Sənin günəş boyda bir vicdanın var-
Çiyində el dərdi daşıyacaqdır,
Bu dünya durduqca yaşayacaqdır.
(cəlladlar gəlirlər)

Şeyx

Kəlmeyi-şəhadət alın dilinizə!

Vaqif

(oğlunu bağrına basaraq cəllada tərəf)
Nə qədər olsa da, qanın var, cəllad!
İnsanın canından şirindir övlad.

Məni qorxutmayı bu vaxtsız əcəl
İnsaf et, qabaqca məni öldür, gəl.
Gözlərim görməsin övlad qanını!
Uçurma könlümün xanımını.

Şeyx

(kinayəli)

Yenə rənginizdə bir sarılıq var.

Vaqif

Qafil! Gün batanda rəngi saralar!

Şeyx

Bu fani dünyanı artıq unudun,

İndi yönünüzü qibləyə tutun!

(Uzaqdan cənginin səsi gəlir. Cəllad əvvəl

Əlibəyi arxadan vurur)

Vaqif

(Başını əlləri arasına alaraq)

Of... Sənin gözlərin kor olsun, cəllad!

Sənə demədimmi şirindir övlad?!

(Cəllad Vaqifi də vurur, Vaqif yıxılır)

Şeyx

Meyitlər soyusun səhərə qədər.

(Hamı çəkilir. Vidadi pəjmürdə halda gəlir.

Vaqifi görən kimi acı bir fəryadla)

Vidadi

Vaqif!

Vaqif

(zəif səslə)

Vidadi! Qardaşım, sənmişən, gəl, gəl...

Bizi ayrı saldı bimürvət əcəl.

Vidadi

(onun başını dizləri üstə qoyaraq)

Gəldim sağlığına görüşək yenə
İnsan aldanırmış xəyal deyənə.
Kor olsun gözlərim nələr görürəm
Günəşi tutulmuş səhər görürəm.

Vaqif

Ağlama, qardaşım! Sən yaşa, yarat
Yaxındır gözlənən azad bir həyat.
(Deyib keçinir. Vidadi onun alnından öpərək)

Vidadi

Söndü... Şeirimizin günəşi söndü...
Həqiqət əbədi xəyala döndü.
Susdu bağçamızın şeyda bülbülü,
Saraldı yurdumun qönçə bir gülü.
Vaqif ! Gözlərini aç, aləmə bax!
Buludlar qaralır matəm tutaraq
Ölməz böyük dili şeirin, sənətin!
Vaqif ! Sən oğlusan əbədiyyətin!

(ayağa qalxaraq göylərin dərinliyinə əllərini qaldırır,
dəhşətli bir səslə)

Daşdan yaranmayıb, ətdəndir ürək
Tfu... Sənin təxtinə, ey çərxi-fələk..."

S.Vurğunu millətçilikdə günahlandırır, ana dilini, öz xalqını sevdiyinə, «Vaqifin şirin dili» ifadəsini işlətdiyinə görə ittiham edirdilər. Vaqifi də öz elini və dilini müdafiə etdiyinə görə qətlə yetirirdilər.

«Vaqif» belə başlayır: «Vidadi tək ağac altında namaz qılır. Namazın arasında əllərini göyə qaldırıb, titrək və təsirli bir səslə:

Xudaya! İnsanın halı yamandır,
Nələr çəkdiyimiz sənə əyandır.
Mənası varmıdır min təriqətin?

Aç...aç qapısını sən həqiqətin.
Nə olur, bir yeni işıq ver bizə,
Bizim kor yaranmış gözlərimizə-
Bəlkə də yaxşını seçək yamandan...
Ta ki, cansız keçən bir güzərandan
Biz də ilham alaq, sevinək barı.
İşıqlat bu dibsiz qaranlıqları...
Yazıqdır dünyanın əşrəfi insan,
Böyüksən, adilsən, keç günahından.
Qoyma ki, yerlərdə sürünsün bəşər,
Dünyada qalmasın nə pislik, nə şər.
Yaxşılıq insana bir sənət olsun,
Dünya başdan-başa qoy cənnət olsun...»

Vidadinin bu monoloqunun altı misrası ixtisar edilmiş və şairin kitablarına salınmamışdır. Özünün «muzey ömrünü» yaşayan misralar bunlardır:

İlahi! Bir gətir insanı yada
Göz yaşı qalmasın qara dünyada.
Sən ki iradənlə bizi yaratdın,
Neçin qəlbimizi vaxtsız qanatdın?
Söylə bir, insanın nədir günahı?
Aciz bəndələrə qıyma, ilahi...

Görəsən, ömrünün ixtiyar çağında, qayğısız günlərini yaşayan Vidadi namaz üstündə nə üçün tanrıya giley-güzar edir?

Bütün bunlar barədə dərinləndən düşünəndə belə bir qənaətə gəlicən ki, bu ürək ağrından və üsyankar şikayət 1797-ci ilə yox, məhz 1937-ci ilə aiddir...

Şairin oğlu Vaqif Səmədoğlu yazır: «Lap gəncliyimdə mənə elə gəlirdi ki, Səməd Vurğun Vaqif simasında özünü, Vidadi obrazında Osman Sarıvəllini yaradıb. İkisi Salahlıdan – ikisi Şıxlıdan.... Ancaq sonra bu rəya yavaş-yavaş gözlərimin önüdən çəkilib getdi. Hayıf...»

Bu qənaəti tədqiqat materialları da sübuta yetirir. 1797-ci ilin hadisələrində 1937-ci ilin «podtekstini» üzə çıxarır, tarixin müxtəlif vaxtlarında «hökmdarın hüzurunda» dayanan böyük söz sərraflarının taleyini yada salır.

Acı da olsa...

1994

«A BALA, ÖZÜNDƏN MUĞAYAT OL!..»

Molla Pənah Vaqif 1797-ci ildə Şuşa qalasında Ağa Məhəmməd şah Qacarın hüzurunda dayanmışdı. Şair sınımadı hökmdarın hüzurunda. Hökmdar sınıra bilmədi şairi. Əyilmədi «...vicdanın böyük heykəli».

Elə həmin vaxt Şuşa qalasında kəsdilər hökmdarın başını. Bir az sonra başqa bir hökmdarın fərmanı ilə Şuşada – Çıdır düzündə qətlə yetirildi şair...

Səməd Vurğun şair haqqında məşhur «Vaqif» pyesini 1937-ci ildə qələmə alıb. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, elə həmin il şair düz dörd dəfə «şəxsi məsələsi üçün» respublika rəhbərinin yanına çağırılıb. Şair ayrı-ayrı vaxtlarda da həmin ünvanı – «hökmdarın hüzurunda» olub.

1937-1938-ci illərin məlum hadisələri öz zərbəsini şairə də vurmuşdu. Lakin şair bu sərt sınaqlardan keçə bilməmişdi. (Əlbətdə, bu, ayrıca bir söhbətin mövzusudur).

Qarşımızda olan bir sıra materiallar (bunlar şairin ev-muzeyində mühafizə edilir) 1952-1953-cü illərdə şairin yenidən sərt sınaqlardan keçdiyini göstərir.

1952-1953-cü illərdə S.Vurğunu «hökmdarın hüzuruna» çağırırdılar. Şair özü buna cəhd etsə də, imkan vermirdilər. Lakin bütün bunlar məhz orada «hökmdarın hüzurunda» hazırlanırdı, icrası isə ayrı-ayrı adamlara tapşırılırdı, daha doğrusu, həmin adamlar şairə qarşı başlanmış bu aksiyaların məcburi iştirakçılarna çevrilirdilər.

Vaqif Səmədoğlu uşaqılıq illərindən yadında qalan bir hadisəni belə xatırlayır: «Qazaxdaydıq. Damçılı bulağa sarı gedən bir yolun tozunu qaldırırdıq maşınla. Yol

qırağında bir oğlan uşağı beş-on qoyun otarırdı. Atamla maşından endik.

-A bala, adın nədir?- soruşdu Səməd Vurğun.

-Vaqif!

-Bu neçə oldu, ə? Sən -Vaqif, bu - Vaqif, mən də Vaqif...

Kim vardısı - orada hamı gülüşdü. Atamdan başqa. O, gülə bilməzdi. Çünki 1952-ci il idi. O il Səməd Vurğunun qulağına tez-tez Cıdır düzündən bir səs gəlirdi. Beli qırılmış ulu babasının fəryadı:

«-A bala, özündən muğayat ol!»

«Hürmüz və Əhrimən» adlı dramatik əsərin tamamlanmasına mane olan, «İnsan» pyesini «mücərrəd əsər» kimi damğalayan, neçə-neçə dəyərli şeirin üstündən qara xətt çəkən «başbilənlər» 1952-ci ildə şairin «Aygün» poemasını hədəf seçmişdilər. 1953-cü ildə isə qələm dostlarının imzası ilə mərkəzi mətbuatda dərc olunmaq üçün Moskvaya göndərilmiş materialda nələr yox idi?.. Burada şairin bir sıra əsərləri ilə yanaşı «Aygün» poeması da ağır ittihamlara məruz qalmışdı. Səməd Vurğunun Moskvadakı qələm dostları bu böhtanın dərcinin qarşısını ala bildilər. Lakin respublika mətbuatında şairin «Aygün» poemasına qarşı çevrilmiş qərəzli yazı dərc edildi.

Muzeydə mühafizə olunan bir sıra materiallar – Səməd Vurğunun respublika rəhbərliyinə yazdığı ərizə və teleqramın surətləri, «M.Quluzadənin «ədəbi səyahəti» adlı məqaləsi, şair Zeynal Xəlilin xatirələri 1952-ci ildə şairə qarşı hazırlanmış yeni bir təhlükə barədə məlumat verir. (Şairin irsinin cəfakeş toplayıcısı, qoruyucusu və təbliğatçısı Aybəniz xanım sonradan bu materialları mətbuatda dərc etdirmişdir).

Əlbəttə, «tənqidi» məqalələr bəhanə idi. Səməd Vurğunu aradan götürmək üçün yeni bir bəhanə. Mərhum yazığımız Süleyman Vəliyevin xatirələrində oxuyuruq: «...hər işim yaxşı gedirdi. Birdən yenə rüzgar dəyişdi, yenə başımın üstünü qara buludlar aldı. Böyük Vətən müharibəsində düçar olduğum qəzalarla əlaqədar olaraq məni Daxili işlər idarəsinə çağıraraq dindirirdilər. Əsas məqsəd bu idi: bəzi məsələlərdə onlara «kömək etmək», ən başlıcası Səməd Vurğuna qarşı çıxmaq, onu izləmək, böhtan atmaq... Məni sorğu-suala cəkən müstəntiq Artur Baxşiyevin (müəllif müstəntiqin ad və familiyasını dəyişdirmişdir- **A. B.**) bu sözləri indi də qulağımdadır:

-Səməd Vurğunun evinə gedin. Ona ağır həyatınızdan danışın. O, ürəyi rəhmli, kömək edər... Söhbətarası eşidəcəksiniz ki, o, millətdən danışır, pantürkizmi müdafiə edir...

Mən qəti etirazımı bildirdim...»

Şair Zeynal Xəlilin xatirələrindən: «Poema («Aygün» - **A. B.**) çap olundu. Bir azdan sonra isə «Kommunist» qəzetində tənqidçi M.Quluzadənin poema haqqında bir məqaləsi dərc edildi. Burada poemanın əsas ideyası, əsərdəki xeyirxah məqsəd inkar edilirdi. Şair, həyatdan geri qalmaqda, cəmiyyətə böhtan atmaqda təqsirləndirilirdi. Məqalə ancaq bununla bitmirdi. Burada kobudcasına şairin özü də, onun şəxsiyyəti də təhqir olunurdu. Bir az keçdi... Aydın oldu ki, məqalə Səmədi ləkələmək, onu məhv etmək niyyəti ilə Bağırov və onun ən yaxın əlaltıları olan şöhrətpərəst və vicdansız adamlar tərəfindən yazılmış, bu yolla çap olunması təşkil edilmişdir. Bununla da şairin həyatındakı iztirablı günlər, əzab dolu gecələr başladı».

Ədəbiyyatşünas - alim Əziz Mirəhmədov həmin məqaləni məhz bir neçə nəfər tərəfindən yazıldığını belə xatırlayır: «Aygün» haqqında Quluzadənin məqaləsi mətbəyə göndəriləcəyi gün təsadüfən mən redaksiyada idim. Məqalənin makinadan çıxan səhifələrini iki-iki, üç-üç gətirib oxuyur və səliqəyə salırdılar... Əlbəttə, redaksiyanın «gizli sirləri»nə hörmət əlaməti olaraq həmin məqalə haqqında heç bir sorğu-sual verə bilməzdim və vermədim. Amma məqalənin «Aygün» poeması haqqında olduğunu həm sərlövhəsindən, həm də qeyri-ixtiyari gözümə sataşan bəzi sözlərdən şəksiz başa düşdüm. Bir şey diqqətimi xüsusi cəlb elədi. Makinadan gələn çirkli, yəni oxunub təshih olunmuş səhifələr üzərində nə qədər qələm gəzmişdi... İxtisar və təshihlərdən, sətirlərin arasındakı əlavələrdən başqa, haşiyələrdə bir çox iri parçalar əlavə olunmuşdu. Deməli, məqalə üzərində kimsə çox sərbəst surətdə «əməliyyat» aparıb, eyni zamanda ürəyini boşaltmışdı». («Qalacaqdır dünyada», B., Azərnəşr, 1973, səh. 235-236).

Z.Xəlilin və Ə. Mirəhmədovun xatirələrindən o da məlum olur ki, bu məqalə birmənalı qarşılanmamışdır. Şairin bədxahları bundan sevinir, onun yaradıcılığının pərəstişkarları - vətənpərvər ziyalılar, sənət adamları, oxucular isə qəzəblənirdilər. Lakin həmin vaxtlar şairi, onun yaradıcılığında bir yenilik olan «Aygün»ü müdafiə edən məqalənin dərcinə imkan verilməmişdir. Səməd Vurğun özü də qərəzli məqaləni təkzib edən «M.Quluzadənin «ədəbi səyahəti» adlı yazısını dərc etdirə bilməmişdir.

Öz yaradıcılığını, şəxsiyyət və ləyaqətini qərəzli hücumlardan qoruyan Səməd Vurğun respublika rəhbəri

ilə görüşmək, yazdığı cavabı ona oxumaq istəyir. Şair ərizəsində belə yazır: «...Quluzadənin məqaləsi MK-nın bir sıra işçilərinin icazəsi ilə yazılıb çap olunduğuna görə, mənim də cavab məqaləmin partiyanın MK-sının, şəxsən Sizin razılığınızla çap olunmasını düzgün və etika daxilində hesab edirəm. Elə buna görə də mən Sizinlə görüşüb məqaləmi Sizə oxumaq istədim, lakin mənə cavab verdilər ki, Siz çox məşğulsunuz və məni qəbul etməyə imkanınız yoxdur».

Şair xahiş edir ki, mübahisənin birdəfəlik araşdırılması üçün ona müəyyən vaxt ayırsın, yaxud nüfuzlu partiya komissiyası yaradılması barədə göstəriş versin.

Bu müraçətinə cavab almayan şair telegram göndərməli olur: «MK, Bağirov yoldaşa. Əziz yoldaş Bağirov, məni qəbul etməyi və dinləməyi bir daha Sizdən xahiş edirəm».

Bütün bunlar cavabsız qalır və bu süküt şairin həyatı üçün yaxınlaşmaqda olan təhlükədən xəbər verir. Odur ki, Səməd Vurğun «Hürmüz və Əhrimən», «İnsan» əsərlərində, bir sıra şeirlərində olduğu kimi, bu dəfə də məcburən güzəştə getməli olur.

Zeynal Xəlilin xatirələrindən: «Axşam üstü idi. Mehdi Hüseynlə Səmədgilə getdik. Osman Sarıvəlli də burada idi. Səməd fikirliydə. Tez-tez stəkanda tünd çay içir və bir-birinin dalınca papiros çəkirdi. Mehdi yarızarafat, yarı ciddi halda ondan soruşdu:

- Səməd, nə qərara gəldin?

Biz hamımız onun üzünə baxdıq. Səməd çox rəsmi bir dildə dedi:

- Qərarım birdir: qaçmaq.

- Sən nə danışırsan? Necə yəni qaçmaq? Hara qaçaqaşsan? –deyib, ondan soruşduq.

- Niyə təəccüb edirsiniz? – deyə o, zarafatla əlavə etdi. – Balam, Koroğlu nəslə deyilik? Niyə lazım olanda Koroğlu qaçıb aradan çıxıb bilsin, mən yox...

Biz dərhal Səmədin nə demək istədiyini anladıq. O, mübarizə aparmaqla yanaşı, tədbir görüb siyasət işlətməyi də bacarırdı.

Səməd yazı stoluna tərəf getdi. Bir vərəq götürüb oxudu. Bu onun M.C.Bağirova vuracağı teleqramın mətni idi. Teleqramda göstərilirdi ki, o, məqalədəki səhvləri etiraf edir və yaxın zamanlarda yeni əsərləri ilə öz qüsurlarını yuyacaqdır...

-Bax, bu da mənim qaçmağım...»

«Ədəbiyyat qəzeti»nin 15 iyun 1952-ci il tarixli sayında Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının plenumu haqqında verilmiş rəsmi məlumatda oxuyuruq: «...Səməd Vurğun çıxışının axırında mətbuat səhifələrində «Aygün» poeması haqqındakı tənqidlərin düzgün olduğunu etiraf etmişdir. Yazıçı Mehdi Hüseyn «Aygün» poemasının əsassız surətdə tərifləməkdə səhv etdiyini plenumda etiraf etmiş, şair Zeynal Xəlil bu il aprel ayında yazıçıların ümumi iclasındakı çıxışında «Aygün» poemasının tənqidçilərinə qarşı etdiyi nalayiq hücumunu pisləmişdir».

Yenə Vaqif Səmədoğlunun uşaqlıq xatirələrindən: «O il Səməd Vurğunun qulağına tez-tez Cıdır düzündən bir səs gəlirdi. Beli qırılmış ulu babasının fəryadı:

-A bala, özündən muğayat ol!

Oldu. «Zamanın bayraqları» poemasını yazdı...»

Zeynal Xəlil öz xatirələrini belə tamamlayır: «Mayın əvvəlləri idi. Biz hər günkü kimi, yenə də Səmədin yanındaydıq. O, artıq ömrünün son günlərini yaşayırdı...Birdən qapı açıldı. Osman asta addımlarla içəri girdi. Onun

əlində bir kitab vardı: «Aygün» yenicə, ilk dəfə kitabça halında çapdan çıxmışdı. Osman Səmədə yaxınlaşdı:

- Səməd, sənə kitab gətirmişəm, dedi, - «Aygün»...

Səməd Osmana tərəf baxdı. Mehdixanın köməyilə o, azacıq başını qaldırdı, balınca dirsəklənib kitabı əlinə aldı. Vərəqləyib baxdı. Sonra:

- İndi ölsəm də dərdim yoxdur. «Aygün»ü gördüm, - dedi».

1956-cı il idi...

1996-2006

1953 - cü il: ŞAİRİN İKİ MƏQALƏSİNİN ƏKS-SƏDASI

Səməd Vurğunun 1953-cü ildə o zamanlar «Mərkəzi mətbuat» adlandırılan Moskva mətbuatında «Böyük sənət məsələləri» («Oktyabr» jurnalı, №2, 1953- cü il) və «Şairin hüquqları» («Literaturnaya qazeta», 5 may 1953- cü il) adlı iki məqaləsi dərc edilmişdi. Burada şair ədəbiyyatın bir sıra məsələləri, o cümlədən millilik və ümumbəşərlik barədə öz fikir və mülahizələrini bildirmişdi. Onun fikirləri dövrü üçün bir növ yeni olduğundan birmənalı qarşılanmamış, müəyyən mübahisələrə, hətta münafiqşəyə səbəb olmuşdur.

Şair «Böyük sənət məsələləri» adlı məqaləsində öz mülahizələrini ədəbiyyat və incəsənətin gələcək inkişafı üçün həyatı əhəmiyyətə malik olan tipiklik probleminin şərhi üzərində qurmuşdur. İndiyədək tipiklik haqqında aydın bir anlayışın olmadığı, indiki ictimai hadisələrin mahiyyətini ifadə edən şeylərin deyil, çox yayılmış, məişətdə kök salmış şeylərin tipik sayıldığı Səməd Vurğunu razı salmırdı. Buna görə də o, tipiklik haqqında, obrazların və hadisələrin şüurlu surətdə şişirdilməsi haqqında söhbətin meydana çıxmasını bədii yaradıcılıq praktikasının irəli sürdüyünü tamamilə təbii bir hal hesab edirdi.

Şair obrazların şüurlu surətdə böyüdülməsini böyük incəsənətin mahiyyətini təşkil edən bir məsələ kimi səciyələndirir və bunu çoxdan məlum olan, lakin az qala hamı tərəfindən unudulan belə bir həqiqətə doğru geri qayıtmaq sayırdı ki, böyük incəsənət heç bir zaman böyük

bədii ümumiləşdirmələr olmadan, yüksək bədii idealsız yaşaya bilməz. Səməd Vurğun dünya ədəbiyyatı tarixinə istinad edərək göstərirdi ki, bəzən tam bir dövrün və ya bütün bir xalqın ruhu və qəlbi hər hansı bir şairin yüksək fikir və hisslərində öz ifadəsini tapmışdır. O bu baxımdan XVIII əsrdə yaşamış böyük Azərbaycan şairi M.P.Vaqifin, XX əsrin əvvəllərində yaşamış dahi satirik M.Ə.Sabirin yaradıcılığını nümunə hesab edirdi.

Şair bu məqalədə bədii surət yaradarkən münasib təsvir vasitələrinin, o cümlədən münasib bədii dilin tayılmamasını bir tələb kimi qarşıya qoyurdu. Onun fikrincə, bu təsvirin sənətkarın parlaq boyalarına, yüksək poetik bədii dilinə ehtiyacı vardır. O, yazıçı öz qəhrəmanının dili ilə yüksək və alovlu sözlər deyəndə, yüksək fikirləri və arzuları ifadə edəndə bəzi tənqidçilərin müəllifi qeyri-təbiilikdə, sünilikdə, bəzən isə mücərrədlikdə təqsirləndirməsi ilə heç cür razılaşmırdı. O, belə hesab edirdi ki, bu cür tənqidçilər yazıçının təsvir etdiyi adamların dilini onların gündəlik və adi məişət dili ilə məhdudlaşdırır, böyük mənəvi aləmin dilini, yüksək fikirlərin, arzuların, nurlu hisslərin və duyğuların dilini inkar edirlər. Şair yazırdı: «Əgər biz böyük və güclü insan obrazları yaratmaq istəyiriksə, gərək həmin insanlar üçün ifadəli, həmin adamların həyatını və mübarizəsini, onların mürəkkəb daxili aləmini açıb göstərməyi bacaran zəngin bədii dil də yaradaq».

Səməd Vurğun «Böyük sənət məsələləri»ndə tipiklik məsələsi ilə əlaqədar olaraq milli xarakter probleminin də yeni bir şəkildə meydana çıxdığını xüsusi qeyd etmiş, bu bərdə öz mülahizələrini söyləmişdir. O vaxtlar bir sıra tədqiqatçılar təsdiq edirdilər ki, SSRİ-də yaşayan bütün

xalqlar bir-birindən dildən başqa heç bir şeylə fərqlənə bilməzlər.

Filologiya elmləri doktoru, şair Qasım Qasımzadə göstərir ki, bu barədə aparılan müzakirə və mübahisələrdə bir vaxt milli xarakteri inkar halları epidemik hal almışdı. Yeni tarixi mərhələdə ərazi, iqtisadi və dil birliyi şəraitində millətin mövcudluğu təsdiq edilsə də, mübahisə «mədəniyyət ümumiliyində özünü göstərən ruhi («mənəvi») xüsusiyyət ümumiliyi» müddəası üzərində gedirdi. «Bu anlayışı «milli xarakter»dən ayırmaq, yaxud bütün insanlar üçün süni surətdə eyniləşdirmək tərəfdarları meydana gəldi. Deyənlər oldu ki, «söhbət hər hansı» «milli xarakterin» «mənəvi xüsusiyyət ümumiliyindən yox, milləti təşkil edən ayrı-ayrı adamlar qrupunun (sinfi və peşə, etnoqrafik və b.) tarixən meydana gələn bəzi mənəvi (ruhi) xüsusiyyətlərindən getməlidir». Bütün bunlar isə milli xüsusiyyətləri inkar etməkdən başqa bir şey deyildi.

Səməd Vurğun hər bir xalqın milli xüsusiyyətlərinin yalnız milli dillər arasındakı fərqlərlə məhdudlaşdırılmasını heç cür qəbul etmir və bu fikri qətiyyətlə rədd edirdi. O, «formaca milli, məzmunca sosialist» mədəniyyətində formanın yalnız dillə məhdudlaşdırılmasının əleyhinə idi. Səməd Vurğun xatırladırdı ki, dünyada eyni bir dildə danışan, lakin müxtəlif milli xarakterlərə malik xalqlar yaşayırlar. Şair yazırdı: «Hər bir xalqın özünün xüsusiyyətləri: öz məişəti, öz ənənələri və zövqü, adətləri və vərdişləri vardır ki, bütün bunlar da əsrlər boyunca yaranıb inkişaf etmişdir, hər bir xalqın öz təfəkkür tərzı və dünyanı dərk etmək tərzı vardır».

Səməd Vurğun müxtəlif milli mədəniyyətlərin bir-

birindən keçilməz sədlərlə ayrılmadığını, onların arasında hətta forma cəhətdən bir çox ümumi cəhətlərin olduğunu da istisna etmirdi. O, sənətkarın vəzifəsini onda görürdü ki, həm xalqları birləşdirən, onları bir-birinə yaxınlaşdıran, bir-birini anlamağa vasitə olan cəhətləri, həm də dünya mədəniyyətini zənginləşdirən və ümumiləşdirən milli xüsusiyyətləri görüb duya bilsin.

Şair insandakı milli xüsusiyyətləri düzgün və bütün rəngarəngliyi ilə təsvir etməyi böyük və parlaq xarakterlər yaratmaq üçün zəruri şərt sayırdı.

Səməd Vurğun bu barədə fikir və mülahizələrini «Şairin hüquqları» məqaləsində daha da dərinləşdirmiş və genişləndirmişdir.

Əlbəttə, Səməd Vurğun sosializm realizmini özünün mənsub olduğu ədəbiyyatın əsas yaradıcılıq metodu kimi qəbul edirdi. Bununla yanaşı, şairin fikrincə, bu metod müxtəlif millətlərdən olan yazıçıları heç də məcbur etmir ki, onlar həyatın bütün proseslərini və hadisələrini yalnız müəyyən bir çərçivə daxilində, bütün milli ədəbiyyatlar üçün yeganə olan bir formada açıb göstərsinlər və ümumiləşdirdirsinlər. Sosializm realizmi metodunun mahiyyətini belə başa düşmək - onu ehkam halında, məhdud şəkildə başa düşmək və həyat həqiqəti ilə ziddiyyətə girmək deməkdir. Həyat özü müxtəlif şəkillərdə təzahür edir, bu isə incəsənətdə formaların, o cümlədən milli formanın rəngarəng və müxtəlif olmasını şərtləndirir. Şair «Böyük sənət məsələləri»ində söylədiyi fikri təkrar edir ki, hər millətin öz tarixi inkişaf yolu, məişət tərzi, əsrlər boyunca yaranıb təkmilləşmiş ənənələri, dili, adətləri, vərdişləri, düşüncə tərzi və ruhi aləmi vardır. Bunlar isə hər bir millətin təkraredilməz və

xüsusi keyfiyyətini təşkil edir. Səməd Vurğunun fikrincə, azərbaycanlı Süleyman Rüstəm və belarus Arkadi Kuleşov, rus Mixail İsakovski və gürcü Georgi Leonidze kimi bir-birinə oxşamayan şairlərin istedadları yalnız milli zəmində inkişaf edib ərsəyə çata bilməşdir.

Şair bu məqalədə milli formalar arasındakı fərqləri yalnız dil fərqləri ilə məhdudlaşdıran ədəbiyyatşünas və tənqidçilərə qarşı daha kəskin mövqe tutmuşdur. Milli formanın dildən başqa bütün ünsürlərini inkar edən tənqidçilər mahiyyət etibararı ilə əslində hər bir millətin özünəməxsus orijinallığını, milli xarakterini, zəngin xüsusiyyətlərini inkar edirdilər. Həmin «nəzəriyyənin» tərəfdarları təsdiq edirdilər ki, bir halda ki, SSRİ-də yaşayan bütün xalqlar kommunizm qurucularıdır, kommunist ideyalarını təcəssüm etdirirlər, bütün ölkə üçün ümumi olan fikir və arzularla yaşayırlar, həmin xalqların arasında müəyyən fərqi olmasa haqqında danışmağa əsas yoxdur. Azərbaycanlı da sovet adamıdır, ukraynalı da. Guya, onlar yalnız dillərinə görə bir-birindən fərqlənirlər.

Əlbəttə, tərədən dırnağadək milli ruhda köklənmiş Səməd Vurğun kimi yaradıcı şəxsiyyət bu fikirlə razılaşmazdı. Məhz buna görə də o yazırdı: «...bu, doğrudur: biz hamımız kommunizm qururuq. Lakin kommunizm ideyalarından ruhlanan hər hansı bir rus mægər öz rusluğundan çıxırmı?.. Gələcəyin yolu millətlərin, milli dillərin və milli mədəniyyətlərin çiçəklənməsi yoludur».

Bununla birlikdə Səməd Vurğun onu da qeyd edirdi ki, bu günkü milli forma öz dünənki şəklində deyildir. Milli forma arasıkəsilməz dialektik inkişafdadır; milli forma ya dəyişməyən, donmuş, həmişəlik və əbədi kateqoriya kimi baxmaq olmaz. Onun müəyyən keyfiyyətləri ölüb

aradan çıxır, müəyyən yeni keyfiyyətləri isə yaranır; beləliklə, milli formanın bütün keyfiyyətləri arasıkəsilməz bir halda, xüsusilə indi daha coşqun zənginləşmə prosesi keçirir.

Şairin fikrincə, milli formaların zənginləşməsinin mənbəyi həyatın özündədir, müxtəlif xalqların ədəbiyyatları arasındakı sıx və möhkəm qarşılıqlı yaradıcılıq əlaqəsində və təsirindədir. Səməd Vurğun ədəbiyyatlar arasındakı qarşılıqlı əlaqə və təsiri nəzərə almamağı açıq-aşkar olan faktlara göz yummaq kimi qiymətləndirirdi. Eyni zamanda, o, belə hesab edirdi ki, hər hansı bir milli ədəbiyyatın ənənələrinin başqa bir milli ədəbiyyatda özünəməxsus şəkildə inikası haqqında sükut edənlər də, ədəbiyyatlar arasındakı qarşılıqlı əlaqəni və təsiri əsas götürərək, milli formaların özünəməxsus bütün xüsusiyyətlərini və zənginliyini inkar etməyə təşəbbüs göstərənlər də səhvə yol verirlər. Şair yazırdı: «Sosializm realizmi metodu bizim üçün vahid metoddur, lakin sosializm realizminin dünyada hər şeyi əhatə edən, hamı üçün vahid və məcburi olan yeganə «formas» yoxdur».

Qeyd etdiyimiz kimi, Səməd Vurğunun hər iki məqalədə irəli sürdüyü fikir və mülahizələr bir çoxlarının xoşuna gəlməmiş, şairin söylədiklərinə qarşı çıxan, hətta onu ittiham edən məqalələr yazılmışdır.

Səməd Vurğunun 1953-cü ildə «Oktyabr» jurnalının 2-ci sayında dərc olunmuş üç səhifəlik «Böyük sənət məsələləri» adlı məqaləsinə qarşı tənqidçi Y.Qorbunovanın on iki səhifədən ibarət «Sosializm realizminin bəzi nəzəri məsələləri haqqında» adlı məqaləsi elə həmin jurnalın 4-cü sayında dərc edilmişdir.

Y. Qorbunova yazının əvvəlində etiraf etmişdir ki,

Səməd Vurğunun məqaləsində bir sıra düzgün fikir və mülahizələr vardır. Şairin zəif, «xaltura»lı əsərlərə qarşı çıxması, müasirlərimizin parlaq obrazlarının yaradılması, dərin və çoxcəhətli ümmiləşdirmələrin aparılması barədə fikirləri də təqdir olunur. Bununla yanaşı, Y.Qorbunova Səməd Vurğunun müsbət qəhrəman problemi ilə bağlı fikirləri ilə razılaşmır, şairin mülahizələrini sosializm realizmi metodundan uzaqlaşmaq kimi izah edirdi.

Tənqidçinin fikrincə, şair ədəbiyyatda müsbət qəhrəman obrazını yaratmaq üçün adi adamlara, adi görünən hadisələrə deyil, sənətdə yalnız müstəsna süjet və motivlərə, qüvvətli, ehtiraslı təbiətlərə müraciət etməyi təbliğ edir. Beləliklə də Y.Qorbanovanın dediklərindən belə çıxırdı ki, Səməd Vurğun sosializm metodunun mahiyyətini düzgün dərk etməmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Səməd Vurğun sosializm realizmini inkar etmirdi. Lakin şair bu realizmə bir ehkam, donuq bir metod kimi baxmır, onu daim inkişafda və geniş planda başa düşür, bu metodun ehkam halında qəbul edilməsini həyat həqiqəti ilə ziddiyyətə girmək hesab edirdi. O, fikrini belə əsaslandırırırdı ki, həyat özü müxtəlif şəkillərdə təzahür edir, bu isə incəsənətdə formaların, o cümlədən milli formanın rəngarəng və müxtəlif olmasını şərtləndirir. Həmin dövrdə isə bu cür mülahizələr əslində qəbul edilmir, «qeyri marksist-leninçi təlim» kimi qiymətləndirilirdi. Məhz məsələyə dövrün tələblərinə uyğun yanaşan Y.Qorbunova şairin digər mülahizələri ilə də razılaşmırdı.

Müəllif Səməd Vurğunun milli xarakter problemi ilə bağlı mülahizələrinə də öz münasibətini bildirmişdir. O göstərir ki, Səməd Vurğun ədəbiyyatda xəlqilik prob-

lemini milli xarakter problemi ilə əlaqələndirdiyi zaman düzgün hərəkət edir, çünki tipik bədii obraz milli olmaya bilməz. O, mənsub olduğu xalqın bir milləti digərindən ayıran milli xüsusiyyətlərini, xarakterinin özünəməxsusluğunu əks etdirməlidir. Bu, bədii obrazın həqiqi mənada tipik və eyni zamanda fərdi olmasına səbəb olur. Səməd Vurğunun bu mülahizələri söyləyərkən haqlı olduğunu bildirən Y.Qorbunova onu da qeyd edir ki, bu zaman şairin gətirdiyi dəlillər anlaşılmaz və birtərəflidir. Tənqidçi yazır: «Böyük sənət məsələləri» məqaləsinin müəllifi belə hesab edir ki, bizim ədəbiyyatımızda milli xarakter problemi tipiklik məsələsi ilə əlaqədar olaraq yeni şəkildə qoyulmalıdır. Səməd Vurğun məsələnin mövcud marksist həllinin onu nə üçün qane etmədiyini lazımi şəkildə izah etmir». Tənqidçinin fikrincə, şairin gətirdiyi bütün dəlillər daha çox millətlər arasında fərqli cəhətlərin əsaslandırılmasına xidmət edir, millətlərin kommunizm quruculuğu prosesində bir-birinə yaxınlaşması isə göstərilir.

Səməd Vurğunun «Hər bir xalqın özünün xüsusiyyətləri: öz məişəti, öz ənənələri və zövqü, adətləri və vərdisləri vardır ki, bütün bunlar da əsrlər boyunca yaranıb inkişaf etmişdir. Hər bir xalqın öz təfəkkür tərzini və dünyanı dərk etmək tərzini vardır» – fikri barədə Y.Qorbunovanın mülahizələri də özünün qeyri-adiliyi ilə məhz dövrünün tələblərinə uyğundur. O, şairin qeyd etdiyimiz sözlərini sitat gətirir və onun ardınca belə yazır: «Bu, əlbəttə, ümumən belədir. Lakin sovet xalqları üçün hər halda əsas deyil». Deməli, ədəbiyyatşünas hər bir xalqın özünəməxsus milli xüsusiyyətlərinin mövcudluğunu qəbul edir, lakin bu xüsusiyyətləri ikinci dərəcəli sayır.

Onun fikrincə, milli özünəməxsusluq sovet xalqları üçün əsas amil ola bilməz. Tənqidçi Səməd Vurğunun milli özünəməxsusluq barədə fikirlərinə münasibətini bu cür bildirmişdir: «Əgər biz onu düzgün başa düşürüksə, Səməd Vurğun burada iki səhvə yol vermişdir. O, «öz təfəkkür tərzini və dünyanı dərkətmə tərzini» olan «milli xarakterin» mahiyyətini səhv başa düşür. Onun bu fikri milli xarakter barədə marksist anlayışına uyğun gəlmir. Bundan başqa, o, «millət» və «milli xarakter» anlayışlarının dəyişən olduğunu nəzərə almır. Zaman dəyişdikcə, millətlər də dəyişir. SSRİ xalqları ailəsini təşkil edən sosialist millətləri Rusiya imperiyasına daxil olan millətlərdən köklü surətdə fərqlənirlər».

Bu sözlər bu gün deyil, heç yazıldığı 1953-cü ildə də təbii səslənə bilməzdi. Axı, sosializm quruluşunun özü də ayrı-ayrı millətlərin inkişafını inkar etmirdi. Çünki Səməd Vurğunun qeyd etdiyi kimi, «bir rus kommunist olmuşsa, bu halda öz rusluğundan çıxmırdı».

Səməd Vurğunun milli özünəməxsusluq barədə fikirlərinə qarşı çıxanlardan biri də görkəmli tacik şairi Mirzo Tursunzadə olmuşdur. O da şairin işlətdiyi məlum ifadələrə iradını bildirərkən belə yazmışdır: «Səməd Vurğun hər bir sosialist millətinin xarakterində hansı xüsusi təfəkkür və dünyanı dərkətmə» tərzini görür? Axı, ölkəmizin bütün xalqları vahid dünyagörüşündə birləşmişdir. Sosialist birgəyaşayış tərzini, əlbir mübarizə illəri sovet adamları və sovet xalqlarında ümumi, vahid vərdişlər, ümumi təfəkkür və dünyagörüşü sistemi yaratmışdır».

M.Tursunzadənin bu fikrinə münasibət bildirən Qasım Qasımzadə yazır ki, burada Səməd Vurğunun işlətdiyi «dünyanı dərkətmə» ilə M.Tursunzadənin

işlətdiyi «dünyagörüşü» («mirovozrenie») sözlərinin mənası tam eyniyyət təşkil etmir. Dünyagörüşü insanı əhatə edən mühit haqqında baxış, anlayış və təsəvvür sistemidir. «...S.Vurğun hər bir xalqın özünəməxsus dünyagörüşündən deyil, «xüsusi təfəkkür və dünyanı dərk etmə tərzindən» söhbət açmışdır».

Səməd Vurğunun şəxsi arxivində onun «Mənim Qorbunovaya cavabım» adlı məqaləsinin əlyazması mühafizə olunur. Şair belə bir cavabı yazsa da, dərc etdirməmişdir.

Həmin cavabdan görünür ki, Səməd Vurğun Y.Qorbunovanın məqaləsi ilə çox diqqətlə tanış olduqdan sonra öz fikir və mülahizələrini bir daha şərh etməli olmuşdur. Şair belə bir qənaətə gəlmişdir ki, Qorbunova onun fikirlərini ya düzgün başa düşməmiş, yaxud da təhrif etmişdir. Səməd Vurğunun fikrincə, Qorbunova sənətdə milli formanı inkar etmir və bununla yanaşı, belə düşünür ki, dillərin müxtəlifliyi xalqların birləşməsinə deyil, ayrılmasına aparır. Səməd Vurğun tənqidçinin bu fikrini qeyri-elmi, tamamilə səhv və zərərli hesab edir. Şair göstərir ki, mədəniyyət konkret milli formada doğulur və inkişaf edir; mədəniyyətin hamı üçün hazır və standart forması yoxdur. Canlı insan konkret tarixi və milli şəraitdə doğulduğu kimi, mədəniyyət də ilk dəfə müxtəlif formalarda meydana gəlir.

Səməd Vurğun Y.Qorbunovanın fikir və mülahizələrinin kökündən əsassız və yanlış olduğunu öz dövrünün dialektik təliminə uyğun əsaslandırılmışdır.

Y.Qorbunovanın məqaləsi ilə təxminən eyni vaxtda «Literaturnaya qazeta»da dərc olunmuş «Şairin hüquqları» adlı məqaləsində Səməd Vurğun bir sıra məsələlərlə

yanaşı, milli özünəməxsusluq barədə fikirlərini daha dərinlən əsaslandırmağa səy göstərmişdir. Qeyd edək ki, şairin bu məqaləsinə qarşı çıxışlar da «dərinləşdirilmiş» və artıq müəllifi ittiham etmək səviyyəsinə çatmışdır. Bu baxımdan «Literaturnaya qazeta» da dərc olunmaq üçün hazırlanmış «Sovet şairinin borcu» sərlövhləli məqalə xarakterikdir.

Azərbaycan şairlərindən üç nəfərin imzaladığı bu yazının müəlliflərinin fikrincə, yazılışında bəzi fərqlərə baxmayaraq hər iki məqalə - həm «Böyük sənət məsələləri», həm də «Şairin hüquqları» eyni dərəcədə səhvdir və S.Vurğunun vaxtilə Azərbaycanın partiya mətbuatı və ədəbi ictimaiyyəti tərəfindən haqlı tənqid olunmuş ideya-bədii nöqsanlarına haqq qazandırmamağa xidmət edir. Müəlliflər «Böyük sənət məsələləri»nin Y.Qorbunova tərəfindən geniş təhlil edildiyinə əsaslanaraq «Şairin hüquqları» üzərində dayanmışlar.

Müəlliflərin fikrincə, Səməd Vurğun «milli xarakter» barədə düzgün olmayan, qeyri-marksist mülahizə yürütmüşdür. Şairin «hər bir millətin öz tarixi inkişaf yolu, öz məişət tərzini, əsrlər boyunca yaranıb təkmilləşmiş öz ənənələri vardır, öz dili, öz adətləri, vərdisləri, öz düşüncə tərzini və ruhi aləmi vardır» yazması həmin müəllifləri də razı salmır və onlar şairi günahlandırır ki, Səməd Vurğun bu mülahizələrini təkidlə irəli sürərkən cəmiyyətdə sosialist millətlərinin birliyi barədə bir kəlmə də söyləməmişdir. Müəlliflər ona əsaslanırlar ki, «əsrlər boyunca yaranıb təkmilləşmiş» bu ənənələr, adətlər və vərdislər içərisində elələri də vardır ki, onlar feodal-patriarxal həyatı və dünyagörüşünün qalıqlarıdır, bu gün bizim xalqın mənəviyyatına yaddır. Şairin öz vaxtını

ötmüş adət-ənənələri tənqid etməməsini müəlliflər S.Vurğunun «Azərbaycan xalqının mənəvi dünyasını ölkəmizin (SSRİ nəzərdə tutulur - A.B.) digər xalqları üçün anlaşıqlı və doğma edən xüsusiyyətləri» müdafiə etməməsi kimi başa düşmüşlər. Onlar yazırlar: «Səməd Vurğun «milli xarakter» termini altında əsasən öz xalqının xarakterik cəhətlərini deyil, keçici, təsadüfi, bəzi hallarda vaxtı ötmüş cəhətlərini başa düşür».

Əlbəttə, opponentlərin bu iradları ilə razılaşmaq olmaz. Axı, Səməd Vurğun birmənalı şəkildə qəbul edirdi ki, bu günkü milli forma öz dünənki şəklində deyildir. Şair yazırdı: «Milli forma arasıkəsilməz dialektik inkişafdadır; milli formaya dəyişməyən, donmuş, həmişəlik və əbədi bir kateqoriya kimi baxmaq olmaz. Onun müəyyən keyfiyyətləri ölüb aradan çıxır, müəyyən yeni keyfiyyətləri isə yaranır; beləliklə, milli formanın bütün keyfiyyətləri arasıkəsilməz bir halda, xüsusilə indi daha coşqun şəkildə zənginləşmə prosesi keçirir». Səməd Vurğunun opponentləri Y.Qorbunovanın belə bir fikri ilə yekdildirlər ki, şair hər iki məqalədə «milli xarakter» barədə fikir söyləyərkən ədəbiyyatda konkret faktlara müraciət etməmişdir. Onlar Səməd Vurğuna «xatırladırdılar» ki, bizim bir sıra əsərlərimizin əsas çatışmazlığı qəhrəmanların «milli xarakterinin» unudulmasında yox (hərçənd ki, belə əsərlərin olduğunu da opponentlər qəbul edirlər), kommunizm quran müasir sovet adamının obrazının, onun zəngin mənəvi aləminin və səciyyəvi xüsusiyyətlərinin tam göstərilməməsindədir.

Şübhəsiz ki, S.Vurğun «Şairin hüquqları»-nı (həm də «Böyük sənət məsələləri»-ni) qələmə alarkən bu və ya digər xüsusiyyətin, hansı xalqın ədəbiyyatında, hansı yazıcının

əsərində zəif, yaxud güclü verildiyini göstərməyi öz qarşısına bir məqsəd kimi qoymamışdı. O, çox doğru olaraq deyirdi ki, yazıçı yeni bədii vasitələrin gücü ilə öz xalqının başqa xalqlarla birliyindəki coşğunluğu əks etdirməsə öz vəzifəsini yerinə yetirə bilməz. «Yazıçı əgər öz xalqının həyatına möhkəm daxil olmuş yeniliyin təzahür etdiyi xüsusi formaları nəzərdən qaçırırsa, o, yenə də müvəffəqiyyətsizliyə uğrayacaqdır. Əgər yazıçı nə isə universal, həmişə və hər şey üçün ümumi ola biləcək mücərrəd formalar axtarmaqla məşğul olsa, yenə də səhv edəcəkdir».

Səməd Vurğunun Azərbaycan, Gürcüstan və Belorusiyanın bir sıra görkəmli şairlərinin istedadının «yalnız milli zəmində inkişaf edib ərsəyə çata bilməsi barədə mülahizələri də «Sovet şairinin borcu» məqaləsinin müəllifləri üçün «qəribə səslənir».

Onlar yazırlar: «Səməd Vurğun burada da öz əqidəsinə sadıq qalaraq unudur ki, müxtəlif millətləri təmsil edən bu şairlər yalnız «milli zəmində» ayrıldıqlarına və bununla məhdudlaşdırıldıqlarına, «milli formanın özünəməxsus cəhətlərinə» bağlı olduqlarına görə deyil, öz xalqının ədəbiyyatını digər sovet xalqları ədəbiyyatları ilə qarşılıqlı təsir və əlaqədə zənginləşdirdiklərinə görə yetişib ərsəyə çatmışlar».

Deməli, opponetlər sənətkarın uğurlarında milli zəminin əhəmiyyətini qəbul etməmiş, Səməd Vurğunun «Şairin hüquqları»nda yazdığı bu sözləri isə «görməmişlər»: «Milli formaların zənginləşməsinin mənbəyi həyatın özündədir, müxtəlif xalqların ədəbiyyatları arasındakı sıx və möhkəm qarşılıqlı əlaqə və təsirdədir».

Məqalənin müəllifləri Səməd Vurğunun «Şairin hü-

quqları»ndakı «səhv fikirlərini» onun sosialist realizmi ilə razılaşmadığı, realizm yaradıcılıq metoduna inamsızlığı ilə əlaqələndirirlər. Onların fikrincə, son on ildə Səməd Vurğunun yaradıcılığında özünü göstərən bir sıra «ideya-bədii səhvlər» də məhz bununla bağlıdır. «Səməd Vurğun məhz sənətdə realizm metodu ilə razılaşmadığına görə bizim ədəbiyyatımızda elə əsərləri pisləyir ki, orada həyatın fonunda ruhlar və alleqorik fiqurlar əvəzinə real adamlar-dülgərlər, kolxozçular, mühəndislər, partiya işçiləri iştirak edirlər».

Səməd Vurğunun sosialist realizmi barədə bu fikri təkzib edən mülahizələrini yuxarıda şərh etdiyimizdən təkrara ehtiyac duymuruq.

Məqalədə Səməd Vurğunun romantik poeziya və şeir dili barədə fikir və mülahizələri də kəskin tənqid edilmişdir.

Məqalə müəllifləri belə bir hökm vermişlər ki, S.Vurğunun ədəbiyyata baxışındakı səhvlər onun həm nəzəri mülahizələri, həm də bədii yaradıcılığı üçün xarakterikdir. Elə burada şairin «Hürmüz və Əhrimən» dramatik poeması, «İnsan» pyesi, bir sıra şeirləri kəskin hücumlara məruz qalmışdır.

«Hürmüz və Əhrimən» dramatik poemasında Xeyirlə Şərin mübarizəsini Hürmüzlə Əhrimənin mübarizəsi fonunda ümumiləşdirilməsi, obrazların rəmzlərlə verilməsi və onların adları (Zülmət, Dağlar Sultanı, Küskün və s.) opponəntləri razı salmamış, əsərdə müəllifin dilindən verilmiş «bu gün matəm, sabah bayram, əzəldən böylədir aləm...» misrasında isə onlar orta əsrlər sxolastikasını, habelə subyektiv idealizmi görmüşlər. «İnsan» pyesi isə «müçərrəd əsər» kimi bir daha damğalanmışdır. Mə-

qalənin ilk variantında şairin «Aslan qayası» poeması da «nəzərdən keçirilmiş» və yəqin ki, «tarixi təhrif edən zərərli bir əsər» kimi yenidən yada düşmüşdür.

«Sovet şairinin borcu» məqaləsində irəli sürülən ittihamlar göstərir ki, bu yazı S.Vurğuna qarşı xüsusi tapşırıqla hazırlanmış növbəti aksiya olmuşdur.

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Rəyasət Heyətinin 28 may 1953-cü il tarixli iclasında məqalənin müzakirəsi olmuşdur. Müzakirədə çıxış edənlər məqalənin tonunun yumşaldılmasını, bir sıra sərt söz və ifadələrin dəyişdirilməsini, Mirzə İbrahimov və Süleyman Rəhimov isə «Aslan qayası» poeması ilə bağlı hissənin oradan çıxarılmasını təklif etmişlər.

İclasda məqalə müəyyən dəyişiklik və əlavələr nəzərə alınmaqla təsdiq olunmuş və «Literaturnaya qazeta»nın redaksiyasına göndərilməsi barədə qərar qəbul edilmişdir.

Məqalə müşayiətedici məktubla redaksiyaya göndərilmiş, lakin orada birmənalı qarşılammamış, hətta etiraz doğurmuş, yazıdakı qərəzçilik ruhunu, məqsədi bəzi əməkdaşlar, habelə qəzetin baş redaktoru Konstantin Simonov hiss etmişlər. «Literaturnaya qazeta»nın əməkdaşı, tənqidçi Yuri Karasyov şairə göndərdiyi 2 iyul 1953-cü il tarixli məktubunda redaksiyanın mövqeyi barədə məlumat vermişdir. Tənqidçi, həmçinin məqalədə qaldırılan bir sıra məsələlərə öz münasibətini bildirmişdir. Y.Karasyov şairə yazmışdır: «Məsələ yalnız Sizə edilən hücumlarda deyil. Məktubda milli məsələ sahəsində ciddi səhvlər vardır. Rəqibləriniz deyil, məhz Siz haqlısınız. İndi, yerli dillərin inkişafına, milli özünüdərkini meydana gəlməsinə xüsusi diqqət yetirildiyi bir vaxtda Sizin rəqibləriniz birdən-birə milli özünəməxsusluğu inkar

etmək fikrinə düşmüşlər. Bu, yas yerində meyxana deməyə bənzəyir... Onların məktubunu hətta polemik məqalə də saymaq olmaz».

Sonradan məlum olmuşdur ki, həmin məqalə respublikanın o vaxtkı rəhbərliyinin tapşırığı ilə yazılmış və üç nəfər şairin imzası qoyulmuşdur. Bu üç nəfər isə bir qədər sonra ayrı-ayrılıqda «Literaturnaya qazeta»nın baş redaktoru Konstantin Simonova teleqram göndərərək öz imzalarından imtina etdiklərini bildirmişlər.

«Böyük sənət məsələləri» və «Şairin hüquqları» məqalələrində söylədiklərinin, o cümlədən millilik barədə dediklərinin doğruluğuna əmin olan Səməd Vurğun 1954-cü ildə Yazıçıların İkinci Ümumittifaq qurultayında etdiyi məruzədə bir daha bu mülahizələrinə qayıtmış, onları əsaslandırmışdır. O, yenidən «hər bir millətin öz tarixi, inkişaf yolu, öz məişət tərz, əsrlər boyunca yaranmış öz ənənələri, öz dili, öz adətləri və vərdişləri, öz təfəkkür tərz, və mənəvi aləmi vardır» deməklə «gələcəyə gedən yolun – millətlərin çiçəklənməsi yolu» olmasına inamını ifadə etmişdir.

2008

«ASLAN QAYASI» POEMASI : DÜNƏN VƏ BU GÜN

Səməd Vurğun 1937-ci ildə mətbuatda belə yazmışdı: «Son zamanlar mən «Azərbaycan» adlı böyük bir epopeya yazmışam. Burada mənim Vətənimin iki min illik tarixinin əsas mərhələləri öz əksini tapmışdır». Şair bu epopeyanın 30 poemadan ibarət olacağını bildirirdi.

Şairin şəxsi arxivində qırmızı cildli bir albom vardır. Albomun titul vərəqəsində yazılmışdır: «Azərbaycan. Tarixi poema. 1934-1935. Səməd Vurğun. Bakı». Əlyazmadan görünür ki, şair otuz poemanın hamısını yazmamış və buna görə də «Azərbaycan» adlandırdığı epopeyanı bütöv şəkildə dərc etdirməmişdir. Bu poemalardan bəziləri «Azərbaycan» ümumi qeydi ilə mətbuatda çap olunmuşdur.

Səməd Vurğun həmin epopeyaya daxil etdiyi «Aslan qayası» poemasını ilk dəfə «İnqilab və mədəniyyət» jurnalında (1938, №4-5) çap etdirmişdir.

«Aslan qayası» poemasında təsvir olunan hadisələrin konkret tarixi məlumdur. Bu, Azərbaycanın çar Rusiyasına birləşdirilməsi, o cümlədən Bakı şəhərinin rus qoşunları tərəfindən işğal olunması tarixidir.

«Aslan qayası» ədəbi tənqidin diqqətini o qədər də çəkməmişdir. Şairin tədqiqatçılarından bəziləri bu əsərin adını xatırlatmaqla kifayətlənmiş, bəziləri onu çox qısa şəkildə təhlil etmişlər. Əsasən isə şairin «mübahisəli əsəri» kimi təqdim olunmuşdur. Tədqiqatçılardan C.Abdullayev və P.Əfəndiyev öz araşdırmalarının mövzusunə uyğun olaraq «Aslan qayası»nda folklorla bağlı məsələlərə to-

xunmuş, C.Quliyev əsərə cəmi 2-3 çümlə ayırmış, H.Babəyev isə poemanın adını belə çəkməmişdir. Maraqlıdır ki, hələ 1947-ci ildə «Aslan qayası»nı «Səməd Vurğun poemalarının ən gözəli, ən mükəmməli» hesab edən, «əsərin mövzusunun XIX əsrin başlanğıcında Bakının istilaçı rus ordusu tərəfindən işğal olunması təşkil edir» yazan O.Həsənov 1956-cı ildə nəşr olunmuş monoqrafiyasında poema haqqında heç bir söz deməmişdir.

Mərhum şair-tədqiqatçı Atif Zeynallı «Aslan qayası»nın tədqiqi ilə bağlı bu boşluğu doldurmağa çalışaraq ilk dəfə onu obyektiv təhlil etməyə səy göstərmişdir. Onun «Səməd Vurğun sənəti» (Bakı, «Elm», 1990) kitabından aşağıdakı parçanı olduğu kimi burada veririk: «...1948-ci ildə SSRİ Yazıçılar İttifaqının Milli Komissiyasının növbəti iclasında S.Vurğunun rus dilində buraxılmış kitabının müzakirəsi zamanı tənqidçi P. Q. Skosiryev «Aslan qayası»nı tarixi təhrif edən zərərli bir əsər adlandırmışdır. Heç şübhəsiz ki, poemada Azərbaycanın Rusiyanın tərkibinə daxil olması dövrünün hadisələri qələmə alındığı üçün burada çar Rusiyasına qarşı, onun işğalçılıq siyasətinə qarşı mübarizə motivləri vardı. Bu motivlər bədxah, vulqar-sosiologizm təsəvvürlərindən ayrılmamış ayrı-ayrı tənqidçi və ədəbiyyatşünaslara xoş gəlmirdi. Onlar böyük beynəlmiləlçi olan S.Vurğunun şair mövqeyini şübhə altına almaq istəyirdilər. P.Q.Skosiryev S.Vurğunu nəzərdə tutaraq deyirdi: «Millətçilik qalıqları elə adamların kitablarına daxil olur ki, onlar özlərini bu qalıqlara qarşı mübariz sayırlar».

Beləliklə, «Aslan qayası»na 1948-ci ildə Moskvada, SSRİ Yazıçılar İttifaqında göstərilən bu münasibət əsərə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının da (əlbəttə, hamısının yox!) münasibətini müəyyənləşdirmişdir.

Göründüyü kimi, bundan sonra ədəbiyyatşünaslarımız bu əsər barədə çox ehtiyatla danışmış, yaxud heç danışmamağı üstün tutmuşlar. Görəsən, hamının çox ehtiyatla davrandığı 1938-ci ildə çap olunmuş bu poemanın 1948-ci ildə hansı cəhəti tənqidçini narahat etmişdir? Əsər on ildən sonra niyə belə hücumla məruz qalmışdır? Görəsən, zərərli olan nə imiş?

Poemanın məzmununu xatırlayaq: 1806-cı ilin fevral ayıdır. Keneral Sisyanovun başçılığı ilə çar Rusiyasının qoşunları Bakı şəhərini mühasirəyə almışdır. Tələb aydındır: Bakının açarı generala təqdim olunmalı, şəhər əhalisi rus təbəliyini qəbul etməlidir. Xalqın qeyrətli oğlu Aslan (o, bir qədər əvvəl müsabiqədə qalib gələrək Bakı xanının qızı Mahniyarla evlənmişdi) şəhərin açarını generala təqdim etməyi öz üzərinə götürür və həmin mərasimdə onu xəncərlə vurub öldürür. Rus qoşunu geri çəkilir... Lakin yadellilərin ikinci hücumunun qarşısını almaq mümkün olmur. Aslan düşmənin əlinə keçməmək üçün sevgilisi Mahniyarla birlikdə Xəzər dənizinə atılır...

Göründüyü kimi, əsər Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsinin ilk illərindən bəhs edir və şair folklor motivləri ilə tarixi faktları əlaqələndirmişdir. Tənqidçini razı salmayan isə məlum şeydir: Bakının yadellilər tərəfindən işğalının və işğalçı çar generalının qətlə yetirilməsinin qələmə alınması.

Qeyd etmək lazımdır ki, «Aslan qayası» bu gün də rus dilinə tərcümə olunmamışdır. Bəs Skosiryev nəyə istinad etmişdir? Əlbəttə, S.Vurğunun «qələm dostlarının» məlumatına.

Şair burada Rusiyanı təmsil edən iki surət yaratmışdır. Bunlardan biri general Sisyanov, digəri sırası rus əsgəridir.

Sisyanov tarixi şəxsiyyətdir. Qafqazı, o cümlədən Azərbaycanı işğal etmiş rus qoşunlarının komandanı olmuşdur. 1806-cı ildə Bakı şəhərində qətlə yetirilmişdir. Şair onun simasında çarın müstəmləkəçilik siyasətini həyata keçirən, Azərbaycana yuxarıdan, məhz qarətçi gözü ilə baxan, özündən razı və əlbəttə ki, işğalçı bir general obrazı yaratmışdır. O, Hüseynqulu xana belə bir ultimatum göndərir:

Bakının hakimi Hüseynqulu xan
Səhər, yuxusundan ayılan zaman
Bütün dövlətini, bütün varını,
Şəhər qalasının öz açarını
Knyaz Sisyanova təslim verməli!
Yoxsa, ordumuzun dağıdan əli
Sizin də ölkəni yandıraçaqdır,
Yerdə padşahların dediyi haqdır.

Göründüyü kimi, bu ultimatum rus çarının işğalçılıq siyasətini aşkar əks etdirir. Çarın planında təkcə Bakı deyil, bütün Azərbaycan, bütün Qafqaz «böyük Rusiya»ya tabe olmalıdır. Əks halda başqa ölkələr kimi, Azərbaycan da odlara qalanacaqdır.

Çar bütün bu talanları, qarətləri özünün «sədaqətli, yaxın nökrəri», «döşü medallı» general Sisyanov vasitəsilə həyata keçirir. General öz ordularını Qafqaza yönəlmiş, bu yerlərin işğalı planını hazırlamışdır. «At üstündə qılinc vuran» generalı bütün Qafqazda tanıyırlar, çar da məhz ona arxalanır.

Nə yaxşı ki, bütün Rusiya belə düşünmür. Bu baxımdan poemada rus əsgəri surəti maraqlı doğurur. Qarmonda qəmli havalar çalan bu əsgər başqa cür düşünür:

Dərdini söyləyir ötən dillərə:
«Mən niyə gəlmişəm bu yad ellərə?»

O, evdən çıxanda anbar başalmışdı. Mülkədar onu da talamış, bütün taxıl vergiyə getmişdi.

Əsgərin düşüncələrində Rusiyanın işğalçılıq siyasətinə qarşı etiraz nidaları ifadə olunmuşdur. Neçə-neçə günahsız insanın qətlə yetirilməsi, nahaq qanların axıdılması, anaların göz yaşları-şahidi olduğu bütün bu ədalətsizliklər əsgəri qəti qərara gəlməyə məcbur edir:

Yox!.. Düz atmayacaq əlim gülləni...
Qarı son nəfəsdə gözləyir məni.

Əlləri nahaq qanlara batmış general bu əsgərin də qətlinə fərman verir...

S.Vurğun poemada Aslan obrazını sevərək yaratmışdır. Aslan xalq içərisindən çıxmışdır. O öz xalqına bağlıdır, xalq da onu sevir və inanır. Knyaz Sisyanovun qoşunları Bakını mühasirəyə alanda camaat üzünü Aslana tutur:

Tez çağırın Aslanı,
Yığsın eli, obanı...

Aslan öz Vətəninin azadlığını hər şeydən üstün tutur. Elə buna görə də şəhərin açarını Sisyanova təqdim edərkən xəncəri onun köksünə sancır:

Al!-deyir-payını, soruşma nədir-
Çara «qullarından» ilk hədiyyədir...

Şair isə öz qəhrəmanının şücaətini belə səciyyələndirir:

Alqış tarixdəki o şanlı günə!

Bu misralar Azərbaycanın öz müstəqilliyini asanlıqla vermədiyinə, bu yolda qanlar töküldüyünə işarədir.

Qeyd etdiyimiz kimi, S.Vurğun «Aslan qayası» poemasını da «Azərbaycan» epopeyasına daxil etmişdir. Əlyazmada «Aslan qayası»nın son hissəsi diqqəti cəlb edir. Bu hissəni şair özü qeyd etməsə də, poemanın epiloqu hesab etmək olar. S.Vurğun həmin parçanı çap etdirməmiş, kitablarına da daxil etməmişdir. Şairin yeddi cildlik «Əsərləri»nin III cildinin «İzahlar və şərhlər» bölməsində poemanın əvvəllər çap olunmamış on iki bəndi verilmiş, altı bənd isə yenə «işiq üzü» görməmişdir.

Poemanın haqqında danışdığımız hissəsində Bakı şəhəri çar ordusu tərəfindən işğal olunduqdan sonra, yəni Azərbaycanın şimal hissəsi Rusiyaya birləşdirildikdən sonra burada baş verən məhrumiyyətlər, talanlar, yadellilərin soyğunçuluğu... oxucuya çatdırılır. «Cüt başlı qartalın bayrağı» yurdumuzun üstündə titrəyəndən sonra Azərbaycan kəndlisinin xırmanı boşaldı, aşığın sazı ağladı, ipəyimiz, neftimiz Rusiyaya daşındı, din-şəriət yad qanunlara baş əydi...

Tər içdi, qan uddu motal papaqlar,
Son dana, son çuval getdi vergiyə...
Bağlandı qapılar, söndü ocaqlar,
Qarılar, qoçalar yalvardı göyə...
O gündən titrədi yurdun üstündə

Cüt başlı qartalın qanlı bayrağı.
Tarixin doğduğu o qara gündə
Böyük bir ölkənin söndü çırağı.

Son misralarda Azərbaycanın öz müstəqilliyini itirdiyi, Rusiyanın əsarəti altına düşdüyü göstərilmişdir. Şair bu parçada Azərbaycan Rusiyanın müstəmləkəsinə çevriləndən sonra ədəbiyyatımızın və dilimizin təzyiqlərə məruz qaldığını, dilimizə xalqımızın mədəniyyəti ilə uyuşmayan sözlərin gəldiyini, ölkənin sərvətlərinin daşındığını ürək ağrısı ilə qələmə almışdır:

Yüz il biz ayrıldıq ana dilindən
Məktəbin adına dedik «uşkola»...
Yüz il Füzuliyə həsrət qalaraq
Doğma anamıza söylədik «mama».
Yüz illik yuxuya birdən dalaraq,
Yatdıq gözümüzdən qan dama-dama.
...Axdı Rusiyaya neft kəmərləri
Daşdı onları ilk dəmir yolu..
Tarixə hökm edən o gündən bəri
Çalışdı yadlara Azərin oğlu.
O gündən yayıldı siflis, süzənək,
Eşitdik ilk dəfə «fahişə» sözü...
Bunları nəzm ilə artıqdır demək
Tarixə şahiddir tarixin özü .

Qeyd edək ki, Səməd Vurğunun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə nəşr olunmuş

beş cildlik «Seçilmiş əsərləri»nin üçüncü cildində poema yuxarıda verilmiş parçadakı son dörd misra istisna olunmaqla bütövlükdə oxuculara təqdim edilmişdir.

«Aslan qayası» poeması yüksək vətəndaşlıq mövqeyindən qələmə alınmışdır. Burada Azərbaycan xalqına, onun adət-ənənələrinə, tarixi abidələrinə, hətta xalqın yaratdığı əfsanələrə böyük məhəbbət duyulur.

Əsərdə yurd sevgisi, torpaq təəssübü güclü verilmişdir. Yurdun üstünü qara buludlar alanda hamı xan sarayının qarşısına toplaşır, şəhərin müdafiəsi üçün yollar arayır, hamı bir nəfər kimi yurdun müdafiəsinə hazırlaşır:

Sel olsa da qanımız
Qurban olsun canımız
Bu sünbüllü çöllərə,
Bu mehriban ellərə.

Beləliklə, «Aslan qayası» bu günümüzlə səsləşən sənət nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir.

1996-2010

ÜRƏYİMDƏN KEÇƏNLƏR, YAXUD REJİSSOR FƏDAKARLIĞI

Görkəmli rejissor və aktyor, tənqidçi və teatrşünas, pedaqoq, xalq artisti, professor Mehdi Məmmədov.

Mənsub olduğum ötən əsrin 60-70-ci illərinin tələbə nəslə bu şəxsiyyəti yaxşı xatırlayır. Universitetin filologiyaya fakültəsində onun estetikadan oxuduğu mühazirələri maraqla dinləyər, sənət və sənətkar haqqında yazılarını mütalə edər, özünün iştirakı ilə hazırladığı radio-tamaşalara həvəslə qulaq asardıq. Sənətkarın «Teatrlar, aktyorlar, tamaşalar», «Həyat və sənət yollarında», «Estetika haqqında söhbətlər» və b. kitabları çox oxuduğumuz kitablardan idi.

1968-ci ildə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında onun quruluş verdiyi «Canlı meyit» tamaşasına maraqlı böyük idi və çoxumuz Mehdi Məmmədovu Protasov rolunda görmək üçün bu tamaşaya bir neçə dəfə baxmışdıq. Onu səhnədə görmək səadəti mənə də nəsib olmuşdu...

«Canlı meyit» tamaşasına bu marağın əsas səbəblərindən birini neçə il sonra öyrəndik. Tənqidçi Yaşar Qarayev teatrşünas Cəfər Cəfərovun «Azərbaycan teatri» kitabının son nəşrinə əlavə etdiyi fəsildə yazmışdı: «Uzun fasilədən sonra rejissor Mehdi Məmmədov teatra yaxşı bir hədiyyə ilə qayıtmışdı. Özü də, görünür, neçə ilin ayrılığından sonra, o bu dəfə səhnəyə həm rejissor, həm də aktyor kimi hərtərəfli və perspektivli bir fəaliyyət ehtirası, arzusu və vədi ilə gəlmişdi. «Canlı meyit» kimi sanballı tamaşa belə bir niyyət üçün yaxşı başlanğıc idi. Görkəmli ziyalının, elm və incəsənət xadiminin həm

də bir aktyor kimi səhnədə çıxışı özlüyündə əlamətdar mədəni bir hadisə və Azərbaycan ziyalisının səhnəyə münasibətini ifadə edən nəcib tarixi bir ənənəyə də sədaqətin təzahürüdür».

Biz bu sözləri 1973-cü ildə oxuyacaq, Mehdi müəllimin vaxtilə elmi və pedaqoji işi ilə əlaqədar dram teatrından müvəqqəti ayrıldığını da o zaman biləcəyik. İndi isə 1968-ci il idi, Mehdi müəllimin 50 yaşı tamam olurdu və bu münasibətlə Universitetin akt zalında ədəbi-bədii gecə keçirilirdi. Universitetin rəhbərləri, görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri səhnədə əyləşmişdilər. Mehdi müəllim də burada idi.

Natiqlər bir-birini əvəz edir, yubilyarın mədəniyyətimizin və elmimizin inkişafında xidmətlərindən danışıq, ona yeni uğurlar diləyir və xoş arzularını bildirirdilər.

«Mehdi müəllim, o gün olsun ki, yubileyinizi Təbrizdə qeyd edək». Bu sözləri rəhmətlik Rübabə xanım dedi. Daha doğrusu, yanıqlı-yanıqlı oxudu. Böyük Şəhriyarın dili ilə «Heydərbabaya salam» göndərəndə:

Heydərbaba, yolum sənən gəc oldu,
Ömrüm keçdi, gələmmədim, gec oldu,
Heç bilmədim gözəllərin nec oldu...

«Mehdi müəllim, nə olar, nitq mədəniyyətinə aid bir kitab yazın. Sizin kimi danışmağı biz də öyrənək». Bu, filologiya fakültəsinin tələbəsinin arzusu idi.

Azərbaycan ədəbiyyatı müəllimlərindən biri böyük Cavid dramaturgiyasının tədqiqində və təbliğində Mehdi Məmmədovun əməyindən danışdı. Bu vaxt gur bir səs zala yayıldı:

- Mehdi müəllim indi «Xəyyam»ı tamaşaya hazırlayır.

Alqış səsləri akt zalını titrətdi. Bunu deyən səhnədə əyləşmiş görkəmli aktyor İsmayıl Dağıstanlı idi.

«Mehdi müəllim, nə olar, «İnsan»ı da hazırlayın». Bunu mən dedim. Özümdən asılı olmayaraq dedim. Ancaq elə dedim ki, səsimi nəinki Mehdi müəllim, heç mənimlə yan-yana əyləşmiş tələbə dostum Solmaz da eşitmədi. Əgər eşitmiş olsaydı, yəgin ki, üzümə baxıb adəti üzrə xeyir-dua verər və deyərdi: «Arzuna çatasan...».

O gündən qəlbimdə belə bir xoş arzu baş qaldırdı və onun bir vaxtlar həqiqətə çevriləcəyinə inandım...

«İnsan» deyəndə Səməd Vurğunun pyesini nəzərdə tuturdum.

Şair 1945-ci ilin aprelində mətbuatda belə yazmışdı: «Bu il yazmış olduğum «İnsan» adlı mənzum dram haqqında nə deyim? Onu oxucu və tamaşaçılarımız gördüyü zaman mən yenə şad olacağam. Yalnız onu deyə bilərəm ki, «İnsan» əsərini mən çox sevirəm, orada insan taleyi faciələr içindən günəşli-gündüzlü bir səhərə, istiqbala, şüur və idrakın hakim olduğu bir dünyaya yol açır. O dünyanı yaradanlar siyahısında Azərbaycan xalqının da imzası var, şöhrəti var».

«Səməd Vurğunun «İnsan» dramı haqqında çox yazılmış və çox deyilmişdir. Bu məqalələrin əksəriyyətində «İnsan» pyesi tənqid edilmiş, müəyyən ziddiyyətli, bir-birini inkar edən mülahizələr söylənmişdir: həm də ziddiyyətli mülahizələri bəzən müxtəlif alim və tədqiqatçılar yox, eyni müəlliflər söyləmiş və beləliklə də onlar özləri özlərini inkar etmişlər». Bu sətirlər isə həyatının çox böyük hissəsini Səməd Vurğun irsinin tədqiqinə və təbliğinə həsr etmiş professor Cəlal Abdullayevə məxsusdur.

Əsər 1945-ci ilin noyabrında Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuş, lakin elə həmin vaxtlar pyes və tamaşa haqqında, hətta başqa münasibətlə yazılmış məqalələrin əksəriyyətində, müxtəlif çıxışlarda «mücərrəd bir əsər» kimi tənqid edilmiş, qeyri-obyektiv, ziddiyyətli, bir-birini inkar edən fikirlər söylənmişdi. Beləliklə də bu əsərin varlığı elə bil unudulmuşdu...

Pyesə qeyri-obyektiv münasibəti sonradan xalq yazıçısı Mehdi Hüseyn bu cür etiraf etmişdir: «Vaxtilə bizim bəzimiz doqmatik təsəvvürlərin təsiri ilə bu əsəri («İnsan» pyesi nəzərdə tutulur – *A.B.*) çox birtərəfli və yanlış tənqid etmişdik, müəllifi mücərrəd romantizmdə günahlandırmışdıq. Lakin bu nə dərəcədə ədalətli bir işdir?.. Yox, biz «İnsan» pyesi üzərinə yenidən qayıtmalıyıq və ədaləti bərpa etməliyik, xüsusən ona görə ki, bu gün S.Vurğunun nə qədər haqlı olduğunu daha aydın görürük!»

«İnsan»ı tənqid edənlərdən biri Mehdi Hüseyn idi...

«İnsan» pyesi ilk dəfə tamaşaya qoyulduğu zaman onun haqqında mətbuatda bir neçə tənqidi məqalə dərc edilmişdi. Etiraf etmək lazımdır ki, o zaman, şəxsiyyətə pərəstişin hökm sürdüyü bir dövrdə S.Vurğunun bu, nisbətən mürəkkəb əsərinə obyektiv qiymət vermək o qədər də asan deyildi. Ona görə də yazılan məqalələrdə şairin romantikasını müxtəlif şəkillərdə şərh etmək, əsərə müxtəlif mövqelərdən yanaşmaq təşəbbüsləri olmuşdu»

Bu sətirləri akademik Məmməd Arif yazmışdı.

«İnsan»ı tənqid edənlərdən biri də Məmməd Arif idi...

«İnsan»ın ilk tamaşasından sonra Prokofyev familiarı

bir şəxs də əsərin rus dilinə sətri tərcüməsinə əsaslanaraq ittihamlarla dolu rəy yazmış və Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinə təqdim etmişdir.

«Həmin rəyi oxuduqdan sonra Səməd Vurğun o zaman rəsmi dairələrin sorğusuna cavab olaraq müfəssəl bir məktub yazdı və Azərbaycan xalqının dilini, poeziyasını, bədii təfəkkür tərzini, ictimai və fəlsəfi fikir tarixini bilməyən Prokofyevin irəli sürdüyü tənqidi mülahizələrin əsassız olduğunu parlaq məntiqlə açıb göstərdi». Bu sözlər isə şairin qardaşı Mehdixan Vəkilovun xatirələrindən götürülmüşdür.

Mehdi Hüseyn də, Məmməd Arif də yuxarıda göstərdiyimiz sətirləri 1964-cü ildə yazmışdılar, daha doğrusu, həmin il oxuculara çatdırmışdılar. «İnsan»ın ilk tamaşasından 19 il sonra! Lakin «ədalətin bərpa edilməsi üçün» daha 10 il gözləmək lazım gəldi...

1974-cü ilin əvvəllərində sənətsevənlər belə bir xəbəri böyük maraq və sevinclə qarşıladılar: Mehdi Məmmədov «İnsan» pyesini tamaşaya hazırlayır. Bəli, Mehdi müəllim çox məsuliyyətli və şərəfli bir vəzifəni öz üzərinə götürmüşdü. Deməli, mənim arzum çox qanunauyğun halmış və onun həyata keçməsinə bir addım qalırdı.

M.Məmmədovun S.Vurğun irsinə müraciəti təsadüfi deyildi. O, həm rejissor, həm də tədqiqatçı kimi S.Vurğunun dramaturgyasına bələd idi. Gəncə teatrında işləyərkən «Vaqif» pyesinə quruluş vermişdi. Şairin dramaturgiyasına aid bir sıra yazıların müəllifi idi. Mehdi müəllim S.Vurğunun böyük səhnə ustası Mirzağa Əliyevə həsr etdiyi «İlham pərisi» şeirini öz çıxışlarında söyləyər, məqalələrində bu şeirə istinad edərdi. Rejissor «Səməd Vurğun və teatr» adlı məqaləsində şeiri təhlil etmiş,

aşağıdakı iki misranın «şairin teatr kredosunu» ifadə etdiyini bildirmişdir:

Sənət hünər meydanıdır, qoy pələnglər addım atsın,
Mən istərəm filosoflar səhnəmizə söz yaratsın.

Rejissorun fikrincə, bu misralar S.Vurğunun səhnəyə hünər meydanı, tərbiyə məktəbi, fəlsəfi təfəkkür aləmi kimi baxdığını göstərir. M.Məmmədov şairin realist-romantik teatrını C.Cabbarlı və H.Cavid teatrlarının peyvəndindən, bu sənətkarların yaradıcılıq idrakından əmələ gəlmiş orijinal bir teatr hesab edir, onu «böyük ehtiraslar, yüksək fikirlər, fəlsəfi təfəkkür teatrı» adlandırır.

Yeri gəlmişkən, xatırlatmaq yerinə düşər ki, o vaxtlar hələ gənc olan M.Məmmədovun rejissorluq fəaliyyəti S.Vurğunun diqqətini cəlb etmiş, şair öz yazılarında və çıxışlarında onun adını «mahir rejissorlar» sırasında çəkmiş, hazırladığı tamaşaları müsbət münasibətini bildirmişdir. O, 1953-cü ildə M.Məmmədovun hazırladığı «Sevil» operasının tamaşasını yüksək qiymətləndirmiş, «opera və tamaşanın Dövlət mükafatına təqdim edilməsini müvafiq və layiq» hesab etmiş, bu barədə yazılı rəy vermişdi. Şair yazmışdı: «Sevil» tamaşasının müstəsna müvəffəqiyyətini aşağıdakı səbəblərlə izah etmək olar: birincisi – operanın özünün ideya-bədii üstünlükləri, bəstəkar Fikrət Əmirovun müvəffəqiyyətli musiqisi, ikincisi – həmin operanın müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulması, rejissor Mehdi Məmmədov tərəfindən əsərin ağıllı, maraqlı səhnə həllinin tapılmasıdır».

Deməli, hər iki sənətkar bir-birini yetərinə «tanırdı» və buna görə də Mehdi Məmmədovun «İnsan»a müraciəti təbii idi.

Pyes «geniş çərçivəli, ictimai miqyaslı, müasir ruhlu», «dünyanın indiki vəziyyəti ilə səsleşən» bir əsər kimi rejissorun diqqətini cəlb etmişdi. O, tamaşanın hazırlanması prosesində verdiyi müsahibəsində bildirirdi ki, əsərin ilk quruluşu həqiqətən çətinliklərə rast gəlmişdir. Rejissor bunun səbəbini kollektivlə iş prosesində əsərin səhnəyə kifayət qədər uyğunlaşdırılmamasında görürdü. O, Məmməd Arifin tədqiqatındakı bu fikirlə razılaşırdı ki, pyes tamaşaya hazırlananda teatr müəlliflə ciddi işləməmişdir.

Artıq müəllif haqq dünyasında idi. Vurğun dramaturgiyasına dərinlən bələdliyi Mehdi Məmmədovun köməyi oldu. Rejissor yeni quruluşda müəllifin fikrinə, əsərin üslub və bədii formasına xələl gətirmədən, şairin özünün ədəbi irsindən poetik parçalar əlavə etmişdi. Rejissorun ilk baxışda çox kiçik görünən iki əlavəsi tamaşanın emosional təsirini artırır və alqışlarla qarşılanırdı.

Məlumdur ki, şair özünün məşhur «Dağlar» qoşmasını əsərin personajlarından şair Cəlalın sözləri kimi pyesə daxil etmişdir. Şeiri Cəlalın döyüş dostu Eldar oxuyur. Aktyorun «Cəlalı da salar yada...» əvəzinə şeirin əslində olduğu kimi, «Vurğunu da salar yada Düz ilqarlı bizim dağlar» şəklində oxuması, bir də dostların məclisində Şahbazın qədəhi götürüb «Şairin sağlığına» deməsi rejissorun Vurğun sənətinə ümumxalq məhəbbətini ifadə edən tapıntıları idi...

Tamaşa böyük uğur qazandı, mətbuatda əsərə və tamaşaya yüksək qiymət verən məqalələr dərc olundu. Onlardan bəzilərinin yalnız sərlövhələrini xatırlayaq: «İnsan»ın ikinci həyatı», «Vtoroye rojdeniye», «Kamalın təntənəsi», «İnsan» sınaqdan çıxır...».

Məqalələrdən birinin müəllifi, xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov yazırdı: «...Rejissor Mehdi Məmmədovun gərgin əməyi və axtarışları gözəl nəticə vermişdir. Tamaşaçılarımız onu səhnə sənətinin mütəfəkkir və istedadlı bir yaradıcısı kimi tanıyırlar... Bizə elə gəlir ki, «İnsan» tamaşası onun yaradıcılığının və ümumən səhnə sənətimizin ən uca zirvələrindən biridir».

«İnsan» mədəni həyatımızda hadisəyə çevrildi. Yazıçı Nurəddin Babayev tamaşaya baxdıqdan sonra belə yazmışdı: «İnsan»a tamaşa edirəm. Tamaşaçıların dəfələrlə yaşaran gözlərinə baxıram: kimi bu yaşları gizləncə silir, kimi isə onları gizlətməyə çalışır. İftixar hissini gücündən və böyük kədərini əzəmətindən doğan yaşlar».

Tamaşa həmin il Azərbaycan teatrının 100 illiyi münasibətilə Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrının Moskva qastrolları zamanı Malı Teatrın səhnəsində də göstərildi. «İnsan»ın rejissor Mehdi Məmmədov tərəfindən yenidən səhnəyə qaytarılmasını Moskva mətbuatı xüsusi qeyd etmişdi.

Şübhəsiz, «İnsan»ın bu uğuru «ədalətin bərpası» idi və bu, əsərin öz daxili mənası, təlqin etdiyi böyük bəşəri hisslər, düşüncələr, «faciələr içindən günəşli-gündüzlü bir səhərə, istiqbala, şüur və idrakın hakim olduğu bir dünyaya yol açması» (S.Vurğun), şairin yüksək sənətkarlığı, rejissorun istedadı ilə yanaşı, həm də fədakarlığı ilə bağlı idi. Bu uğurdan fərəhlənən şairin qarlaşdığı Mehdi Vəkilov yazmışdı: «Mən bu nəcib işdə xalq artisti, professor Mehdi Məmmədovun xidmətini və fədakarlığını böyük minnətdarlıq hissilə qeyd edirəm».

Tamaşadan sonra tədqiqatçılar «İnsan» barədə cəsarətlə danışmağa, obyektiv fikirlər söyləməyə baş-

ladılar. Tamaşa əsərə münasibətdə ədəbi tənqidin və ədəbiyyatşünaslığın yönünü dəyişdi.

Mehdi Məmmədov yuxarıda qeyd etdiyimiz müsahibəsində demişdi: «Əsərin mücərrədçilikdə tənqid edildiyinə gəlincə, deməliyəm ki, bu cür münasibəti birtərəflilik və subyektivizm ilə, bəzi tənqidçilərin özünün mücərrədçiliyi ilə izah etmək lazımdır. Biz pyesdə mücərrədçilik yox, böyük ümumiləşdirmə, bəzən simvol dərəcəsinə çatan bədii mübaliğə meylli görürük».

Mehdi Məmmədov dediklərini öz zəhməti və fədakarlığı ilə sübuta yetirdi...

Düşünürəm: bəlkə Universitetdə keçirilən həmin ədəbi-bədii gecədə mənim ürəyimdən keçənləri ustad duymuşdu? Axı, təfəkkür sahiblərində duymaq qabiliyyəti güclü olur.

Böyük Səməd Vurğunda olduğu kimi...

1992-2008

GƏRAY BƏY, CAHANDAR AĞA, KƏRBƏLAYI İSMAYIL

Səməd Vurğunun «Komsomol poeması» şairin yaradıcılığında xüsusi yer tutmala yanaşı, ötən əsrin 30- cu illər Azərbaycan ədəbiyyatında əlamətdar bədii hadisə hesab olunur. Müəllif bu əsərdə çox ziddiyyətli və mürəkkəb bir dövrü (1920- ci illər), bu dövrdə acı bir həqiqəti, bir xalqın ayrı-ayrı düşmən cəbhələrə bölünmüş iki qütbünün bir-birilə mübarizəsini, onların dövrə və dövrün hadisələrinə münasibətini göstərmiş, xalq həyatı və məişətini, xalqımıza məxsus adət-ənənələri təsvir etmişdir. Dövrün özünə məxsus cəhətlərinin buradakı adamların xarakterinə ciddi təsir göstərdiyi də əksini tapmışdır. Akademik Məmməd Arif yazmışdır: «Komsomol poeması» yalnız öz mövzusu etibarilə deyil, forma rəngarəngliyi, bədii keyfiyyəti etibarilə də yeni və əhəmiyyətli bir hadisə idi. Şair bir-birinə bənzəməyən xarakterlər yaratmaq yolu ilə gedərək, dövr haqqında düzgün bədii təsəvvür yarada bilmişdir».

Şairin yaratdığı bu xarakterlər inamı, əqidəsi, hadisələrə münasibəti, dünyagörüşü ilə bir-birindən xeyli dərəcədə fərqlənirlər. Lakin onların hamısı həyatda vardır. Səməd Vurğun da onları məhz həyatdan əsərə gətirmiş, müxtəlif xarakterlər yaratmışdır.

Poemada bu xarakterlər bir-birinə əks olan iki qütb-də birləşmişlər: bolşeviklərin çağırışı ilə yeni bir cəmiyyət yaratmaq uğrunda mübarizə aparənlər və əvvəlki cəmiyyətin silaha sarılıraq dağlara çəkilən nümayəndələri. Qarşı-qarşıya durmuş bu tərəflərdən birini

Bəxtiyar və onun komsomol dəstəsi, digərini isə Gəray bəy və köhnə quruluşun tərəfdarları təmsil edir. Lakin baş verən hadisələr bu iki tərəfin bir-birilə apardığı ölüm-dirim savaşları ilə məhdudlaşmır. Komsomolçu Cəlalla Gəray bəyin qızı Humayın qarşılıqlı məhəbbəti poemanın əsas xəttini təşkil edir.

Əsərdə Gəray bəy obrazı dolğun, həyati və hərtərəfli göstərilməsi baxımından diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir. Bir mülkədar kimi onun öz əqidəsi var və Gəray bəy bu əqidəyə sadıqdır. Şair onun simasında iki cəhəti birləşdirmişdir. Birinci halda Gəray bəy var-dövləti əlindən alınaraq çöllərə salınmış bir qaçaq və buna görə də düşməyə çevrilmiş keçmiş mülkədar, ikinci halda isə qızı Humayın taleyini düşünən bir atadır. Əsərdə ayrı-ayrı məqamlarda onu hər iki vəziyyətdə görə bilirik.

Şübhəsiz ki, bir mülkədar kimi Gəray bəy firavan və xoşbəxt həyat keçirmiş, bir bəy kimi böyük var-dövləti, öz ürəyincə ailəsi, dost-tanışı olmuşdur. Sovet hökuməti isə bütün varlılar kimi, onu da bunlardan məhrum etmişdir. İndi Gəray bəy başqa bir adamdır. Öz yaxın adamları ilə dağlara çəkilən bəy yeni quruluşun barışmaz düşməninə çevrilmişdir:

Kürün qumsal sahilində qaşlarını çataraq,
Qamçısını döyür suya hiddətindən Gəray bəy...
Üç aydır ki, ormanların arasında yataraq
Əl üzmüşdür vətənidən, millətindən Gəray bəy.
Qamçısını döyür suya hiddətindən Gəray bəy:
– Nədən mənim qabağımdan artanları yeyənlər,
Köhnə-köşkül paltarımı öz əyninə geyənlər
İndi mənə ağ olsunlar?.. Xanimanım dağılır,
Qızılyelin inəklərim yad əllərdə sağılır...

Biz bu kiçik parçada indiki Gəray bəyi bütövlükdə görə bilirik. Gəray bəyə ən çox təsir edən budur ki, onu bu hala salanlar bir vaxtlar süfrəsindən artanları yeyənlər, köhnə paltarlarını geyənlərdir. Hiddətindən qamçısını suya döyən Gəray bəy zamanı tutub (axan su zamanın rəmzidir) saxlamaq, xoşbəxt günlərini qaytarmaq istəyir.

Onun bu hiddətinin səbəbi də, səbəbkarı da məlumdur:

Keçir xatırından cahü-cəlalı:
Sürüsü, ilxısı, naxırı, malı...
Getdi süfrəsinin başında duran,
Yoxsulun varını yeyib quduran,
«İgidlər məclisi», o toy, o mağar...
İndi Gəray bəyin özgə halı var.
O dövrən, o büsat çıxmış əlindən,
«Taleyin, qismətin gəlhagəлиндən»
O indi uzaq...

Lakin bəyi qəzəbləndirən, yaxıb-yandıran var-dövlətinin talanmasından daha artıq namusunun tapdalanmasıdır:

Hər şeydən qabaq onu yandıran
Budur ki, bu dəm Çal papaq Kərəm
Minib Gəray bəyin ərəb atına...
Oxucu, bəlkə sən özün bilirsən
Ki, bizim yerlərdə bir papaq, bir at,
Bir də hər kişinin aldığı arvad
Namusdan sayılır...

Gəray bəyin sərtliyi, barışmazlığı, heç kəsi bağışlaya bilməməsi məhz bunlardan irəli gəlir.

Yeni quruluş onu ev-eşiyindən didərgin salmış, dağlarda, qalın meşələrdə daldalanmağa məcbur etmişdir. O öz dəstəsi ilə «Qaçaqdar dağı»nda məskunlaşmışdır. Yeni yaradılan quruluşla heç cür barışa bilmir, var-gücü ilə bu quruluşa qarşı durur. Onun indiki halını professor Cəlal Abdullayev çox dəqiq xarakterizə etmişdir: «Gəray bəyin əlacı və imkanı olsa, bu yeni dünyanı boğazından tutub asar». Elə buna görə də qapısına elçiliyə gələn Cəlali bağışlaya bilmir, onu öldürür.

Şair onun indiki vəziyyətdə belə təqdim edir:

Toplayıb başına öz dəstəsini,
Dinləyir suların hirsli səsinə.
O səsdən ürəyi qüvvətə gəlir;
Hər gün dəstəsini yoxlayır bir-bir,
Hər kimdə ayrılık, yalan taparsa,
Hər kimə azca bir şübhəsi varsa,
Bir güllə çaxaraq onun başına,
Göstərir gücünü yar-yoldaşına...

Gəray bəyin nifrəti o qədər güclüdür ki, o, suyun sə-sində də hirs və qəzəb eşidir, bundan qüvvət alır, özünü sonrakı mübarizələrə hazırlayır.

Bütün bunlara əsaslanan tədqiqatçılar Gəray bəy obrazını olduğundan daha artıq tündləşdirmiş, onu zalım, əzazil və qəddar bir mülkədar kimi təqdim etmiş, «ağ quldur dəstəsinin başçısı» adlandırmış, Qacarla müqayisə etmişlər,

Əlbəttə, Gəray bəyi quldur deyil. O, yeni quruluşun

düşmənidir və buna görə qaçaq düşmüşdür. Şair özü də onun haqqında «quldur» deyil, «düşmən» və «qaçaq» sözlərini işlətmişdir.

Gəray bəyin Qacarla müqayisəsi də yerinə düşür. Qacar bütün bəşəriyyətə meydan oxuyan, özünün dediyi kimi, «vicdanı da, qəlbi də qan olan» bir despot, cəlladdır. O, insana məxsus hər hansı bir müsbət keyfiyyətə malik deyil. Gəray bəy isə bir sıra işıqlı, insani cəhətləri ilə seçilir.

O, övladını sevən bir atadır. Cəlali öldürdüyü üçün sonradan sarsıntılar keçirir, öz əməlindən əzab çəkir. Əsərin sonunda Humayın xəyalı ilə söhbəti onun səmimi etirafıdır:

Gəray bəy yalvarır: – Can bala, bir dur!
Görünür taleyim, qismətim budur.
Yaxın gəl, bir az da danışaq barı,
Ovut sinəmdəki bu ağrıları...
Yox, yox! Heç ovutma, yansın ciyərim,
Biləkdən düşəydi kaş ki, əllərim.
Cəlal yaşasaydı, yaşardın sən də.
Gül kimi gülərdin çöldə, çəməndə.
Öz atan olsam da, qatilin çıxdım,
Mən səni yıxmadım, özümü yıxdım...

Gəray bəy artıq yaşamaq istəmir. Ona görə yox ki, kimsəsiz və arxasız qalmışdır. Özünün dediyi kimi, o yenə bir qoşuna cavab verməyə qadirdir. Lakin Humaysız yaşamaq istəmir. İndi Gəray bəyin ən böyük dərdi, ən böyük faciəsi məhz Humaysızlıqdır. Buna görə də özünü onu mühasirəyə almış komsomolçulara deyil, qızı Humaya təslim edir. Çalpapaq Kərəmin «Gəray bəy! Gəray bəy!

Tüfəngi at!», «Təslim ol!» tələblərinə soyuqqanlıqla belə cavab verir:

- Sizə yox! Sizə yox! Mən öz canımı
Ona tapşırıram... Ona... Qızıma...
O sönlüb saralan dan ulduzuma!
İstəsə o töksün mənim qanımı! –
Deyib qanlı Kürü o yara-yara
Getdikcə qərğ olur sərt dalğalara...

Gəray bəy oxucunun yaddaşında öz əqidəsinə axıradək sadıq qalan bir insan kimi qalır. Özünü Kürün sularında qərğ etməsi də onun məhz əqidəsinə sədaqətinin ifadəsidir.

Səməd Vurğun Gəray bəyin simasında xarakterik mülkədar obrazı yaratmış və bu, Azərbaycan ədəbiyyatında dolğun və canlı mülkədar obrazlarının yaradılmasına ciddi təsir göstərmişdir. Bu baxımdan 1960-cı və 1970-ci illərdə yaradılmış Cahandar ağa (İsmayıl Şıxlının «Dəli Kür» romanı) və Kərbəlayı İsmayıl (Fərman Kərimzadənin «Qarlı aşırım» romanı) bir sıra cəhətləri ilə onu xatırladırlar.

Qeyd etdiyimiz kimi, Gəray bəyi ən çox yandıran və qəzəbləndirən düşməni Çalapaq Kərəmin onun atına sahib olması idi. Ona görə ki, kişinin arvadı, atı və papağı onun namusu sayılır. Düşmənləri Cahandar ağanın Qəmər adlı atını təhqir edəndə (quyruğunu və yalını kəsəndə) o bunu məhz özünün təhqir olunması kimi qəbul edir və bu zaman dərin sarsıntılar keçirir. «Dəli Kür»də oxuyuruq: «Cahandar ağa mıxçanı yerdən çıxartdı. İrəşməni yığdı və atın yanına gəldi. Onun belini

sığalladı. Tüklərində gilələnib muncuq kimi yumrulanan damlaları sildi. Nədənsə lap fağır layıb süst düşən atın boynunu qucaqlayıb üzündən öpdü. Onun gözlərinə baxdı: «Sənə nə olub, Qəmər?» – deyə pıçıldadı... O, atın ətrafına dolandı, dal tərəfə keçdi və daş kimi donub yerində qaldı. Kişinin başına elə bil ağır zərbə endirdilər. Gözlərini qırpmadan təəccüb, heyrət və dəhşətlə ata baxdı. Əlini onun belində, boynunda gəzdirdi. Elə bil onun əlinin altında soyuq bir ilan tərpendi. Kişi diksinib geri çəkildi. Bədənini üşütmə götürdü. Bir xeyli gözlərinə inanmadı. Sərxoş kimi iki-üç dəfə atın dövrəsinə fırlandı... Hər şey aydın idi. Atın yalını, quyuğunu qırxmışdılar. Ona bir daha sataşmışdılar, onu təhqir etmişdilər, onun qüruruna toxunmuşdular. Kişinin namusu üç şeydir: at, arvad, bir də papaq. Bunlara toxunmaq, onun namusunu ayaq altında tapdalamaq demək idi. Onu diri gözlü qəbrə soxmaq, sinəsinə çal-çarpaq dağ çəkmək demək idi».

Gəray bəy kimi, həm Cahandar ağa, həm də Kərbəlayi İsmayıl var-dövlətlərinin alınmasını onların kişiliyinə, hətta namusuna toxunulması hesab edirlər. Onlar öz sərbəstliklərini, azadlıqlarını əldən vermək istəmirlər. Rus çarizminin Azərbaycanı istila edib onun var-dövlətinə yiyələndiyi ilk illərdə Cahandar ağa belə düşünürdü: «Amma bu uruslar əl-ayağıma yaman dolaşırlar. Qorxuram axırda kişiliyimizi də əlimizdən alalar. Bir balaca tərpenən kimi başının üstünü kəsdirirlər ki, qanun buna yol vermir, elə oturmayın, elə durmayın. Axı, deyən gərəkdir ki, sizə nə var?».

Cahandar ağalar, Gəray bəylər və Kərbəlayi İsmayıl öz qanunları – mərdlik, kişilik, qoçaqlıq, düzlük qanunları ilə yaşamışlar. Bu adamlar istilanı, müstəmləkəçiliyi, hər

hansı bir şəxsin var-dövlətinin başqası tərəfindən talanmasını, saxta hökmranlığı təsdiq edən «qanunları» tanımaq, onlara kor-koranə baş əymək istəməmişlər...

Gəray bəy də oxucunun yaddaşında elə bu cür qalıb. Cahandar ağa da, Kərbəlayı İsmayıl da...

1999

«UNUDULMUŞ» OBRAZ

Məlumdur ki, yazıçı yaratdığı əsərdə insanın həyatını, onun fikir və düşüncələrini, həyata baxışını, mübarizəsini bədii surətlər (bədii obrazlar) vasitəsilə açıb göstərir, Bununla yanaşı, yazıçı bu və digər hadisəyə, hər hansı bir şəxsə münasibətini, öz düşüncə və mülahizələrini də həmin surətlərin münasibəti, düşüncə və mülahizələri kimi təqdim edir. Buna görə də bədii əsəri təhlil edən şəxs burada ayrı-ayrı surətlərin, onların davranışlarını, yazıçı- surət münasibətlərini süzgəcdən keçirir, beləliklə də əsərin bədii məziyyətlərini, ideyasını, müəllif qayəsini açıb göstərir.

Adatən, bədii əsər təhlil olunarkən buradakı obrazlar, bu obrazların əsərin sanbalında, müəllif qayəsində rolu aydınlaşdırılır.

Bu da bir həqiqətdir ki, heç bir tədqiqatçı əsərdəki bütün obrazlar barədə danışmağı öz qarşısına məqsəd qoymur. Tədqiqat əsərində bəzi obrazların adı belə çəkilmir. Bunu da müxtəlif səbəblərlə izah etmək olar. Bu səbələrdən biri odur ki, haqqında söhbət açılmayan obrazın yazıçının yaradıcılığına, konkret əsər barədə mütəxəssis rəyinə təsiri olmur. Bu zaman tədqiqatçı ikinci, üçüncü dərəcəli hesab etdiyi surəti (bu obraz epizodik də ola bilər) təhlil etməyi lazım bilmir. Bəzi hallarda isə tədqiqatçı bilərəkdən «susur». Yazıçının yaratmış olduğu hər hansı bir obraza tənqidçi münasibəti tənqidin yönünü dəyişə bilər. Lakin bu «yöndəyişmə» həmin dövrdə çox acınacaqlı nəticələrə səbəb olar.

Tədqiqatçıların bu cür yanaşma metodları böyük xalq

şairi Səməd Vurğunun yaradıcılığına münasibətdə də özünü göstərmişdir.

Əsasən 1930-ci illərdə qələmə alınmış «Komsomol poeması»nın şairin yaradıcılığında xüsusi yer tutduğunu, bu əsərin həmin dövr Azərbaycan poeziyasında əlamətdar hadisə olduğunu tədqiqatçılar qeyd-şərtsiz qəbul etmişlər.

Məlumdur ki, Səməd Vurğun «Komsomol poeması»nda çox ziddiyyətli və mürəkkəb bir dövrü, bu dövrün acı bir həqiqətini - bir xalqın ayrı-ayrı düşmən cəbhələ-rə bölünmüş iki qütbünün bir-biri ilə mübarizəsini, onların dövrə və dövrün hadisələrinə münasibətini göstərmiş, eyni zamanda, xalq həyatını və məişətini, xalqımıza xas adət-ənənələri qələmə almışdır. Dövrün özünəməxsus cəhətlərinin buradakı adamların xarakterinə ciddi təsir göstərdiyi də əsərdə öz əksini tapmışdır.

Şairin əsərdə yaratdığı müxtəlif obrazlar öz inamı, əqidəsi, hadisələrə münasibəti, dünyagörüşü ilə biri-birindən xeyli dərəcədə fərqlənirlər. Lakin onların hamısı həyatda vardır və Səməd Vurğun da onların məhz həyatdan əsərə gətirmiş, müxtəlif xarakterlər yaratmışdır.

Poemanın tədqiqatçıları şairin inqilabi hərəkətdə mövcud ziddiyyətləri göstərməyə cəhd etdiyini qeyd etmişlər. Bunu həm də müxtəlif xarakterli obrazlarda görən tədqiqatçılar əsərdəki Komandan obrazı barədə isə heç nə deməmiş, onun bağlı epizodlara toxunmamış, adını belə çəkməmişlər. Əslində Komandan maraqlı bir obrazdır.

O, böyük atlı ordusunun komandanı, peşəkar hərbiçidir. İnkilabçıların tərəfində vuruşur. Lakin vuruşlar onu yormuş, özünün dediyi kimi, «iki suyun arasında» qalmışdır. Yer üzündə baş verən qanlı döyüşlər, «hər gəlib gedənin yüz qanun uydurması», insanların bir-birinə

zölm etməsinin səbəbləri onu düşündürür və Komandan daxilindən gələn suallara cavab axtarır:

Qanlı döyüşlərin yoxmudur sonu?!
Yüz qanun uydurur hər gəlib gedən...
Anlayan varmıdır tarixdə bunu –
Bəşər bir-birinə zölm edir nədən?
Yüz qanun uydurur hər gəlib gedən...
Bəlkə də insanın əslindədir bu...

Sonuncu misradan görüldüyü kimi, şair həyatdakı bütün ziddiyyətlərin səbəbini məhz insanın özündə axtarır. Səməd Vurğun bu məsələyə müharibə illərində yazdığı bir sıra şeirlərində, habelə «İnsan» pyesində yenidən toxunmuşdur.

Şair Komandanı xəyalən anası Yasəmənlə görüşdürür. Ana öz oğluna bildirir ki, şəhərdə ara qarışmışdır, ata da «Nökərdən şah olmaz!» - deyərək vuruşlara getmişdir. Deməli, ata və oğul əks cəbhələrdə bir-birinə qarşı vuruşurlar. Ana oğluna yalvarır ki, nəyin bahasına olursa olsun, «ordudan canını qurtarsın», evə qayıtsın.

Komandan bu düşüncələr içində özünə qəsd edir. O, bir xalqın övladlarının iki yerə parçalanıb, bir-birini qanına qəltan etdiyini həmin dövrdə başqa çıxış yolu görmür:

Yuvarlanıb atından
Yerə dəydi komandan.
Gödəldikcə nəfəsi
İnildəyirdi səsi.
Sonra tutuldu dili
Öz canının qatili...

At yanında duraraq
Yalmanın buraraq,
Ona tərəf baxırdı,
Gözündən yaş axırdı...

Bununla da şair inqilabın heç də hamı tərəfindən razılıqla qarşılanmadığına işarə etmiş, təsirli bir intihar səhnəsi yaratmışdır.

Tədqiqatçılar əvvəllər Komandan və onunla bağlı epizodlar barədə heç nə yazmamışlar.

Yaxşı ki, yazmamışlar...

2003

HUMAY – «TƏK AYAQLI QƏRİNƏ»

Səməd Vurğunun «Komsomol poeması» onun yaradıcılığında xüsusi yer tutur.

Şair əsərdə bir sıra xarakterlər yaratmışdır. Bu xarakterlər inamı, əqidəsi, hadisələrə münasibəti, dünya-görüşü ilə bir-birindən xeyli dərəcədə fərqlənirlər.

Səməd Vurğunun əsərdə böyük məhəbbətlə yaratdığı obrazlardan biri də Humaydır. Şair onu bu cür təqdim edir:

Humay düşündürür, Humay ağladır...
O nə Tatyandır, nə Ofelyadır.
Həyata gəldiyi o gündən bəri
O küsgün baxışlı qara gözləri
Nələr düşündürür... Onun həyatı.
Sevgisi, taleyi, müqəddəratı
Hər zaman andırır vərəmli bir qış.
Bütün diləkləri gözündə qalmış.

Bu kənd qızı çox kövrək bir ruhda böyümüş, gözünü açandan sazın və çoban neyinin səsinə, bir də quşların nəğməsinə eşitmişdir. Neyin səsinə eşidəndə onun gözləri yaşarır. O, heç vaxt böyük şəhərlərin səs-küyünü görməmiş, bəlkə də ömründə bir kitab belə oxumamışdır. Bütün bunların müqabilində o, saf Azərbaycanlı qızı, sevgisinə sadıq insandır.

Şair bu əyalət qızının həyatda hələ bərkimədiyini bir misra ilə ifadə etmişdir:

Humay tək ayaqlı bir qərinədir.

Sazın və çoban neyinin səsi, yaşlı gəlinlərin ağı deyib ağlaması, kənd həyatına məxsus digər mərasimlər Humayın gündəlik gördüyü və eşitdikləridir. O, səhərlər başqa kənd qadınları kimi səhəngi götürüb bulaqdan su gətirir, ev işləri ilə məşğul olur.

Şair onun axşamlarını isə belə təsvir edir:

Qaranlıq döşünü gərđiyi zaman
Onun da ruhuna qaranlıq çökür.
Çırmayıb qolunu itə yal tökür;
Qapının ağzında paltar-palazdan
Nə varsa içəri götürür asta,
Cehiz sandığına bir qıfıl vurur...

Humay, eyni zamanda, öz kökünə, mənsub olduğu xalqın adət-ənənələrinə möhkəm tellərlə bağlıdır.

O, Cəlalı böyük bir məhəbbətlə sevir, lakin atasının razılığı və xeyir-duası olmadan ailə qurmaq istəmir. Buna görə də Cəlalın qoşulub qaçmaq barədə təklifini qəbul etmir.

Azərbaycanda müxtəlif səbəblər üzündən qızın qaçırılması halları olmuşdur. Bu səbəblərdən biri azad və qarşılıqlı məhəbbətin valideynlər tərəfindən qəbul edilməməsi ilə bağlıdır. Tərəflərdən biri və ya hər ikisi bu işə razılıq vermədikdə oğlanla qız son vasitə kimi qaçmalı olmuşlar. El arasında bu, «qoşulubqaçma» adlanır. Humayla Cəlal da belə bir yol seçə bilərdilər. Cəlal da əvvəlcə belə bir fikrə düşür. Onun «Qoşulub qaçmaq! Başqa bir iqlimə doğru yol açmaq!» təklifinə Humayın cavabı öz kökünə bağlı Azərbaycanlı qızının həqiqi ürək sözləridir:

-Yox, Cəlal, olmadı. Şahiddir hamı,
Görürkən yuxuda qaçaq babamı
Hönkürüb ağlaram əlimdə yaylıq...
Bəlkə də bir günlük səfərə getmək,
Eşq üçün babamı atıb, tərək etmək
Ölümdən yamandır el-gün içində...
Sən onu axtar,
Hər nə sözün var
Özüylə danış.
Nə yad, nə tanış
Gülməsin ona...

Göründüyü kimi, Humay övlad adını şərəflə daşıyır, «eşq üçün», öz nəfsi üçün atasını atmır, istəmir ki, atası el tənəsinə məruz qalsın, düşmən ona gülsün. Humay burada özünü Azərbaycanlı qızı kimi təsdiq edir.

Görkəmli ədəbiyyatşünas Georgi Lomidze bir münasibətlə oxucuya cavab olaraq belə yazmışdır: «Mənə aydın deyildir ki, nəyə görə eyni zamanda həm insan, həm də millətin nümayəndəsi sayılmaq olmaz?.. Cəmiləni (Çingiz Aytmatovun «Cəmilə» povestinin qəhrəmanı nəzərdə tutulur – *A.B.*) öz çətin, özünəməxsus taleyi ilə, onun cəlb olunduğu konfliktli mübarizə xüsusiyyətləri ilə başqa bir diyara, deyək ki, Rusiyaya, Belorusiyaya, Latviyaya, yaxud Moldaviyaya köçürün. Cəmilə obrazı solğunlaşacaq, öz mahiyyətini itirəcəkdir. Onun öz zəmini ilə bağlı iztirabları, əzabları, axtarışları inandırıcı görünməyəcəkdir».

Görkəmli tədqiqatçının bu sözlərini eyni ilə Humaya da aid etmək olar. Humayın hərəkətini yalnız onun özü,

yəni Azərbaycanlı qızı edə bilərdi. Bəlkə də bu, başqa birisi üçün təəccüblə qarşılanardı...

Atasının onu çox istədiyi üçün Cəlala verəcəyinə Humayda dərin bir inam vardı. Humayın faciəsi də elə bunda idi. Burada o, bir xarakter kimi Cəlalla birləşir. Cəlal kimi o da unudurdu ki, Gəray bəy heç vaxt qızını özünə düşmən hesab etdiyi adama verə bilməz.

Qeyd etdiyimiz kimi, Humay mənsub olduğu xalqın adət-ənənələrinə möhkəm tellərlə bağlıdır. O, xalq arasında geniş yayılmış inam və inanclara müraciət edir, bununla da sonrakı həyatına bələd olmağa çalışır.

Humayın öz bəxtini sınamaq üçün suya iynə salması, qapı pusmağa getməsi ən qədim qaynaqlara söykənir. Bunlar, eyni zamanda, Azərbaycan etnoqrafiyasının öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir və şairin bu sahədə dərin bilik və məlumata malik olduğunu göstərir.

Xalqımız arasında belə bir inam yaşayır: «İlin, ayın axırında bulaqdan, yaxud axar sudan «lal su» gətirilir... Suyu qaba töküb iki iynənin ulduzlu tərəfinə pambıq dolayır və hərəsini bir tərəfdən suya salırlar. Sonra iynələrin hərəkəti ilə mülahizələr söyləyirlər. Uğurlu halda iynələr müxtəlif səmtlərə hərəkət etsələr də, axırda bir-birinə yaxınlaşıb bitişirlər. Əksinə olanda isə iynələr o tərəf, bu tərəfə hərəkət edir və bir-birinə qovuşmurlar» («Nəğmələr, inanclar, alqışlar», Bakı, 1986).

Bu falın əyani şəklini «Komsomol poeması»nda görürük: Humay qabdakı suya iki sancaq salmışdır. Pambıqlı sancaqlar bir-birini suyun üstündə qovurlar. Bu cansız əşyalar üz-üzə gələndə Humayın sevinci aşır-daşır, rəngi açılır, taleyi gülür, «üzündən, gözündən mənə tökülür». Bu yerdə şair sual edir:

Bu bayram axşamı, bu əziz gündə
Humay ürəyində nəyi tutmuşdur?

Elə bu vaxt sancaqlardan biri suya qərq olur. Bundan sonra Humayın vəziyyəti də dəyişir. Qışqırmaq istəyir, lakin səsi çıxmır. Ürəyi döyünür, gözləri qaralır, nəfəsi tənghiyr:

Cəlalin başında xəta var, deyə
Sinəsi töyşümüş qarıya çıxır.
Əlini qaldırıb yalvarır göyə,
Qəlbini yerlər də, göylər də sıxır.

Humay bu vəziyyətdə yenə xalq inamına pənah aparır. O, «qarı pusmağa gedir: «Axır çərşənbə günü... axşamçağı qonşuların qarısını pusurlar. Qarıya yaxınlaşarkən eşidilən ilk sözü yozub, bəxt haqqında müəyyən mülahizələr söyləyirlər. «İşığı yandır», «yaxşı olacaq» və s. olarsa, hər şeyin yaxşı olacağı güman edilir. Əksinə, «söndü», «viran qalsın» və s. kimi sözlər eşidiləndə pis tərəfə yozulur». (Yenə orada)

Şair bu xalq inamını poeziya dilinə çevirir:

Qayda belədir ki, birinci kərə
Xeyir söz eşitsə şad olacaqdır;
Yaman söz eşitsə yenə qəmlərə
Qərq olub, içində qovrulacaqdır.

Humay qorxudan yarpaq kimi əsir. O, necə xəbər eşidəcəkdir? Bu dəfə tale Humayın üzünə gülür, içəridən gələn səs onu göylərə qaldırır: «Toyunu görək!»

Bu iki kəlmə Humaya bütün dərdlərini unutturur, onun gözlərində hər şey-dağlar, daşlar, adamlar daha da gözəlləşir, qüzey qarı bir çəmənə çevrilir:

De, qız nə eşitsə yaxşıdır birdən?
Kimsə öz oğluna: «Toyunu görək!»
Humay bir quş kimi durdu yerindən,
Sıçrayıb göylərə qanad gərərək,
Bir anda seyr edir asimanları,
Ay kimi göylərə qız şafəq yayır;
Öpür, alqışlayır, hey salamlayır
Dağları, daşları, sıx ormanları...

Xalq inamının obrazın əhvalına bu cür uyğunlaşdırılması şairin poetik məharətini əks etdirir.

Baş verəcək hər hansı bir hadisəni əvvəlcədən yuxuda görmək, yaxud yuxu yozmaq da xalqımıza məxsus inamları əks etdirir.

Gəray bəy Cəlalı öldürür. Elə həmin gecə Humay dəhşətli bir yuxu görür. Bu cür yuxulara el arasında «qara basmaq» da deyirlər. Şair də bu ifadədən istifadə etmişdir:

Humayı basmışdır yuxuda qara,
Yazıq boğazından çəkilir dara...
Pəncəli, caynaqlı anaş qaraquş
Götürüb Humayı göylərə uçmuş.

Humay bu vəziyyətdə yuxudan oyanır və hiss edir ki, Cəlalın başında bir xəta vardır. Bu yuxu Cəlalla yanaşı, həm də Humayın gələcək faciəsinə işarədir.

Humay müəllifin sevimli obrazlarındanındır. Şair bu

obrazı sevə-sevə yaratmış, sonradan yazdığı bəzi əsərlərində yenidən onu xatırlamışdır.

2015

ŞAIRİN «KƏND HƏSRƏTİ»- VƏTƏN MƏHƏBBƏTİ (SƏMƏD VURĞUN YARADICILIĞININ İLK DÖVRLƏRİ HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏR)

Sənətkarın doğulduğu, boya-başa çatdığı yerlərdən məhəbbətlə danışması, öz əsərlərində doğma yurdu xatırlaması çox təbiidir. Mənsub olduğu xalqın tarixinə, dilinə, mədəniyyətinə, tanınmış şəxsiyyətlərinə, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşan qələm sahibinin gözünü ilk dəfə açanda gördüyü yerlərə, eşitdiyi laylalara, doğma adamlara məhəbbəti də qanunauyğun bir haldır.

Səməd Vurğun üçün «Vətən» Kür qırağından, Qarayazı meşəsindən, «dolaylarında bahar çağı gəzdiiyi» dağlardan, «göylərə baş çəkən Göyəzən»dən, nakam anası Məhbub xanımın tapşırıldığı torpaqdan, atası Yusif ağanın yanıqlı-yanıqlı saz çaldığı evdən başlayır.

Şairin öz «Kiçik Vətən»inə məhəbbəti bütün ömrü boyu davam etmiş, o, yaradıcılığının müxtəlif mərhələlərində doğma yerləri anmışdır.

Mehdixan Vəkilov öz qardaşı haqqında belə yazmışdır: «Səməd hələ uşaqlıqdan təbiətin gözəlliklərinə aludə idi. O, Kür qırağının seyrangahını dolaşmış, balıq tutmuş, üzə-üzə Kürün bir sahilindən o birisinə keçmişdir. Gündüzləri Qarayazı meşəsinin iydəliklərində keçirmək, gecələri isə Keşiş dağında yanan işığa baxa-baxa anadil quşlarının bir-birini çağırmasını, onların qəmli səsini dinləmək kiçik Səmədin adəti idi. Atasının telli sazından qopan anəngdar səslər də belə füsunkar gecələrin şairinə mənasını tamamlayırdı».

Bu da təbiidir ki, şair öz «kiçik Vətən»ini məhz ondan ayrı olduğu vaxtlarda, respublikanın başqa rayonlarında

işlədiyi, yaxud Moskvada təhsil aldığı və Bakıda yaşadığı illərdə xatırlamış və bu hisslər öz poetik ifadəsini tapmışdır.

Səməd Vurğunun 1927-ci ildə Bakı şəhərində qələmə aldığı «El ayrılığı» şeiri bu baxımdan xarakterikdir. Şair kiçik həcmli bu şeirində doğma yerlər üçün darıxdığını, ürəyinin məhz o yerlərlə çırpındığını, şəhərdə qala bilmədiyini etiraf etmişdir:

Mən o yaşıl bağların,
Bu yarpızlı dağların
Bəslədiyi bir canam.
Hisslərim, həyəcanım
Həp onlarla çırpınar.
Ruhum boylu bir çinar
Kimi sevər etila...
Of...bu şəhər bir bəla,
Ruha bir zəhərli su...
Ey elimin yolçusu,
Sən nə dersən bu hala?
Müntəzirəm vüsala.

Şairin 1927-ci ildə Qubada müəllim işləyərkən yazdığı «Səyahət» şeiri də bu qəbildəndir. Şeir müəllifin yaxın yerlərə səyahətinin təəssüratı ilə yazılmışdır. Bu səyahət şairin könlünü müəyyən qədər açsa da yenə o, «kiçik Vətən» üçün darıxır:

Açılsın və gülən baharım olsun,
Lalə tək qızaran bir yarım olsun.
Sonunda ömrümün məzarım olsun
Gəlinli çeşmələr, sünbüllü çöllər.

Şairin «Ellər dünyası» şeirində bu hisslər daha qabarıq verilir və hətta bir qədər tündləşdirilir. S.Vurğun bu şeiri təxminən 1929-1930-cu illərdə Qazaxda yaşayan Qurban Abdulla oğluna yazdığı məktuba əlavə etmişdir. Şair öz həmyerlisinə müraciətlə yazır: «Bizim ilk görüşümüz altı il bundan əvvəl Qazaxbəyli kəndindən Qazağa gələrkən oldu. O zaman mən bir kənd müəllimi, sən də bir kəndli idin. Biz çox zarafat etdik, gülüşdük və yoldaşlıq etdik. Mən o zaman gördüm ki, sən sədaqətli insansan. Ona görə də sənin xətrini çox istəyirəm. Bu gün mən və Osman (şair Osman Sarıvəlli – *A.B.*) birlikdə çalışırıq... Sən Osmanın qardaşı olduğun kimi, mənim də qardaşımсан. Odur ki, bu məktubu Osmanla göndərirəm. Sizə yadigar olaraq aşağıdakı şeiri yazıram...»

Şair «al-yaşıl geyinmiş uca dağların qartallı qoynundan uzaqlaşdığı», «könül bulandıran, xəyal küsdürən tozlu bir diyarla qucaqlaşdığı» üçün darıxır. Burada, yəni şəhərdə hər tərəf insanı yaxıb-yandırır, suların xoş tərənəsi eşidilmir, ildırım çaxmır. Dilcan dərəsi yada düşəndə şairin başından «dumanlar, tüstülər qalxır». Buna görə də o, bir vaxtlar «gəzdiyi yerləri», öz «kiçik Vətən»ini soraqlayır. İndi o yerlər əbədi olaraq şairin yaddaşına hopmuşdur:

Gecələr ay gülməz, buludlar qara,
Boğulur varlığım hər bir addımda.
Mən çox dırmaşmışam qarlı dağlara,
O ellər dünyası yaşar yadımda...

Səməd Vurğun bəzən öz «kiçik Vətən»indən kənar yerləri (məsələn, Bakını) qürbət hesab edir, bu yerlərin onun ruhuna uyğunlaşmadığını bildirirdi:

Ah, bu qürbət məni dağıtdı, sökdü,
Fələklər başıma soyuq kül tökdü.
Yollarda gözümə qaranlıq çökdü.
Yanıram odlana-odlana, dağlar.

Of... bu yerlər yazıq ruhuma dar
Kəsilmiş yollarım dumandır, qardır.
Vaxta ki, bu hüdüd, bu sərhəd vardır,
Ömür dedikləri røyaya bənzər.

Filologiya elmləri doktoru, şair Atif Zeynallı şairin yaradıcılığının ilk dövrlərinə xas olan bu cəhətlər barədə belə yazmışdır: «Azərbaycan sovet poeziyasının bütün sonrakı inkişaf təcrübəsi baxımından bu motivin ciddi ədəbi-tarixi davamı müşahidə oluna bilər. Kənddən ayrılıb şəhər mühitinə, qaynar və inqilabi Bakıya düşən Səməd Vurğun bir kəndli balası kimi şəhəri özünə yad hiss edir və bunu «qürbət» obrazı ilə verirdi. Bu baxımdan böyük şair müəyyən mənada, xüsusilə 60-cı illərdə qüvvətlənən kənd həsrəti motivlərinin ilk nümunələrini bir növ 20-ci illərdə yaratmışdır».

Biz belə hesab edirik ki, Səməd Vurğunun bu mövzuda şeirləri şəhərin kəndlə qarşılaşdırılması, sonuncuya üstünlük verilməsi deyil. Şairin «kənd həsrəti», doğma yerlərə məhəbbəti onun ümumən Azərbaycana məhəbbətinin tərkib hissəsidir. Bunu həmin şeirlərin hər bir misrasında görmək mümkündür. Bu baxımdan şairin 1929-cu ildə Moskvada qələmə aldığı «Vətən həsrəti», «İnqilab yurdu» və «Konsert axşamı» şeirləri maraqlıdır.

«Vətən həsrəti»* şeirində həsrət motivləri ön plandadır. Şairin fikrincə, «elindən-günündən ayrılan könül» hərdən ağlamağa məhkumdur. Vətən məhəbbəti hər şeydən ucadır. Şeirdə, hətta bədbinlik notları da vardır. Lakin bu da Vətən məhəbbəti ilə bağlıdır:

Bir şikəstə neyəm, bir qırıq kaman,
Görmədim bir bəla-həsrətdən yaman.
Vurğun ellər deyib ağlar hər zaman
Onun qaydasıdır ağlasın gərək...

«İnqilab yurdu» şeirinin sərlövhəsində «Anam üçün» qeydindən məlum olur ki, şeir şairin anasına müraciətlə qələmə alınmışdır. Şeirdə qaynar şəhər həyatı təsvir olunur:

Bu yerdə nə hicran, nə qayğı, nə qəm,
Nə Sənan eşqi var, nə də intizar.
Böyük fikirlərlə məşğuldur aləm,
Bəşərin ölməyən dühaları var.

Bununla belə, bu qaynar həyat, hər cür hicran və qəmdən azad olub böyük fikirlərlə məşğul olan bu aləm şair üçün müvəqqətidir. Onu doğma yurd daha çox özünə çəkir. Şair təhsilini başa vurub bu torpağa qayıdacaqdır:

İndi mən ömrümün bahar çağları
Bilmədiklərimi bilirəm burda;

*Şeiri professor Cəlal Abdullayev şairin şəxsi arxivindən üzə çıxarmış və "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində dərc etdirmişdir. Şeir sonradan S.Vurğunun "Seçilmiş əsərləri"nə salınmışdır.

Könlüm çox axtarır uca dağları,
Bir gün dönəcəyəm çıxdığım yurda.

«Konsert axşamı» şeirində moskvalıların işdən sonra toplaşdıqları konsert təsvir olunur. Şairin həmin konsert zamanı tanış olduğu qızla mükəlliməsi maraqlıdır. Qızın suallarına şairin cavabları yurd sevgisi ilə aşılannmışdır. Bu yerlərdə günəş də, dəniz də, göy də gülür, ilk baharı Sarı bülbül qarşılayır, quşlar nəğmə oxuyur. Bu torpaq zəngin təbiətə malikdir, onun axşamı da, səhəri də gözəldir, bu gözəllik isə könülləri ilhamlandırır. Təbii ki, şair orada keçirdiyi günləri yada salır və həmin yerlərin həsrətini çəkir.

Şeirdə doğma yurdun səfalı təbiəti, yaylaqları şəfa mənbəyi kimi təqdim edilir:

Üç ay yayı keçirərək göy yaylaqlar başında,
Yurd salırq o yerlərin torpağında, daşında.
Şahinlərin qıy vurması, buludların axması,
Uzaq-yaxın üfüqlərdə şimşəklərin çaxması
Ürəklərə nəşə səpər, könül səadət izlər;
O yerlərdə cana gələr sarı, solğun bənizlər...

Şeir etnoqrafik lövhə yaradılması baxımından da diqqəti cəlb edir. Burada maldarlıqla məşğul olan adamların məşğuliyyəti canlandırılır. Bu yerin sakinləri biçin işlərini başa çatdırdıqdan sonra arabaları qoşub, köç yoluna düzülür, göy yayalaqlara qalxırlar. Onlar burada müvəqqəti yurd salır, yay fəslini yaylaqda keçirirlər...

Şairin öz doğma yurdundan ayrılıb bu yerlərə

gəlməsindən məqsədi «bu torpaqdan qüvvət alıb» geri qayıtmaqdır. Səhnədən bir gəncin söylədiyi də şairin arzuları ilə həmahəngdir:

Həyat dedikləri hərəkətdədir,
Bu ölməyən qanun təbiətdədir.
Fikirlər, duyğular, əməllər hər an
Dönər, təzələnər, çünki hər insan,
Dünyada hər könül yüksəliş arar,
Varlığın nə ilki, nə axırı var.

«İnqilab yurdu» və «Konsert axşamı» şeirlərindən məlum olur ki, Səməd Vurğun şəhəri kəndə qarşı qoymur, əksinə, qurub-yaratmağı öyrənmək üçün şəhər həyatının əhəmiyyətini xüsusi qeyd edir.

Şairin Vətən məhəbbətindən doğan həsrəti onun «Həsrət» şeirinin də əsasını təşkil edir. «Həsrət»in bəzi məqamları müəllifin «İnqilab yurdu» şeiri ilə səsləşir. Burada da şair böyük bir məftunluqla kəndi, yəni doğma yurdu xatırlayır.

Şairin ayrıldığı obanın şəhli səhərləri, qərrib axşamları, axar suları, ətirli iydə ağacları, sarı sünbüllü çölləri, bahar müjdəli gül-çiçəkləri, hətta kənd gecəsinin sarvanı – ulduz və ay, anasının örtdüyü kəlağay, cənuba sarı uçan durna qatarı, qara buludlar, ocağı tüstülü yurd yerləri, ağac taxt, divardan asılmış saz əbədi olaraq onun yaddaşına köçmüşdür.

Şair bu yerlərə tükənməz məhəbbətini bildirməklə kifayətlənmişdir. O, hazırda özünün qonaq olduğunu hiss edir və qəti əmindir ki, nə vaxtsa doğulub böyüdüüyü ana yurda dönəcəkdir. Elə buna görə də o, «dünyaya dəyən sadə bir istəyini» öz doğmalarına yetirir:

Anama sadə bir sözüm var ancaq:
Bir ağac altında bir parça torpaq
Ayır ki, yurd salım kölgəsində mən,
Əyləşim, söz açaq doğma səhərdən...
Çəkək kölgəliyə yazı masamı,
Yazıb pozduğumu oxusun hamı...

S.Vurğunun məhz yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı «Şəki», «Çiçək», «Dilcan dərəsi», «Bizim dağların», «Kür çayı», «Yadıma düşdü», «Çinarın şikayəti» və bir çox başqa şeirlərində də yurd sevgisi, onun təbiətinə və ayrı-ayrı guşələrinə məhəbbət əsas yer tutur.

«Şəki» şeiri 1927-ci ildə elə Şəkinin özündə yazılmışdır. Şair burada təbii gözəlliklərdən həyəcanlanmış, öz heyranlığını belə ifadə etmişdir:

Bu yerin dağları hər gün bəzənər
Bəzənər, sanki xəyalımla tanış.
Nə qədər fitri, gözəl bir yaranış
Ki, dəyişməm onu heç bir gözələ.

Şairin yenə 1927-ci ildə qələmə aldığı «Dilcan dərəsi» şeirini bütün tədqiqatçılar xalqlar dostluğunu tərənnüm edən bir əsər kimi təqdim etmişlər. Doğrudur, burada «Daşlar boyanmışdı bir gün qanından, Xəyalıma qara dövrənlər gəlir» misralarında məlum erməni-Azərbaycan münaqişəsini (daha doğrusu, ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı apardıqları qanlı qırğınları) yada salır. Lakin şeir bütünlükdə ana yurdun dilbər guşələrindən birinin (!) – Dilcan dərəsinin tərənnümünə həsr olunmuşdur.

Dilcan tarixən Qazax mahalının yaylaq yeri olmuş,

elat camaatı yay fəslini bu yerlərdə keçirmişdir. Əlbəttə, S.Vurğun da uşaqılıq illərində dəfələrlə burada olmuş, bu yerləri bir uşaq marağı ilə dolaşmışdır. Şair Dilcan dərəsini yenidən gördükdə isə həmin illəri xatırlamış, nəticədə bu şeir yaranmışdır:

Yenə gördüm səni, Dilcan dərəsi,
Yadıma çox köhnə zamanlar gəlir.
Ömür dedikləri bir karvan yolu,
Nə canlar gedərək nə canlar gəlir.

Şairin təsvirində bu yerlərin təbiəti də, adamları da gözəldir, səmimidir:

Fələklər yaratmış bu yeri cənnət –
Desəm çox münasib haqqındır əlbət.
Səndə var doğruluq, var səmimiyyət,
O ibrət bağına loğmanlar gəlir.

«Kür çayı (1929) şeirində tərənnüm obyektı uğurlu qədəmi ilə gül-çiçək bitirən, ellərə sevinc və bolluq, firavanlıq bəxş edən çayın özüdür. Kür çayı qorxunc qayaları yel tək enir, günəşdən rəng alıb ayla bəzənir. Coşqun dalğalı Kür çayı çoxlarını heyran etmiş, özünə çəkmişdir. Neçə-neçə igid ondan ilham almışdır. Bununla yanaşı, şeirdə Kür çayı Azərbaycan və gürcü xalqlarının dostluq rəmzi kimi təqdim olunmuşdur:

Tiflisin arxası, Qazağın beli
Hər ikisi sənin, sənə dost eli...
Boşalır qoynuna dağların seli,
Körpə budaqlardır ortağın sənin.

Şair burada «arxa» və «bel» sinonim sözlərini işlətməklə Kür çayının Azərbaycan və gürcü xalqları üçün eyni əhəmiyyət kəsb etdiyini bildirmiş, «suyu bir olan» iki xalqın tarixi bağlılığını göstərmişdir.

S.Vurğunun «Şuşa» (1937) şeiri də ana yurda məhəbbət mövzusunda. Azərbaycanın səfalı guşələrindən olan Şuşanın təmiz havası, gözəl təbiəti, şəfalı suyu, hər cür xəstəliyi dəf edən yaylaqları, dumanlı dağları şairi özünə çəkir. Şair hamının bu səfalı yerlərin mehmanı olmasını arzulayır:

Dağlarından qopar havalı yellər,
Ah, o sərin yellər, səfalı yellər;
Dağıdıb huşumu divanə eylər,
Vüsəlın hər kəsə səadət, Şuşa!

Səməd Vurğunun yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldığı bu şeirlərin bəziləri elə həmin vaxt ədəbi tənqid tərəfindən birmənalı qarşılanmamış, mətbuatda bir sıra kəskin məqalələr dərc edilmiş, şairə qarşı hücumlar olmuşdur.

«Zəngili» təxəllüslü tənqidçi şairin «İnqilab yurdu», «Konsert axşamı» və «Kür çayı» şeirlərini kəskin tənqid etmiş, hətta müəllifi ittiham etməkdən çəkinməmişdir. S.Vurğunun 1931-ci ildə nəşr olunmuş «Şairin andı» kitabı haqqında tənqidçinin eyni adlı məqaləsi daha çox şairi ittiham etməyə yönəlmişdir.

Tənqidçinin fikrincə, «İnqilab yurdu»ndan «hicran və bədbinlik qoxusu gəlir», Səməd Vurğun özünün xırda burjua psixologiyasından uzaqlaşmamışdır, «qanlı yaşlar axıdaraq» keçən günləri arzulayır. Zəngilini

hiddətləndirən odur ki, şair «Qızıl Moskvanı görərkən «Sənan eşqini» xatırlayır. Tənqidçi bütün bunları S.Vurğunun «qolçomaq xülyaları», özünün daxili xırda burjua varlığı ilə «əlaqələndirir».

Zəngili şairin «Kür çayı» və «Konsert axşamı» şeirlərini də «kəndi idealizə edən», «bu gün üçün heç bir əhəmiyyəti olmayan» əsərlər kimi təqdim etmişdir. Tənqidçinin fikrincə, S.Vurğun Sanılının (şair Haçı Kərim Sanılı nəzərdə tutulur – A.B.) təsiri altına düşmüşdür və «Sanılı mahnılarını çalır». Zəngili yazır: «Konsert axşamı» da Sanılının bir çox əsərləri kimi şəhərdən qorxaraq əski kəndə qaçmaq məfkurəsinin aydın bir ifadəsidir. S.Vurğun ən qüvvətli şeirlərində hələ Sanılı kibi əski kəndi idealizə edir».

Əlbəttə, ədəbi təsirin mövcudluğu faktdır və hər hansı bir sənətkarın başqasına təsiri təbiidir. S.Vurğunun «Kür çayı» şeirinin H.K.Sanılıya ithaf edilməsi də bu təsirin olmasını təsdiq edir. Bununla yanaşı, biz belə hesab edirik ki, hər iki sənətkarın yaradıcılığına məhz Azərbaycan təbiəti təsir etmişdir. Həm H.K.Sanılı, həm də S.Vurğun ana yurdun təbiətindən ilham almış və onu məftunluqla tərənnüm etmişlər.

Həmin illərdə şairin haqsız hücumlara məruz qalmış əsərlərindən biri də «Həsrət» şeiridir. M.K.Ələkbərli bü-tövlükdə bu şeirin tənqidinə həsr olunmuş «Səmədin «Həsrət»i adlı məqalə yazmışdır. Burada da şair «kəndi şəhərə qarşı qoymaqda» təqsirləndirilir. Tənqidçi bu zaman, hətta bayağı ifadələr işlətməkdən belə çəkinməmişdir: «Səməd nahaq yerə anasının örtüyü kəlağayını arzu edir. Kəndli analarının indi şlyapa aradıqlarından, görünür ki, xəbərsizdir...»

Tənqidçi göstərir ki, Səməd kəndə yalnız aeroplan uçuşu nöqtələrindən baxır, onun gördüyü yalnız dağlar, dərələr, meşələr, bir də aylı gecələrdir. M.K.Ələkbərlinin fikrincə, şairin həsrətini çəkdiyi kənd məkansızdır. «Bu kənd zaman və məkandan xaric, «ümumiyyətlə» bir kənddir. Oxucunu şaşdıran və nəzərini mənfiləşdirən də burasıdır».

«Həsrət» şeirini artıq təhlil etdiyimizi nəzərə alaraq tənqidçinin bu fikrinə öz münasibətimizi bildiririk. Doğrudan da «Həsrət» şeirində şairin bir vaxtlar qayıdacağı kəndin konkret adı çəkilmir. Heç buna ehtiyac da yoxdur. Axı, şair «Salam, böyüdüyüm o ana yurda» misrasını işlətməklə bu ünvanı dəqiqləşdirmişdir. Bununla birlikdə şairin tərənnüm etdiyi kənd Azərbaycan kəndidir. Şair də bu kəndə «aeroplan uçuşu nöqtələrindən» baxmamışdır. O bu kəndin füsunkar təbiətinə bələd olduğu kimi, «hər bir boyadan, ləkədən uzaq, varlığı, vicdanı günəş kimi ağ» olan insanlarını da yaxşı tanıyır...

Əlbəttə, bu cür haqsız hücumlar Səməd Vurğunun yaradıcılığına öz təsirini göstərə bilmişdir. O, ilk tənqidlərdən sonra «Ölən şeirlərim» adlı şeirini yazmış və yaradıcılığının ilk dövrlərində qələmə aldıklarından sanki imtina etmişdir:

Sizi mən ölən
günlərin heçliyinə
öz əlimlə göndərdim.
«Dürrənin səsi»,
«Dilcan dərəsi»,
«Gözəllərim»,
«Qəzəllərim»,
...lərim..., lərim...

və nələrım
Artıq gözlərimdən uzaşaşdınız;
Ölən bir cahanla siz
gülüşsüz qucaqlaşdınız...

Şair şeiri bu misralarla bitirir:

Siniflər döyüşündən törənən bir əsgər kimi,
Şeirlərimi şüarlara döndərirəm,
Onları son döyüşün ilk çəbhəsinə göndərirəm.

Filologiya elmləri doktoru, şair Atif Zeynallı bu misraları şərh edərək yazır: «Bu bir müddət belə də oldu. Onun misraları günün rüporuna çevrilib deklomasiya kimi səslənməyə başladı. Tribunçuluq və şüarçılıq onu poetik kəşflərdən uzaqlaşdırdı, quru fikirlər ön plana keçdi və əsl yüksək poetik hissləri buxovladı. Belə bir hal ən çox şairin siyasi-ictimai və eləcə də əmək mövzusunda qələmə aldığı şeirlərdə özünü göstərdi». Tədqiqatçı-şair dediklərinə S.Vurğunun «Pambıqçılar» (1931), «Bizim bayraq» (1933), «Dəniz gəzintisi» (1934), «Sənət eşqi» (1935) şeirlərini nümunə göstərmişdir.

Əlbəttə, mərhum Atif Zeynallı öz mülahizələrində bir qədər ifrata varmışdır. Doğrudur, S.Vurğun bu illərdə müxtəlif mövzularda, o cümlədən siyasi və əmək mövzularında da şeirlər yazmışdır. Lakin bunlar şairin öz yolundan dönməsi deyil, onun çoxcəhətli yaradıcılığı ilə izah olunmalıdır. Axı, S.Vurğun məhz həmin illərdə böyük poeziya nümunələri yaratmışdır. Deməli, şairə edilən haqsız hücumlar ona müəyyən qədər təsir göstərsə də, yaradıcılığında ciddi dönüş əmələ gətirə bilməmişdir.

Bu cür təsirlərdən biri də M.K.Ələkbərlinin tənqidindən sonra şairin «Həsrət» şerini «itirməsi», müəyyən mənada unutməsi olmuşdur. Bu barədə xalq şairi Məmməd Rahimin xatirələrində oxuyuruq: «Səmədin «İstiqbal təranəsi» adlı seçilmiş əsərlər kitabını redaktə eləyirdim. Vaxtilə mənə «Dağlar» adlı şeir oxumuşdu. Kitaba daxil eləmək üçün həmin şeiri ondan istədim. Tərəddüd elədi. Bu söhbətimizdən iki gün sonra evinə getdim. Bir az söhbət eləmişdik ki, mən yenə təkidlə «Dağlar»ı istədim. Bir qədər fikirləşdi, sonra «Evimə gəlmisən, nə edə bilərəm» deyib ağ kağız götürüb şeiri yazdı, mənə verdi... Sonra «əldə olanı almaq çətin deyil, sən bacarırsan «Həsrət»i tap, onu çap elə, onda deyim, hə, bu oldu iş, «Həsrət» məndə yoxdur». Onu əmin etdim ki, taparam. Mən ədəbi qəzet və jurnalları saxlayıram. Evə gələndən sonra, bütün günü və sabahı günü «Həsrət»i axtardım. Nəhayət, tapdım. Yazıçılar İttifaqına apardım. Elə bil Səməd heç onu görməmişdi. Elə bil bu əsəri yazmamışdı. Dalğın-dalğın ona çox baxdı, bəzi yerlərini oxudu. Hiss olunurdu ki, «Həsrət»i çox sevir. Birdən: «Rahim, – dedi, – yenə bildirirəm, bir gün mən kəndə gedəcəyəm, mənim yerim oradadır, mən təbiət oğluyam...» «Həsrət»i tapdığım üçün mənə razılıq etdi. «Özüm, əlbəttə, – dedi – onu tapa bilməyəcəkdim». Mən o gün hiss etdim ki, «Həsrət» Səməddə dərin həsrət hissi oyatdı. Kənd həsrəti, təbiət həsrəti».

Şairin «kənd həsrəti», «təbiət həsrəti», yəni ümumən Azərbaycana məhəbbətinin tərkib hissəsi olan doğma yerlərə, onun təbiətinə məhəbbəti yaradıcılığı boyu davam etmiş, müxtəlif əsərlərində öz əksini tapmışdır. «Muğan» poemasında doğma yerlərin xatırlanması şairin ana təbiətə, onun nemətlərinə məhəbbətindən doğur. Bu

xatırlamada bir narahatlıq vardır. Bu yerləri kələcəkdə qələm sahiblərinin xatırlayıb-xatırlamayacağından doğan narahatlıq:

Kür qırağı, Qarayazı, göy çəmən,
Qoşa palıd... Tüstülənən od-ocaq...
Saç ağardı, unutmadım sizi mən
Hansı şair sizi bir də yazacaq!

Burada «tüstülənən od-ocaq» ifadəsi Vətənin rəmzi kimi verilmişdir. Eyni hisslər poemanın başqa misralarında da ifadə edilmişdir:

Əlimdə bir əsa, gözümdə çeşmək,
Loğman tək kəzirəm vətən mülkünü.
Yüz illər keçsə də unutmaz ürək
Vətənin ilkini, eşqin ilkini.

S.Vurğunun öz «kiçik Vətən»i ilə mənəvi bağlılığı ona bütün Azərbaycanı tanımağa, Azərbaycan xalqının həyatını başa düşməyə imkan verdi, şair böyük Vətənin ürək döyüntülərini eşitdi. «Kiçik Vətən»in hər bir daşına, ağacına, dağına, aranına, sərin sulu bulaqlarına, bərəkətli çöllərinə məhəbbət isə «Azərbaycan» şeirinin yazılmasına zəmin yaratdı.

S.Vurğun bu şeiri «Şairin türküsü» adı ilə «Azərbaycan» epopeyasının proloqu kimi vermişdi. «Şairin türküsü» doqquz bənddən ibarətdir. Şeirin ilk bəndi 10-cu bəndi kimi təkrar olunur. Sonradan şair bir neçə dəfə şeirin üzərində işləmiş, əlavə bəndlər yazmış, bəzi ixtisarlar aparmışdır.

«Həcmcə kiçik olmasına baxmayaraq, əhatə dairəsi, hərtərəfliliyi, bədii qüdrəti ilə bir dastan təsiri bağışlayan «Azərbaycan» şeirində»(Bəxtiyar Vahabzadə) Vətən və xalq bağlılığı, yurdun təbiətinə, ulu keçmişinə, adət-ənənələrinə məhəbbət ifadə edilmişdir. Bu şeirdə həm şairin «kiçik Vətən»i, həm də bütöv Azərbaycan vardır. Buradakı təbiət təsvirləri şairin yaradıcılığının ilk illərində təbiətə həsr etdiyi şeirlərlə səsləşir:

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimсэн,
Anam, doğma vətənimсэн!
Ayrılarımı könül candan?
Azərbaycan, Azərbaycan!

Misralardan göründüyü kimi, burada iki obraz vardır: şairin «mən»i və Vətən. «Mən» Azərbaycan xalqı, «Vətən» isə Azərbaycan Respublikasıdır. Azərbaycan xalqı ilə Azərbaycanın əbədi bağlılığı isə «Ayrılarımı könül candan?» misrasında ifadə edilmişdir.

«Azərbaycan» şeiri əsasən təbiətlə əlaqələndirilsə də şair bu diyarla bağlı düşüncələrini, fikir və duyğularını da oxucuya çatdırır:

Dağlarının başı qardır,
Ağ örpəyin buludlardır,
Böyük bir keçmişin vardır;
Bilinməyir yaşın sənin,
Nələr çəkmiş başın sənin!

Son misralar Azərbaycanın qədim bir tarixə malik

olduğuna və tarixin müxtəlif vaxtlarında baş vermiş hadisələrə (qanlı müharibələr, azadlıq uğrunda çarpışmalar, yadellilərin talançılığı və s.) işarədir.

Şeir in hər bir misrasında Azərbaycan ruhu və Azərbaycanın özü vardır. Burada Azərbaycan həm özünün «durna gözlü bulaqları», «sakit axan arazları», «başı qarlı dağları», «ala gözlü gündüzləri», «sıra dağları, «gen dərələri», «ürək açan mənzərələri», sarı sünbülü, pambığı, neft buruqları, Xəzəri, Kəpəzi, Göy gölü, Bakısı, Qazağı, Qarabağı, həm də «Qarabağ şikəstəsi», «yaşılbaş sonaları», «xalı-xalçaları», dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi böyük sənətkarları ilə canlandırılır.

Şair in sözlə yaratdığı mənzərələrdə Azərbaycanın təbiəti əbədiləşir, rəssam tablosuna hopur, sanki dil açıb danışır:

Min Qazaxda köhlən ata,
Yalmanına yata-yata,
At qan-tərə bata-bata,
Göy yaylaqlar belinə qalx
Kəpəz dağdan Göy gölə bax...

«Azərbaycan» şeiri Vətən və xalq, təbiət və insan bağlılığı baxımından da dəyərli sənət nümunəsidir. Bu şeir şair in özünün də çox sevdiyi və yüksək qiymətləndirdiyi bir əsərdir. S.Vurğun özü bu barədə belə demişdir: «Mənim «Partizan Babaş» kimi şeirlərim yüzlərcədir. «Azərbaycan» şeiri isə mənim həyatıma, bütün həyat proqramıma uyğundur. Mən nə qədər yaşayıb-yaratsam, 1933-cü ildə yazdığım bu kiçik şeirə aşıladığım motivləri bütün əsərlərimdə oxuyacaq, duyacaqsınız».

Şair bütün əsərlərində Azərbaycan xalqının oğludur,

o, dünənə də, bu g n  də, sabaha da bir az rbycanlı kimi baxır, dođma diyarı da məhz az rbycanlı kimi görürdü. Az rbycanın  z  də, sakinləri də, dađı da, aranı da,  n kiçik ađacı, dađı, kolu da onun   n əzizdir, dođmadır.

2013

ÜÇ ÇINAR

Azərbaycan tarixinin lazımı səviyyədə öyrənilməməsi və yazılmaması bir problem kimi həmişə Səməd Vurğunu narahat etmiş, şair bu işin gerçəkləşməsi naminə çalışmışdır. Onun 1930-cu illərdə qələmə aldığı, lakin sağlığında nəşr etdirmədiyi bir şeiri də bu mövzudadır. «Lənkəran şeirləri» ümumi başlıqlı həmin şeiri şairin irsinin cəfakeş toplayıcısı və qoruyucusu mərhum Aybəniz Vəkilova sonralar üzə çıxarmış və özünün ön sözü ilə birlikdə mətbuatda dərc etdirmişdir. Aybəniz xanım həmin ön sözündə yazmışdı: «Şeir əski əlifba ilə yazıldığından və 1936-cı ildə şairlə orden alması münasibətilə Ağdam və Lənkəranda görüşlər keçirildiyindən belə məlum olur ki, şeir məhz həmin il Lənkəran səfəri ilə əlaqədar qələmə alınmışdır».

Şeirdə göstərilir ki, uzun illər Azərbaycanın başı üzərində qara yellər əsmiş, neçə-neçə igidlər dara çəkilməmişdir. Lakin xalqımız məhv olmamış, düşmən qarşısında mərdliklə dayanmış, ona layiqincə cavab vermişdir. Bunlar bizim tariximizdir, Azərbaycan xalqının yaşamış olduğu taledir. Bütün bunlar elmi əsaslarla öyrənilməli, qələmə alınmalıdır. Tariximiz elə öyrənilməlidir ki, bunun sayəsində dünya Azərbaycan adlı bir məmləkəti yaxından tanısin.

Şeirdə Azərbaycan tarixinin yazılması üçün məsuliyyət daşıyanlar, onun araşdırıcıları ciddi tənqid olunurlar:

Bəzən olur yazıq şair
Keçmiş günə, bizə dair

Arxivləri axtararaq,
Yığın-yığın, qalaq-qalaq
Kitablara göz gəzdirir,
Açır, baxır, seçir bir-bir.
Bir parası əfsanədir,
Baş çıxmayır bunlar nədir?
Arif gərək məni qansın
Tarixçilər qoy utansın!
Yazılmamış tariximiz,
Tarixsizmi yarandıq biz?!

Şeir Xəzər sahilində bitmiş «Qoca çinar»a xitabən yazılmışdır. Əslində bu çinar Azərbaycanın rəmzidir. Şair də məhz Azərbaycana müraciət edir. Bu çinar ölkəmizə qoşun çəkib gələnlərin, üzümüzə «dost kimi» gülənlərin üstünə kölgə salmalı olmuş, elə buna görə də sonradan «pis günə» qalmış, öz müstəqilliyini itirmişdir. Azərbaycanın rus çarizmi tərəfindən istilasına aid misralar nisbətən yaxın keçmişimizin səhifələridir:

Külək vurdu çinarlığı...
Əsib coşan rus çarlığı
Üzərinə ordu çəkdi,
O, başında bostan əkdi...
Bu çölləri, bu dağları
Qapladı bir nalə səsi.
Qanlı çarın təntənəsi
Sevincindən göyə qalxdı,
Bizə «tatar» deyib baxdı.
Biz öldürdük generalı
Tapdaladıq o medalı...

Şair xalqımızın həyatında baş vermiş hadisələri xatırlatmaqla onları öyrənməyin gərəkliyini bildirir, bu işdə tarixçilərə istiqamət verir.

Səməd Vurğun bütün əsərlərində Azərbaycan xalqının oğludur, o, dünənə də, bu günə də, sabaha da bir azərbaycanlı kimi baxır, doğma diyarı da məhz azərbaycanlı kimi görürdü. Azərbaycanın özü də, sakinləri də, dağı da, aranı da, ən kiçik ağacı, daşı, kolu da onun üçün əzizdir, doğmadır. Bu baxımdan «Çinarın şikayəti» (1936) şeiri xüsusi maraq doğurur.

Şeirin yazılması konkret bir hadisə ilə bağlıdır. 1936-cı ildən Gəncədə işləmiş və burada Səməd Vurğunla dəfələrlə görüşmüş curnalist Ənvər Qasimov öz xatirələrində yazır: «Növbəti gəzintilərimizin birində şairə (S.Vurğuna – A.B.) Gəncə çinarlarının qorunmamasından, hətta bu köhlənlərin baxımsız qaldığından şikayətləndim. Şair sözümlə dil yetirdi:

– ...Çinarlar qədim Gəncənin şöhrətidir. Hər ağacın dibində bir manqal tüstülənir, ağacların əlçatmaz budaqları dəhrələnir.

Həmin bağdan bir küçə aralı, o zamankı sənaye texnikumunun qabağında bir cüt çinarın kəsilmək qorxusu altında olduğunu dedikdə, Səməd Vurğun pərt oldu. Bir neçə dəqiqədən sonra şair həmin qoşa çinarın görüşünə getdi... Gövdəsi əl-ələ vermiş beş igidin qulac qollarına çatan həmin çinarları gördükdə Səməd lal-kar durub xeyli baxdı. Onun çöhrəsində heyranlıqla qəzəb bir-birinə qarışdı. Mən hiss etdim ki, şairi əsəbiləşdirmişəm, suçumu yüngüllətmək üçün gühahkar halda dedim:

- Bu küçədən düz vağzala qədər tramvay yolu çəkirlər, deyəsən çinarlar relslərin düz salınmağına mane olaçaq...

Səməd Vurğun şəhər sovetinin sədri Həmid Sultanovun, şəhər partiya komitəsinin birinci katibi İbrahim Tağıyevin yanına getdi, şəhərdə mədəniyyət işlərinin inkişafı, təbiətin mühafizəsi barədə onlarla nə danışdı, nə məsləhətləşdisə, həmin çinarları kəsmədilər... Ancaq şair Bakıya qayıdandan sonra «Çinarın şikayəti» şeirini yazdı, həmin şeir gərək ki, 1936-cı ilin axırlarında «Kommunist» qəzetinin səhifələrində çap edildi».

Şeir ilk dəfə müəllifin belə bir qeydi ilə çap olunmuşdur: «Bəzi şəhərlərimizdə «ağıllı» mühəndislərin quruluş proyektinə görə çinarlar yıxılmalı imiş. Vətənimizin gözəl təbiətinə qarşı bu kimi qaba rəftarın qarşısını almaq üçün şair öz səsini ucaltmalıdır».

«Çinarın şikayəti» ağacın dilindən yazılmışdır. Bu qoca dünyanın şahidi olan çinar dil açıb şairə şikayətlənir. O deyir ki, hər gəlib gedən kölgəsində dincəlir, yaş torpağında bağçalar gül açır, hər yarpağında quşların adı var, budaqları isə hava səngəridir. Bu çinarın başına karvanlar dolaşmış, çahangirlər bağrını doğramışdır. Lakin qocaman çinar Vətən torpağı üzərində həmişə vüqarla dayanmış, öz əzəmətini itirməmişdir:

Başımda oynamış yüz boranlı qış...
Sanma ki, qüdrətim, gücüm qalmamış.
Bax, ayrılmamışam öz kötüyümdən!..
Qəhrəman bir elin timsalıyam mən...

Göründüyü kimi, Səməd Vurğun çinarı həm təbiətin nadir neməti, təmiz havanın və suyun, münbitliyin mənbəyi, həm də ulu tariximizin şahidi kimi qoruyur, gələcək nəsillərə çatdırılmasını istəyir. Şairin təsvirində bu

qocaman çinar yurdun rəmzidir. Məhz buna görə də onu ana torpaqdan ayırmağa heç kəsin haqqı yoxdur.

Çinar şairin başqa bir şeirində də Vətənin rəmzi kimi verilmişdir. Maraq doğuran bir cəhət də vardır ki, Səməd Vurğun «Mənim arzum» adlandırdığı bu şeiri həmin dövrün kənc şairlərindən birinin şeirindən ilhamlanaraq qələmə almışdır. Həmin gənc şair – dövrünün ədəbi gəncliyinin istedadlı nümayəndəsi Adil Babayev sonradan öz xatirələrində bu barədə belə yazmışdır: «1945-ci ilin payız günləri idi. Mən Tbilisidən Bakıya yenicə gəlmişdim. Başqa gənc qələm yoldaşlarımla birlikdə şeirlər yazırdım... Mən o zaman «Çinar» adlı bir şeir yazmışdım. Uzun müşahidənin və coşqun gənclik hisslərinin məhsulu olan həmin şeirdə doğma vətəninə didərgin salınmış, ömrü sürgünlərdə, zindanlarda keçmiş, nəhayət... Azərbaycana, öz doğma kəndinə qayıtmış bir azərbaycanlının taleyi təsvir edilirdi. Şeir «Qocanın söhbəti» adı ilə «Kommunist» qəzetində dərc olundu. O, pis qarşılanmadı. Mən şeirin dərc olunmasına və oxucuların razılığına sevindim. Lakin bir neçə gündən sonra baş verən hadisə mənim fərəhimi, sevincimi qat-qat artırdı. Noyabr ayının 10-da «Kommunist» qəzetində «Mənim arzum» adlı bir şeir oxudum. Unudulmaz Səməd Vurğunumuzun bu şeiri mənə ithaf olunmuş və şeirin:

Daddımsa aləmin hər nemətini,
Dilbər guşələrdə ötdüsə ömrüm,
Dünyanın ən böyük səadətini,
Bu boylu çinarın altında gördüm.

bəndi epiqraf qoyulmuşdu».

Şeir gənc şairə xitabən yazılmışdır. Gənc şairin yüksək vətənpərvərliyi, «dünyanın ən böyük səadətini» ana yurdun torpağında bitmiş çinarın kölgəsində görməsi Vurğunu fərəhləndirirdi:

Şair, nə incədir rübabın sənin!
Uçurdu ruhumu çaldığın bu saz!
Vətən torpağında bitən gülşənin
Yarpağı saralıb, çiçəyi solmaz.
O səcdə qıldığın çinar kölgəsi
Mənim də şeirim qibləgahıdır.

Səməd Vurğun öz gənc həmkarını ana torpağı qarış-qarış gəzməyə, hər daşın altında bir gövhər axtarmağa, yuvasından tərlanı səsləməyə, qartal qanadı ilə fəzaları aşmağa çağırır. Onun gənc şairə tövsiyəsi budur: «Mən keçən yolları sən də keç, qardaş!»

Səməd Vurğun bu gəncin daxili aləmini duyur, istedadını qiymətləndirir, onu yazıb-yaratmağa, ana yurdu tərənnüm etməyə, hər otun, çiçəyin öz adını yazmağa, torpağı danışdırmağa, daşa, torpağa qanad verməyə ruhlandırır:

Vaxtdır! Bu eşq ilə bir dastan başla,
Min ürək dil açsın hər varağında.
Babalar yurdunu sən də alqışla
Bizim Vaqif kimi Kür qırağında.

«Mənim arzum» Səməd Vurğunun yüksək vətənpərvərlik hissləri ilə birlikdə həm də onun öz dövrünün gənc ədəbi qüvvələrinə diqqət və qayğısını, habelə inamını əks etdirir.

TARİXİMİZDƏN SƏHİFƏLƏR SƏMƏD VURĞUN YARADICILIĞINDA

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan xalqının tarixinin öyrənilməsi bir problem kimi həmişə Səməd Vurğunu narahat etmiş, şair bu işin gerçəkləşməsi naminə çalışmışdır. O, 1940-cı ildə «Bakinski raboçi» qəzetində dərc olunmuş məqaləsinə belə ad seçmişdi: «Azərbaycanın elmi tarixini yaradaq!» Əsasən tarixçilərə ünvanlanmış bu yazıda şair xatırladırdı ki, tarixi bilmədən xalqın bütün əzəmətini və onun əməllərini müəyyənləşdirmək çətindir. Məhz buna görə də Azərbaycan xalqının keçdiyi yol dərindən araşdırılmalı və xalqın özünə çatdırılmalıdır. O yazmışdır: «Bu prinsipial yüksəklikdən alim və tarixçilərimizin əzəmətli xalqımız haqqında, onun çoxəsrlik mədəniyyəti və qəhrəmanlıq tarixi haqqında gur səslə danışıqlarının vaxtı çatmışdır. Vətənin məhəbbəti ilə alovlanmayan, onun tarixini bilməyən alim və ya tarixçi, yazıçı və ya rəssam öz xalqına layiq heç bir şey yarada bilməz».

Şair bu barədə 1944-cü ildə Respublika Ali Sovetinin sessiyasında danışmış, öz irad və təkliflərini bildirmişdir. O, yenidən üzünü Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi üçün məsuliyyət daşıyan şəxslərə tutmuşdur: «Bizim tarixçilərimiz, filosof və alimlərimiz Azərbaycan xalqının qədim bir dövlət quruluşuna sahib olmasını yeni nəslimizə bir daha xatırlatmaq üçün Azərbaycan xalqının dövlət tarixinə, müxtəlif əsrlərdə şöhrət qazanmış dövlət xadimlərimizin həyat və fəaliyyətinə, onların bizə irs qoyub getdikləri dövlət quruluşu ənənələrinə aid böyük elmi əsərlər yaratmalıdırlar. Bu sahədə bizim yazıçılarımızın

da öhdəsinə böyük vəzifələr düşür. Biz, Azərbaycan yazıçıları öz bədii sözümlə vəsitiylə tərəqqipərvər insanlar olmuş dövlət xadimlərimizin, sərkərdələrimizin, diplomatlarımızın surətini yenidən canlandırmalı və xalqımıza tanıtmalıyıq”.

O, belə hesab edirdi ki, ilk növbədə Azərbaycan dövlətinin və dövlətçiliyinin tarixi, dövlət quruluşu ənənələri, habelə ayrı-ayrı dövlət xadimlərinin, görkəmli şəxsiyyətlərin həyatı və fəaliyyəti öyrənilməlidir.

Tariximizin öyrənilməsi sahəsində mütəxəssislərin fəaliyyəti şairi heç cür razı salmırdı. O, «tarix cəbhəsinin geri qalmasını dözülməz» hesab edirdi. Şair Azərbaycanın elmi tarixini yaratmağı tarixçilərdən təkidlə tələb edir və eyni zamanda bu sahədə mövcud olan boşluğu müəyyən qədər doldurmağa çalışır, bu məqsədlə tarixi mövzuda bədii əsərlər yazırdı. S.Vurğun tarixi mövzuda əsərlər yazmış, tariximizin öyrənilməsi işində mövcud olan boşluqların doldurulmasına öz töhfələrini vermək istəmişdir. Onun tarixi mövzuda əsərləri məhz 1930-cu illərdə qələmə alınmışdır. Şair Azərbaycan xalqının tarixinə aid əsərlər yazarkən həm bir sıra elmi mənbələrdən faydalanmış, həm də folklorumuza müraciət etmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Səməd Vurğun 1935-ci ildə mətbuatda «Azərbaycan» epopeyası üzərində işlədiyi barədə məlumat vermişdi. Şair bu epopeyanın 30 poemadan ibarət olacağını bildirirdi.

Əlyazmadan görünür ki, şair otuz poemanın hamısını yazmamış və buna görə də «Azərbaycan» adlandırdığı epopeyanı bütöv şəkildə dərc etdirməmişdir.

Şair özünün məşhur «Azərbaycan» şeirini «Şairin türkü» adıyla epopeyanın proloqu kimi buraya daxil

etmiş, daha sonra «Torpağın tələbi» adlandırdığı parçanı vermişdir.

«Torpağın tələbi»ndə sanki şair xalqımızın tarixinin bəzi qaranlıqlarının işıqlandırılmasını öz öhdəsinə götürmüşdür. Burada «Torpağın tələbi» Vətənin, elin tələbi mənasında başa düşülməlidir. Şair özündən tələb edir ki, Azərbaycanın durna gözlü bulaqlarında yadların öz süngülərini yuduğunu, başımızın üstündən fırlana-fırlana yerə sancılmış oxları, xalqımızın yadellilərə bac verdiyini qələmə alsın.

S.Vurğun bu epopeyaya daxil etdiyi «Dar ağacı» poemasını 1935-çi ildə qələmə almışdır. Burada ərəblərin istilasını ilə əlaqədar Azərbaycan tarixinin bəzi səhifələri canlandırılmışdır.

Poema Qafqazın təsviri ilə başlanır:

Qafqaz yaşıl, Qafqaz sərin,
Ulduzların, günəşlərin
Oylağıdır bizim diyar,
Hər daşında bir çiçək var.

Bu təsvirdə Azərbaycanın adı çəkilməsə də, hər misrada Azərbaycan təbiəti, Azərbaycan ruhu duyulur. Şair davam edir:

Bu torpağın oğlu, qızı
Yanaqları al qırmızı.
Qara qaşlı, qara gözlü
Gülər üzlü, şirin sözlü...

Bu yerlərin bərəkətli torpağı, var-dövləti ərəblərin

diqqətini cəlb etmişdir. Od içində torpağın, insanın, həyat və duyğunun alışıb yandığı Ərəbistan öz susuzluğunu Qafqazın sərin bulaqları ilə söndürmək, xırman və anbarlarını Azərbaycan əkinçisinin əməyi hesabına doldurmaq, bu diyarın sərvətlərini aparmaq və onun hesabına firavan yaşamaq istəyir:

Qafqaz yaşıl, Qafqaz sərin...
Gözü düşmüş ərəblərin...

Ərəblər öz məqsədlərinə nail olmaq üçün Qafqaza soxulur, Azərbaycanı işğal edirlər. Bundan sonrakı misralarda Azərbaycanın var-dövlətinin işğalçılar tərəfindən talan edilməsi, bu istila nəticəsində xalqımızın başına gələn müsibətlər, habelə yadellilərə qarşı mübarizə, o cümlədən məşhur sərkərdəmiz Babəkin mübarizəsi yığcam şəkildə oxucuya çatdırılır. Əsər Babəkin ərəblər tərəfindən qətlə yetirilməsi ilə tamamlanır.

S.Vurğunun bu poemanı yazarkən hansı tarixi mənbələrə istinad etdiyini deyə bilmərik. Bu barədə hələlik əlimizdə konkret fakt yoxdur. Lakin bir şeyi qeyd etmək istəyirik ki, burada şairin təsvirindəki bir sıra məqamlar, o cümlədən tarixi faktlar Azərbaycan tarixçilərinin əsasən ərəb mənbələrinə istinadən apardıqları son araşdırmalarla üst-üstə düşür. Məsələn, işğal ərəfəsində Azərbaycanın Ərəbistanına nisbətən xeyli zəngin olması, istila nəticəsində Azərbaycanın şəhər və kəndlərinin dağıdılması, var-dövlətinin yadellilər tərəfindən daşınması və əhalinin ağır vəziyyətə düşməsi, Azərbaycanın İrandan sonra işğalı və s. Bunlar onu göstərir ki, S.Vurğun bir sıra tarixi məxəzlərlə tanış olduqdan sonra «Dar ağacı»nı qələmə almışdır.

Akademik Ziya Bünyadov «Ağvan tarixi»nin müəllifi Musa Kalankatlıdan belə bir sitat gətirmişdir: «Uca Qafqaz dağları arasında yerləşən Albaniya ölkəsi çoxlu təbii sərvətlərlə dolu və zəngindir. Böyük Kür çayı ölkənin ortasında sakitcə axaraq, böyük və kiçik balıq gətirir və öz suyunu Xəzər dənizinə tökür. Onun ətrafındakı çöllərdə bolluca taxıl və çaxır, neft və duz, ipək və pambıq və çoxlu zeytun ağacı vardır. Dağlarda qızıl, gümüş, mis və oxra çıxarılır...» Akademik Nailə Vəlixanlı yazır: «...Ərəbistanın geniş ərazisinə səpələnmiş ərəb qəbilələri əsasən maldarlıq və vadi əkinçiliyi ilə məşğul olur, arada ovçuluq da edirdilər. Yarımadanın sahil bölgələrində məskən salmış qəbilə sakinləri balıq tutur, mirvari ovuna çıxırdılar. Təbii şəraitin kasıb olduğu bu yerlərdə yaşamaq uğrunda araverməyən mübarizəni davam etdirməyə məcbur olan həmin qəbilələr biri digəri ilə kəskin rəqabət edir, tez-tez ayrı-ayrı otlaqlardan, vadilərdən, su mənbələrindən istifadə üstündə savaşa çıxırdılar...»

Poemadan yuxarıda verdiyimiz misralar mülahizələrimizi sübuta yetirir.

S.Vurğun ərəb istilasından sonra Azərbaycan qadınlarının hüquqlarının alındığına da işarə edir. Neçə-neçə məsum Nigarların qul kimi satıldığını, beşik başında göz yaşlarının, bir də yanıqlı laylaların onlara həmdəm olduğunu oxucuya çatdırır. Azərbaycan qadını ağır zəhmətə də qatlaşmalı oldu:

Yayda xırman döydü dalında uşaq,
Gözündən od çıxdı, başından tüstü.
Dinib danışmadı, ağzında yaşmaq,
Baxtından incidi, baxtından küsdü.

Həmin dövrü tədqiq edən tarixçi isə belə yazmışdır: «VII əsrin ortalarına yaxın qədim Azərbaycan torpağında ağır faciə baş verdi: Ərəbistan çöllərindən əsən acı səmum küləyinin alovsaçan nəfəsi dağları-dərələri aşdı, yandırdığını yandırdı, viran qoyduğunu viran qoydu. Şəhər, kəndlər, obalar yerlə yeksan oldu. Bol məhsul verən bərəkətli qara torpaq al oldu, qoçalar, qadınlar, uşaqlar qolu bağlı qul oldu. Anaların ahı, naləsi göylərə ucaldı...»

Daha bir maraqlı doğuran fakt. Akademik Z.Bünyadov yazır: «Ərəb qoşunları İranda Rey və Qəzvin şəhərlərini işğal etdikdən sonra Azərbaycana soxuldular, lakin Azərbaycan qoşunlarının şiddətli müqavimətinə rast gəldilər».

S.Vurğun bu tarixi həqiqəti aşağıdakı misralarda vermişdir:

Bir gün ərəblərin ac orduları
Sağ əlində qılınc, solunda Quran
Hücuma başladı cənuba sarı...
Onun qarşısında əyildi İran.
...Bu insan selinin qarşısında tək
Dayandı Qafqazın mərd oğulları...

Deməli, tariximizin öyrənilməsini tarixçilərdən israrla tələb edən S.Vurğun tarixi mövzuda əsərlər yazarkən tarixi mənbələrə müraciət edir, onları öyrənirdi.

Azərbaycan MEA-nın həqiqi üzvü, xalq şairi B.Vahabzadə yazır: «Şair (S.Vurğun – A.B.) Babək hərəkatını, bu hərəkatın qayə və məqsədini, o zamankı tarixi şəraiti dərindən öyrənmədən Babək haqqında eşitdiklərini səthi olaraq qələmə almış, qəhrəmanın surətini ümumi sözlərlə yaratmaqla kifayətlənmişdir. «Dar ağacı» poemasında Babək, onun qəhrəmanlığı, əməl və arzuları, dü-

şüncələri konkret səhnələrdə göstərilməmişdir. Babək bir surət kimi yalnız dar ağacının altında görünür.

Filologiya elmləri doktoru, şair Atif Zeynallı isə belə hesab edir ki, Babək bir surət kimi heç dar ağacının altında da görünmür. Bununla birlikdə, A.Zeynallının aşağıdakı fikrinə haqq qazandırırıq: «Əsər («Dar ağacı» – A.B.) şairin Xəzərə və Vətənə müraciəti ilə tamamlanırdı. Elə bil S.Vurğun bu günün fəvqündən keçmişə boylanırdı, azadlığın, xoşbəxt həyatın izlərini tarixin dərin qatlarında axtarırdı, ərəb işğalçılarına qarşı ölüm-dirim vuruşu ilə indiki dövr arasında körpü yaradırdı... Ona görə də «Dar ağacı»nda sırf tarixi faktların, hadisələrin və şəxsiyyətlərin poetik təcəssümünü axtarmağa, müəllifdən dəqiqlik tələb etməyə lüzum yoxdur».

Əlbəttə, S.Vurğun «Dar ağacı» poemasını qələmə alarkən Babək dövrünün hadisələrini bütün cəhətləri ilə göstərməyi bir məqsəd kimi qarşısına qoymamışdı. Şair altı-yeddi səhifəlik poemada Azərbaycanın ərəblər tərəfindən işğalını və onun nəticələrini ön plana çəkmiş, Azərbaycan xalqının yadellilərə qarşı mübarizə apardığını Babəkin şəxsində göstərmişdir. Bunlarla yanaşı, S.Vurğun burada sülh və müharibə, əsarət və azadlıq barədə öz mülahizələrini də vermişdir. Bu dediklərimizi poemanın ilk əlyazma variantı da sübut edir. Məsələ burasındadır ki, şairin kitablarında oxuculara «Dar ağacı» adı ilə təqdim olunan bu poema «Azərbaycan» epopeyasının əlyazmasında iki müstəqil poema kimi verilmişdir. Əsərin Azərbaycanın təsviri və ərəblərin istilasına aid hissəsi «Qılınç və Quran», Babəklə bağlı hissəsi isə «Dar ağacı» adlanır. Deməli, şair Babək hərəkətini, onun mübarizəsini geniş təsvir etməyi qarşısına qoymamışdı və buna görə də onun «yalnız dar ağacının altında görünməsi» təbiidir.

Dar ağacı altında Babəkin düşüdüklərini şair sərkərdənin «Son sözü» kimi təqdim edir:

Nədir həyatdakı bu ayrılıqlar
Bir yanda göz yaşı, bir yanda sevda...
Deyin, təbiətdə ayrılıqmı var?
Günəşlə bir yerdə yaşardı dünya
İnsanlar dost kimi əlbir olsaydı.
Məhəbbət, etiqad, yol bir olsaydı.

Babəkin dilindən deyilmiş bu sözlər S.Vurğunun özünü narahat edən problemlər idi və bu gün də öz həllini gözləyir.

«Bulaq əfsanəsi» poemasının mövzusu insanların «dirilik suyu» axtarması ilə bağlı məşhur əfsanədən götürülmüşdür. Şair bu əfsanəni Azərbaycanla məharətlə əlaqələndirə bilmiş, məhz öz xalqının yaratdığı əfsanəyə istinad edərək «dirilik suyu»nun Azərbaycanda olduğunu göstərmişdir:

Deyirlər, Şirvanda bir bulaq varmış,
Suyu almaz kimi par-par axarmış.
Gözəlmiş bulağın yar-yaraşığı
Oynarmış üstündə günün işığı...
...Bulağın şöhrəti düşmüş dillərə,
Yayılmış bu xəbər uzaq ellərə...

Bu xəbər Makedoniyalı İsgəndərə də çatmış, o, bulağın sorağı ilə Azərbaycana gəlmişdir. Lakin axtarışları heç bir nəticə verməmiş və qayıtmışdır. S.Vurğun İsgəndərin

Azərbaycana səfərinin məqsədini poemanın sonuncu iki misrasında ifadə etmişdir:

Həsrətli gözlərlə bizi tərک etmiş,
Fəqət karvanını yükləyib getmiş...

Deməli, digər fətlələr kimi, İsgəndər də Azərbaycan bu torpağın var-dövlətini aparmaq üçün gəlmişdi. Şair «dirilik suyu»nun Azərbaycanda olmasını söyləməklə ölkənin var-dövlətinə işarə etmişdir. İsgəndəri bu yerlərə gətirən də ölkənin sərvəti idi.

«Qız qayası» poeması da xalq arasında yaşayan əfsanə əsasında yazılmışdır. Burada göstərilir ki, xan bir qıza vurulur və onu zorla öz hərəmxanasına gətirir. Lakin qız zalım xana təslim olmur və gecə saraydan qaçır. Xanın adamları onu təqib edirlər. Buna görə də qız özünü qayadan atır. Külək onun donunu qabardır və nəticədə qız sağ-salamat yerə düşür. Bu xəbər hər yana yayılır və həmin qaya «Qız qayası» adını alır.

Göründüyü kimi, şair əfsanəni olduğu kimi nəzmə çəkmişdir. Burada hadisənin baş verdiyi ərazinin təsvirinə daha çox yer ayrılmışdır. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin də qeyd etdiyi kimi, 104 misralıq poemanın yalnız 26 misrası əfsanəni əhatə edir. 78 misrası isə şairin Şuşa şəhəri haqqındakı xatirələrinə, özünün gənclik illərinin təsvirinə həsr olunmuşdur. Şair öz əsas fikirlərini həmin təsvirlərdə söyləmiş və bunu əsas hadisə ilə əlaqələndirə bilmişdir.

Azərbaycanın gözəl guşələrindən biri - Qarabağ təsvir olunur. Burada təbiət gülür, çiçəklərin ətri, quşların səsi könül oxşayır. Dağların döşündən gedən çığırlarda babalarımızın izi qalmışdır.

Dağların döşündə durur Qarabağ,
Xəyalı gəzdirir hər dərə, hər dağ...
Züyy tutur keçələr suların səsi,
Burda çobanların zil şikəstəsi
Hər keçən yolçunu saxlayır yoldan...

Sonra şair öz gənclik illərini xatırlayır. O, Cıdır düzündə tar, qaval səsi eşitmiş, Bülbülün «Qarabağ şikəstəsi»nə qulaq asmışdır. Burada «Qız qayası»na baxmış və ixtiyar bir qocadan həmin əfsanəni eşitmişdir.

Əsərdəki təbiət təsviri əfsanəni məhz Azərbaycanla bağlayır, çünki bu poemanın hər bir misrasında Azərbaycan hiss olunur, Şah dağı, Kəpəz, Göy göl, İsa bulağı, Cıdır düzü, nəhayət, Şuşa görünür.

Şair Qız qayasını «Vaqif» pyesində də yada salmışdır.

2008

BİR GÖRÜŞ HAQQINDA

Bütün muzeylərdə, o cümlədən ədəbi-xatirə muzeylərində plana uyğun toplama işi nəticəsində fondlar daim zənginləşir, yeni-yeni əşyalar əldə edilir. Toplama mənbələrindən biri də muzeyin özünün təşkil etdiyi tədbirlərdir. Bu baxımdan ədəbi-xatirə muzeyləri daha geniş imkanlara malikdir. Ədəbi-xatirə muzeylərində kütləvi işin rəngarəng formalarından geniş istifadə edilir- ədəbi görüşlər, poeziya saatları, kitab təqdimatları, müsabiqələr, sərgilər, yazıçının özünə və qələm dostlarına, müasirlərinə həsr olunmuş xatirə məclisləri... bu qəbildəndir. Bu tədbirlərdə yazıçının müasirləri və davamçıları, tədqiqatçılar, elm və mədəniyyət xadimləri iştirak edir, fikir və mülahizələrini bildirir, xatirələrini danışirlər. Təbii ki, bütün bunlar audio və video lentlər, digər vasitələrlə əbədiləşir, muzey qaydalarına uyğun uçota alınır və gələcək nəsillərə ötürülür.

İllər ötür... Bu tədbirlərin iştirakçılarının özləri xatirəyə, lent yazıları isə tədqiqatçılar üçün maraqlı və əhəmiyyətli mənbələrə çevrilirlər. Bu materiallar sırasında elə lent yazıları vardır ki, bütöv bir tədqiqat işini xatırladır, haqqında söhbət gedən yazıçının həyatı və fəaliyyətinin müxtəlif məqamları barədə obyektiv məlumat verir.

Səməd Vurğunun ev- muzeyində şairin qələm dostlarının, müasirlərinin və davamçılarının, tədqiqatçılarının çıxış və söhbətlərinin, xatirələrinin lent yazılarından ibarət zəngin fonoteka vardır. Bu lent yazılarının əksəriyyəti muzeyin 35 illik fəaliyyəti dövründə abidələşmiş səslərdən ibarətdir. Bu gün bunlar şairin

tədqiqatçıları və pərəstişkarları üçün çox maraqlı və əhəmiyyətlidir.

1978-ci il oktyabrın 11-də muzeydə şairin «Vaqif» pyesinin ilk tamaşasının 40 illiyinə həsr olunmuş görüş keçirilmişdir. Görüşə ilk tamaşanın iştirakçıları dəvət olunmuşlar. Bu məclis bütövlükdə maqnitofon lentinə yazılmışdır və bu lent indi muzeyin ən dəyərli əşyalarından birinə çevrilmişdir. Məclisdə iştirak etmiş həmin teatr xadimlərinin özləri dünyalarını dəyişmiş, xatirələrə dönmüşlər...

Görüşün aparıcısı görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü Yaşar Qarayev «Vaqif» barədə qısa mülahizələrini bildirir. O, ümummilli lider Heydər Əliyevin «Vaqif» barədə Vurğun sənətinin dərinədən bilən bir tədqiqatçı səriştəsi ilə dediyi bu sözləri yada salır: «Vaqif obrazında iki Vaqif var - biri Vaqif özü, digəri Səməd Vurğundur».

Yaşar Qarayev xatırladır ki, «Vaqif»-in ilk tamaşasının quruluşçu rejissoru, görkəmli sənətkar Adil İsgəndərov bu görüşə bir neçə gün qalmış öz dünyasını dəyişdi. Məclisə toplaşanlar Adil İsgəndərovun, habelə vaxtilə tamaşada unudulmaz obrazlar yaratmış Azərbaycan sənəsinin görkəmli xadimləri Ələsgər Ələkbərovun, Sidqi Ruhullanın, Kazım Ziyanın, Fatma Qədrinin, Ağadadaş Qurbanovun... xatirəsini hörmətlə yad edirlər.

Bu gün özləri xatirələ dönmüş Ağasadiq Gəraybəyli, Sona xanım Hacıyeva, Səftər Turabov, Hacıməmməd Qafqazlı, Məmməd Sadıqov, Məcid Şamxalov «Vaqif» tamaşasının ərsəyə gəlməsi, rejissor və aktyor işi, habelə Səməd Vurğunla bağlı xatirələrini söyləyirlər. Ağasadiq Gəraybəli dramaturqun bütün əsərlərində oynadığı

üçün özünü xoşbəxt hesab edir. «Vaqif»də İbrahim xan obrazını yaratmış aktyor qeyd edir ki, tamaşanın məşqləri vaxtı Adil İsgəndərov tez-tez aktyorları saxlayar, Səmədlə məsləhətləşərdi. Bundan sonra şair elə oradaca müəyyən dəyişikliklər aparar, əlavələr edərdi və bütün bunlar yerinə düşər, əsəri daha da qüvvətləndirərdi. Ağasadıq Gəraybəli şairin lazım olan hallarda aktyorlarla razılaşdığını, onların mülahizələrini nəzərə aldığı onun yaxşı məziyyətlərindən biri kimi xüsusi qeyd edir.

Sona xanım Hacıyeva «Vaqif»də Gülnar, «Xanlar»da Mehriban obrazlarını sevərək yaratdığı barədə danışır. Onu da bildirir ki, şairin yaratdığı obrazın şərəfinə öz qızını Mehriban adlandırmışdır. Sona xanımın yaddaşında qalan kiçik bir detal şairin milli zəminlə bağlılığını əks etdirir: Səməd Vurğun arzu edirmiş ki, Sona xanım Gülnarın paltarını həyatda da geyinsin və bütün Azərbaycan qadınları milli geyimlərimizdən istifadə etsinlər...

«Vaqif»in ilk quruluşunun rejissor assistenti Səftər Turabovun söhbətindən əsər və tamaşa ilə bağlı bir sıra faktlar məlum olur. Rejissor xatırladır ki, «Vaqif»in ilk oxunuşundan sonra bəziləri əsəri «dramatik poema» hesab edirlər. Lakin başda Adil İsgəndərov olmaqla həqiqi sənəti qiymətləndirənlər «Vaqif»in dəyərli bir tamaşa alınacağını inamla bildirdilər. Səftər Turabov da tamaşa üzərində müəllifin kollektivlə birgə yaradıcılıq işi barədə maraqlı faktlar söyləyir. Onun söhbətindən məlum olur ki, Səməd Vurğun lazım olanda qısa müddətdə yeni parçalar yazar və əsərə əlavə edərmiş. Nəticədə yeddi şəkili pyes on bir şəkili olmuş və əsər bundan xeyli qazanmışdır.

«Vaqif»də 800 dəfə Təlxək rolunda səhnəyə çıxmış

Məmməd Sadıqovun, Qoca rolunun ifaçısı Məcid Şamxalovun söhbətləri də maraqlıdır.

Şairə həsr olunmuş bütün xatirə məclislərində olduğu kimi, burada da onun böyük ürəyindən, sonsuz xeyirxahlıqlarından, ayrı-ayrı aktoyrlara göstərdiyi qayğıdan da danışılır və bu barədə məclis iştirakçıları konkret faktlar söyləyirlər.

2010

ŞÖVKƏT ƏLƏKBƏROVA OXUYURDU...

Xalq şairi Səməd Vurğunun yaradıcılığı bəstəkarlarımızın diqqətini həmişə cəlb etmiş, onun əsərləri əsasında opera, balet, simfoniya, simfonik poema, kantata və mahnı janrında dəyərli sənət nümunələri yaradılmışdır. Dahi Üzeyir Hacıbəylidən başlamış müasir bəstəkarlarımızadək böyük musiqiçilər dəstəsi bu ecazkar poeziyaya dönə-dönə müraciət etmişlər.

Bəstəkarlarımızla yanaşı müğənnilərimiz, musiqi ifaçılarımız da bu qüdrətli poeziyadan ilham almış, Vurğun misralarının musiqi dilində ifasına mənəvi borc və şərəf işi kimi baxmış, öz ifalarında əbədiləşdirmişlər. Belə sənətçilərdən biri də unudlmaz müğənnimiz, xalq artisti Şövkət Ələkbərova olmuşdur.

Şövkət xanım hələ ötən savaşın ağır günlərində şairin sözlərinə Üzeyir bəyin yazdığı mahnılarınla, xüsusən «Şəfqət bacısı» mahnısı ilə səngərləri, qazmaları, hospitalları dolaşmış, oğul və qızlarımızı mərdliyə, hünərə, qələbəyə səsləmişdir:

Gəl, ana yurdumun qızı, gəlini,
İndi hünər vaxtı, qeyrət dəmidir.
Sən də əsirgəmə kömək əlini,
Hər sözün, söhbətin can məlhəmidir...

«Şəfqət bacısı» müğənnini ömrü boyu repertuarından düşməmiş, dinləyiciləri valeh etmişdir...

Bəstəkar Səid Rüstəmovun şairin sözlərinə bəstələdiyi «Oxu, gözəl» mahnısı Şövkət xanımın ən uğurlu

mahnılarından olmuş, müğənninin daha da şöhrətlənməsinə, sevilməsinə ciddi təsir göstərmişdir.

Müğənninin ifasında bu ecazkar mahnı qəlbləri rıq-qətə gətirir, könülləri oxşayır, kövrək duyğuları oyadır, eyni zamanda insanı həyata səsləyirdi. Şövkət xanım bu mahnını oxumağa başlayanda elə bil konsert salonuna ay işığı düşür və bu işığın fonunda doğma yurdun meşələri, cəmənləri, laləli düzləri, dağı, aranı, vələs ağacının kökündən süzülən şırıltılı bulaqları canlanırdı.

Şövkət xanım oxuyurdu:

Ay işığı, bulaq başı, göy cəmən,
Bir dünyamız, bir sən özün, bir də mən.
Pərdə-pərdə gah ağlayan, gah gülən
Nəfəsinlə oxu, gözəl, qoy səsin
Ürəyimdə kaman kimi titrəsin...

Şövkət xanım bu mahnını oxuyanda istər-istəməz kövrəlirdin, istəsən də, istəməsən də qoca təbiətin qanunları ilə razılaşmalı olurdun.

Şövkət xanım oxuyurdu:

Karvan-karvan göydən ulduzlar köçür,
Hər kəs öz bəxtinə bir ölkər seçir.
Qocalırıq... Ömür keçir, gün keçir,
Oxu, gözəl! Oxu, gözəl, qoy səsin
Ürəyimdə kaman kimi titrəsin...

Bütün bunlarla yanaşı, Şövkət xanımın bu ifası insanda yaşamaq, yaratmaq əzmini artırır, həyat nemətlərindən zövq almağa çağırır və bu zövqü tamaşaçı, dinləyici elə mahnının özündən alırdı.

Şövkət xanım oxuyurdu:

Can evimə sığışmayan arzular
Bir dünyada neçə dünya arzular.
Məhəbbətin nə ilki, nə sonu var
Oxu, gözəl! Oxu, gözəl, qoy səsin
Ürəyimdə kaman kimi titrəsin...

Bir sözlə, elə bil bu mahnı Şövkət xanımın boyuna biçilmişdi, müğənni bu mahnıda həm də öz obrazını yaradır və tamaşaçıya-dinləyiciyə təqdim edirdi. Hətta onun yetirmələri Şövkət xanımla bağlı tədbirlərdə bu mahnını «Oxu, Şövkət» muraciəti ilə ifa edirdilər və bu da yerinə düşürdü. Doğrudan da bu nəğmədə həmişə tərəvətli və eyni zamanda böyük müğənni Şövkət xanımın özü görünürdü...

1976-cı ildə bəstəkar Emin Sabitoğlu Səməd Vurğunun «Dağlar» qoşması əsasında özünün eyni adlı mahnısını yaratdı. Şövkət xanımın ifasında bu mahnı da geniş yayıldı, qəlbləri, könülləri oxşadı.

1978-ci ilin mayın 27-də Səməd Vurğunun ev-muzeyində, hər il olduğu kimi, növbəti xatirə günü keçirilirdi. Böyük şairin xatirəsini yad etmək üçün həmin gün muzeyə gələnlərdən biri də Şövkət Ələkbərova idi. Nə yaxşı ki, həmin anlar fotoşəkillərdə və maqnitofon lentində əbədiləşmişdir.

Şövkət xanım bu görüşdə Səməd Vurğun poeziyasına sonsuz məhəbbətindən, onun sözlərinə yazılmış mahnıları böyük ruh yüksəkliyi və xüsusi həvəslə oxumasından söhbət açdı.

Unudulmaz müğənninin maqnitofon lentində əbədiləşmiş söhbətindən:

«... Səməd Vurğunun sözlərinə yazılmış mahnıları həmişə böyük həvəslə oxuyuram. «Dağlar» mənim ən sevimli mahnılarımdandır. Elə bir konsertim olmayıb ki, orada «Dağlar»ı oxumayım. Bunu tamaşaçılar da tələb edirlər.»

Şövkət xanım söhbətini bitirdikdən sonra Emin Sabitoğlunun royalda müşayiəti ilə «Dağlar»ı oxuyur. Yalnız onun özünə məxsus bir ustalılıqla, böyük şairə dərin məhəbbətlə:

Binələri çadır-çadır
Çox gəzmişəm özüm, dağlar!
Qüdrətini sizdən aldı
Mənim sazım, sözüm, dağlar!..

Bir qonağam bu dünyada,
Bir gün ömrüm gedər bada.
Vurğunu da salar yada
Düz ilqarlı bizim dağlar...

Böyük Səməd Vurğunla birlikdə qəlblərdə yaşayanlardan biri də Şövkət xanımın özüdür...

2010

RƏNGLƏRDƏ YAŞAYAN ÖMÜR

İncəsənət əsərləri profilindən asılı olmayaraq bütün muzeylərin, o cümlədən ədəbi-xatirə muzeylərinin fondlarında mühüm yer tutur. Buraya rəsm və heykəltəraşlıq əsərləri, xalq-tətbiqi sənəti nümunələri, portretlər, yazıçının əsərlərinə çəkilmiş illütrasiyalar, geyim eskizləri və s. daxildir.

Bütün bunlar sənətkar ömrünün aynasıdır. Sənətkarın ömür yolu, yaşamış olduğu anlar, yaratdığı obrazlar... rənglər vasitəsilə seyrçilərə çatdırılır.

İncəsənət əsərlərinin xeyli sayda toplandığı məkanlardan biri də Səməd Vurğunun ev-muzeyidir. Şairin şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilk günlərdən tənqid və ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzində olduğu kimi, incəsənət sahəsində çalışanların da maraq dairəsində olmuş, onlar bu mövzuya dönə-dönə müraciət etmiş və bu gün də maraq göstərilir. Fırça və tişə ustalarından M.Abdullayev, F.Əbdürrəhmanov, P.Sabsay, O.Sadıqzadə, K.KazıMZadə, B.Əfqanlı, Nəcəfqulu, D.Kazımov, T.Kərimov, H.Zeynalov, A.Hüseynov və bir çox başqaları şairin əzəmətli obrazını, habelə əsərləri əsasında illüstrasiyalar və tamaşa eskizləri yaratmışlar.

Bu sənət əsərlərinin əksəriyyəti şairin ev-muzeyində toplanmışdır.

Əlbəttə, muzeydə toplanmış bu sənət əsərlərinin hamısının eyni vaxtda ekspozisiyada nümayiş etdirilməsi mümkün deyil. Xatirə muzeylərinin özünə məxsus spesifik xüsusiyyətləri, habelə mövcud sahəsi buna imkan vermir.

Səməd Vurğunun ev-muzeyinin kollektivi ötən il

maraqlı bir layihəni uğurla həyata keçirərək, «Səməd Vurğun təsviri sənətdə» (tərtib edəni Aygün Vəkilova) adlı albom nəşr etdirmişdir. Albomda muzeydə toplanmış sənət əsərlərinin fotosəkilləri çap olunmuş, bu əsərlər barədə qısa məlumat verilmişdir.

Albom Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəs Qarayevin sənətsevərlərə müraciəti ilə açılır. Əbülfəs Qarayev incəsənət əsərlərinin muzeyində xüsusi əhəmiyyətini qeyd etdikdən sonra yazır: «Səməd Vurğunun ev-muzeyi də belə əsərlərlə zəngindir. Bu poeziya ocağına gələnlər bu cür dəyərli sənət əsərlərinin bir qismi ilə tanış olmaq imkanı əldə etsələr də, gündən-günə çoxalmaqda olan və muzeyin saxlancında qorunan həmin əsərlərin əksəriyyətindən bəlkə də tamam xəbərsizdirlər. Əlinizdə tutduğunuz bu albom məhz bu baxımdan son dərəcə qiymətli nəşrdir. İnanıram ki, o həm də Azərbaycan təsviri sənətinin təbliğinə xidmət edəcəkdir».

Tanınmış sənətsünas, Əməkdar incəsənət xadimi Ziyadxan Əliyevin «Səməd Vurğun dünyası rənglərin işığında» adlı ön söz yazdığı nəşrin elektron versiyası da buraxılmışdır.

Muzey bu günlərdə yeni bir layihəni reallaşdırmışdır. Bu dəfə həmin əsərlərdən seçmələrin fotosəkilləri ayrı-ayrı açıqçalar şəklində təqdim olunmuşdur. Açıqçalar iki dəstdə toplanmışdır. Dəstlərdən biri rəngkarlıq və qrafika, digəri heykəltərəşliq nümunələrinin fotosəkillərindən ibarətdir. Hər bir açıqçanın arxa hissəsində həmişəyaşar Vurğun poeziyasından nümunələr verilmişdir ki, bu da onların emosional təsir gücünü xeyli artırır.

İlk dəstdə maraq doğuran kiçik ölçülü bir rəsm

əsrinin fotosəkli vardır. Bu rəsm əsərini şairin böyük oğlu Yusif (xalq yazıçısı Yusif Səmədoğlu) çəkmişdir. Yusifin on altı yaşında olarkən çəkdiyi rəsm Qazax Müəllimlər Seminariyasının tələbəsi Səməd Vurğunun fotosəklinin surətidir. Açıqcanın arxa hissəsində məhz şairin gənclik illərində qələmə aldığı «Ana» şeiri verilmişdir.

Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayevin çəkdiyi tablo «Şairin gəncliyi» adlanır. Burada təsvir olunan kənd uşağının – Səmədin nikbin nəzərləri parlaq gələcəyə dikilmişdir. Rəssamın yağlı boya ilə işlənmiş başqa bir əsəri- «Səməd Vurğunun portreti» adlanır. Mikayıl Abdullayev bu tablolu şairin sağlığında- 1944-cü ildə naturadan çəkmişdir. Şair Şüvalandakı bağında, tut ağacının altında yaradıcılıq prosesində təsvir edilmişdir. Rəssamın böyük ustalıqla yaratdığı tablounun qarşısında öz dostlarını bağına dəvət edən şairin bu misralarını oxuyursan:

Gəlin dostlar, məclis quraq mənim bağında,
Araq deyil, şərab deyil, sadə çay içək.
Açılmamış bir kitab var can otağında,
Varaqlayaq, bir çoxunun üstündən keçək...

Gəlin dostlar! Mənim könlüm dönməmiş sizdən,
Bağimdakı tut ağacı bir alaçıqdır.
Məhəbbətlə tutacağam əllərinizdən,
Qəlbim kimi üzünü zə qarım açıqdır.

Muzeydə Səməd Vurğunun naturadan çəkilmiş daha iki portreti- iki qrafika işi də vardır. Bunlardan biri 1950-ci ildə Bakıda rəssam Yar Kravçenko, digəri isə 1954-cü ildə

Moskvada, şair Pavel Antokolskinin evində rəssam Bunin tərəfindən ərsəyə gətirilmişdir.

Başqa bir boyakarlıq əsəri «Şair, nə tez qocaldın sən» adlanır. Rəssam Nəcəfqulu İsmayılov öz tablosuna Səməd Vurğunun eyni adlı şeirinin adını vermişdir. Bu tabloda bütün həyatı boyu mənsub olduğu xalqın təəsübünü çəkən, onu hər bir hücumdan cəsərlə qoruyan, sözün həqiqi mənasında alovlu bir vətənpərvər olan, xalq tərəfindən sevilən, bununla birlikdə 1937-1938-ci illərdə, habelə 1950-ci illərin əvvəllərində haqsız hücumlara məruz qalan və nəticədə «tez qocalan şairin» obrazı yaradılmışdır. Lakin bu «qocalıq» şərtidir. Tablo qarşısında elə böyük şairin öz misraları yada düşür:

Saç ağardı, ancaq ürək
Alovludur əvvəlki tək.
Saç ağardı, ancaq nə qəm!
Əlimdədir hələ qələm...
Bilirəm ki, deməyəcək
Bir sevgilim, bir də Vətən:
Şair, nə tez qocaldın sən?!

Şairin həmin şeiri açıqçanın arxasında da verilmişdir.

Fırça ustalarından Oqtay Sadıqzadənin, Davud Kazımovun, Arif Hüseynovun, Əhməd Cuanın (İran) və Hafiz Zeynalovun ərsəyə gətirdikləri tablolarda da bütün yaradıcılığı boyu mənsub olduğu xalqın keçmişini və bu gününü, arzu və istəklərini qələmə alan, onun gələcək taleyini düşünən, xalq ruhunun, xalq həyatının tərcümanı olan, böyük şair, alovlu vətənpərvər, elini, obasını, xalqını

bütün varlığı ilə sevən, hansı mövzuda yazmasından asılı olmayaraq həmişə Azərbaycan şairi və Azərbaycan vətəndaşı kimi çıxış edən Səməd Vurğunun əzəmətli obrazı yaradılmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, ikinci açıqca dəstinə şairin heykəllərinin fotoşəkilləri daxil edilmişdir. Təqdim olunan heykəltəraşlıq əsərlərinin bəziləri muzeydədir. Digərləri isə Bakı şəhərində və respublikamızın müxtəlif guşələrində, bir abidə isə Kiyev şəhərində ucaldılmışdır.

Səməd Vurğunun ev-muzeyinin yerləşdiyi binanın birinci mərtəbəsinin bayır divarında şairin büstü (heykəltəraş Pyotr Sabsay) quraşdırılmışdır. Binanın giriş qapısına daxil olub üçüncü mərtəbəyə qalxırıq. Elə burada divar boyu şairin portreti mozaik pannoda canlandırılmışdır. Muzeyə giriş qapısının önündə isə tamaşaçı onun büstü (heykəltəraş Aslan Rüstəmov) ilə qarşılaşır...

Son illər muzeylərimizin nəşriyyat sahəsində fəaliyyəti xeyli genişlənməmişdir. Müstəqil bir elm sahəsi olaraq muzeyşünaslığın yaranması və müəyyən inkişaf yolu keçməsi bu işə xüsusi təkan verir.

Mədəniyyətimizin, o cümlədən muzeylərimizin xüsusi qayğı ilə əhatə olunduğu indiki mərhələdə Səməd Vurğunun ev-muzeyinin ərsəyə gətirərək oxuculara təqdim etdiyi bu nəşrlər şairin ədəbi irsinin, habelə təsviri sənətimizin təbliğində mühüm rol oynayacaqdır.

2011

TARİXİN YADİGARLARI ŞAİRİN QƏLƏMİNDƏ

Böyük xalq şairi Səməd Vurğunun Vətənə məhəbbəti onun öz xalqının tarixinə, mədəniyyətinə, dilinə, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərinə, adət-ənənələrinə münasibətində də öz əksini tapmışdır.

Şair Azərbaycanın tarix və mədəniyyət abidələrinin qoruyucusu və tərənnümçüsü olmuş, qədim tapıntılar, mədəniyyət abidələri onu ilhamlandırmış, yeni poetik misraların yaranmasına səbəb olmuşdur. Şair 1948-ci ildə çıxışlarının birində demişdir: "Azərbaycanın qədim, nadir tapıntıları bizim üçün böyük qiymətə malikdir. Bu günlərdə mən Azərbaycan Elmlər Akademiyasının işçiləri ilə birlikdə Mingəçevir rayonunda oldum, orada qazıntı zamanı Azərbaycanın qədim mədəniyyətini əks etdirən çoxlu əşyalar tapılmışdır. Bunlar çox da böyük olmayan tapıntılar idi. Ancaq onlar məni ilhama gətirdi. Mən "Muğan" poemasını yazdım və bu nadir tapıntılardan ilhamlanaraq poemanın bütöv bir fəslini Pompey qoşunlarına və başqa işğalçılara qarşı igidliklə vuruşan Azərbaycan xalqının keçmişinə həsr etdim".

Şair qazıntı zamanı tapılmış hər hansı bir əşyanın, kiçik parçanın belə tariximizin öyrənilməsi üçün xüsusi əhəmiyyətini qeyd etmişdir:

Kim bilir, neçədir dünyanın yaşı
Tarixin nə qədər yazısı vardır.
Hər saxsı parçası, hər məzar daşı
Nəsildən - nəsilə bir yadigardır.

S. Vurğun bu cür tapıntıların qan yaddaşımıza çevrildiyini, özündə ulu tariximizi və kökümüzü yaşatdığını “Bakının dastanı” poemasında da işıqlandırmışdır. Şair Azərbaycan elminin mərkəzləşdiyi Elmlər Akademiyasını oxucuya təqdim edərkən ilk növbədə buradakı əlyazmaları, qədim tapıntıları yada salır. Min illərdən qalmış dəri üzərindəki əlyazmaları bizə ulu babalarımızdan yadigardır. Bu yazılar həm tariximiz, həm də babalarımızın müqəddəs sənəti kimi əhəmiyyətlidir. Onları hər bir vətəndaşımız görməli, mənasını duymalıdır:

...Akademiya!.. Nələr vardır burda bilsən!
Min illərdən qalmış o əlyazmaları
Xəbər verir yurdumuzun keçmişindən,
Hər vətəndaş bircə dəfə görsün barı!
O dərilər üstündəki gözəl xətlər
Babaların müqəddəs bir sənətidir.
O toz basmış, zaman görmüş hər bir əsər
Nəsillərin bir- birilə söhbətidir.

Poemanın Şirvanşahlar sarayı ilə bağlı misraları bu abidəyə şairin məhəbbətini əks etdirir. Beş yüz il bundan əvvəl Şirvanşah Xəlilullahın tikdirdiyi saray bu gün həm nadir sənət incisi, tarixi abidə, həm də Azərbaycan dövlətçiliyinin rəmzidir. Burada xalqımız yadellilərin basqınlarını dəf etmiş, öz paytaxtını yaratmış və qorumuşdur:

Bakı adlı, dünya görmüş bir limanda
O hökmüdar qurdu Şirvan paytaxtını.

Qəsbkarlar axışdığı bir zamanda
Dönə-dönə o sınaqı öz baxtını.

S. Vurğun burada toplanmış tapıntıları da unutmur. Onların hər birinin tariximiz üçün mühüm əhəmiyyətini qeyd edir. Daşlar üzərində yonulmuş at, qoç, öküz surətləri xalqımızın igidliyini və məşğuliyyətini, eyni zamanda sənətkarlığını əks etdirir.

Müəllifin diqqəti burada mühafizə olunan saxsı qablardan da yayınmır. Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış bu əşyalar həm tariximizin, həm də incəsənətimizin öyrənilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Bu qabları ulu babalarımız hazırlamış, istifadə etmişlər. Saxsı qablarda əcdadlarımızın əl izləri yaşayır. Qablar üzərindəki müxtəlif lövhələr, pələng, ceyran, qırqovul surətləri bu əşyaları eyni zamanda sənət əsəri kimi təqdim edir. Belə zəngin sərvətin sahibi öyünməkdə haqlıdır:

Hələ qablar, saraydakı saxsı qablar
Tufan görmüş dəyişməmiş öz rəngini...
O qablarda nə lövhələr, surətlər var!
Əzəl seyr et bizim dağlar pələngini.

“Muğan” poemasının on üçüncü nəğməsini şair Mingəçevir qazıntıları zamanı üzə çıxarılmış tapıntılara həsr etmişdir. Qoca alimlə ekskavatorçu Sarvan söhbət edirlər. Sarvanın “ Axtardığınız şeylər nədir? ” sualına alim belə cavab verir:

Üstünü toz-torpaq almış
Bu pas tutmuş qılınca bax!

Neçə min il bundan qabaq
At belində qılınc çalmış
Sənin şanlı babaların.
Öz ellərin, obaların
Bu torpaqda şəhər salmış.

Alim bu tapıntılara istinadən deyir ki, qəhrəmanlar bir vaxtlar bu yerlərdə qurşaq tutub at oynatmışlar. Nizələr, qalxanlar, şeypurular əfsanə deyil, qəhrəman babalarımızın yadigarlarıdır. Babalarımız məhz bu torpaqda Pompey ordusuna sinə gərmişdir...

Bu əşyaları - tarixin yaddaşlarını böyük zəhmətlə üzə çıxaran, inadkarlıqla öyrənən mütəxəssislər-arxeoloqlar şairin sevdiyi, hörmət etdiyi adamlardır. S. Vurğun öz əsərlərində şair, bəstəkar, müğənni, rəssam, qəhrəman... obrazları yaratdığı kimi, arxeoloq obrazı da yaratmışdır. Haqqında danışdığımız qoca alim Azərbaycanın görkəmli arxeoloqu Saleh Qazıyevin obrazıdır.

Şair onu iş prosesində təsvir etmişdir. Ekskavatorun qazdığı çalalarda həyatını təhlükəyə qoyub yorulmadan çalışan elm fədaisini tər basır, o, hərdən büdrəyib yıxılır, darısqal qazmalarda tozlu hava udur. Lakin qədim saxsı parçalarını yığmaqdan yorulmur.

“Saxsı yığıb yer altından tarix yazan” alim öz ekskavatoru ilə yeri lay-lay qazan Sarvana həyəcanla, fərəh və sevinclə belə deyir:

Oğul, Sarvan! Dərinə get, heç çəkinmə, qorxma məndən,
Yol aç, oğlum, yol aç elmin, düşüncənin gözünə sən,
Keçir məni yer altına iyirminci məntəqədən,

Yuxarıdan işıq da sal! İşıq da sal günəş kimi,
Babaların taleyi tək qaranlıqdır yerin dibi...

Şair bu misralar vasitəsilə həm də xalqımızın tarixini öyrənmək üçün hələ qarşımızda böyük vəzifələr durduğuna işarə etmişdir.

Məlumdur ki, 1945-ci ilin dekabrında Güney Azərbaycanında milli hökumət qurulmuş, lakin tez bir zamanda İran irticası öz xarici havadarlarının köməyi ilə gənc Azərbaycan dövlətini devirmişdir. Milli-azadlıq hərəkatının iştirakçılarına divan tutulmuş, neçə-neçə qəhrəman oğullar zindanlara atılmışdır. Təbrizin küçələrində Azərbaycan dilində olan kitablardan tonqallar qalanmışdır.

Fars şovinistlərinin bu qəddarlığını Səməd Vurğun hiddətlə qarşılamışdır. O, 1947-ci ildə bu mövzuda "Yandırılan kitablar " şeirini yazmış, sonralar publisistik yazılarında həmin məsələyə toxunmuşdur.

"Yandırılan kitablar"ın əvvəlində şairin belə bir qeydi vardır: " İran irticaçıları Azərbaycan dilində olan kitabları yandırırırlar ".

S. Vurğun irticaçıların xislətini bir sözlə ifadə etmişdir: "Cəllad!" Bu söz isə ağlasığmaz vəhşiliklər edən adamların xarakterinə tam uyğundur:

Cəllad! Sənin qalaq-qalaq yandırdığın kitablar
Mən kamalın şöhrətidir, mən ürəyin arzusu...
Biz köçürük bu dünyadan, onlar qalır yadigar,
Hər vərəqə nəqş olunmuş neçə insan duyğusu.

Şair burada obrazlı şəkildə " alovlar şölə çəkib şəfəq

salır zülmətə “ misrasını işlətməklə həm çox dəhşətli mən-zərəni, həm də onun yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan “ış-ıq-qaranlıq” təzadını yaratmış, eyni zamanda məcazların köməyi ilə öz fikirlərini ifadə etmişdir. Səməd Vurğun demək istəyir ki, zülmətə şafəq saçıan o alovlar qəhrəman bir milləti alqışlayan şairlərin ruhu, Azərbaycan dilində yaradılmış qoşma və bayatıların, gəraylı və şikəstələrin, qoca Şərqi şöhrəti Füzulinin qəzəlinin işığıdır, nurudur.

Şair dilimizə xor baxan, Azərbaycan türkünə təhqir edən alçağa xatırladır ki, Azərbaycan gözəli dahilər böyütmüşdür. İnsan qul doğulmamışdır. Hər bir azadlıq dastanı qanlarla yazıldığı üçün yanıb od olsa da, külə dönməz.

Özünü Odlar ölkəsinin - Azərbaycanın “günəş donlu övladı” adlandıran şair bütün millətlərə hörmətlə yanaşmağı vacib sayır. O bildirir ki. “hər torpağın öz eşqi var, hər millətin öz adı!” Bu misrada Səməd Vurğun yaradıcılığına xas olan iki cəhət - milliliklə ümumbəşəriyyət birləşir, biri digərini tamamlayır.

Şair burada qədim faktı xatırlatmış və ona müasir ruh aşılamışdır. Bu, xalqımızın əsrlər boyu qəsbkarlara qarşı apardığı ölüm-dirim savaşları, qəhrəmanlıq tarixidir:

Bir varaqla tarixləri, utan mənim qarşımda,
Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başını?
Koroğlunun, Səttarxanın çələngi var başımda.
Nəsillərim qoymayacaq daş üstündə daşını;
Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başını?

Şair öz çıxışlarının birində həmin məsələyə bir daha toxunaraq fars şovinistlərinin ünvanına hiddətlə demiş-

dir: “Siz istədiyiniz qədər Azərbaycan dilində yazılmış əsərlərdən tonqallar yaratsanız belə, burasını yadınızdan çıxartmamalısınız ki, bunlar yalnız kağızlardır, bununla Azərbaycan xalqının qəlbində siz ağalara qarşı yaranmış gizlin nifrət və kini alışıdırıb alovlandırırırsınız “.

Səməd Vurğunun “Körpünün həsrəti” şeiri də onun Cənub həsrəti ilə bağlıdır. Şair bu şeiri 1948-ci ildə həyat yoldaşı ilə birlikdə qatarla gedərkən Araz çayı üzərindəki Xudafərin körpüsünə xitabən yazmışdır:

Araz qırağında dayandı qatar,
Elə bil qəlbim də dayandı bir dəm...
Sıxlaşdı göydəki seyrək buludlar,
Deyəsən, başıma dolandı aləm.

Bu körpünü - bu nadir sənət incisini bir memar yaratmışdır. Qayalar üstündə dayanmış körpünün yaşı bilinmir. Onun bir daşı, bir kərpic belə yerindən düşməmişdir.

Şair bu abidəni bütün gözəlliyi ilə görür, rəsmini çəkir:

Üzünə gün düşüb, şəfəq güləndə
Kərpic bir yaqut kimi qızarır.
Üstünə dağlardan duman gələndə,
Sərt qayalar kimi o da bozarır.

Həssas şair başqa bir cəhətə də diqqət yetirir:

Gözüm körpüdədir... Dayanmış qatar,
Elə bil o qəsdən saxlayır bizi.
Körpünü basmışdır yabanı otlar,
Nə cığır görünür, nə ayaq izi...

Bəli, şairin görə bilmədiyi ayaq izləridir. Çünki bunlar yoxdur. Neçə vaxtdır buradan bir insan belə keçmir, körpünün gözləri elə bil yol çəkir: “ Fəqət nə gələn var, nə də bir gedən “.

Məlumdur ki, Səməd Vurğunun II Dünya müharibəsi illərində əməli fəaliyyəti və bədii yaradıcılığı onun həm də görkəmli antifaşist kimi tanınmasına səbəb olmuşdur. Şair “Ölüm kürüsü” poemasında faşizmin elm və mədəniyyətin düşməni olduğunu, görkəmli elm xadimlərini məhv etdiyini göstərmişdir. Onlar bəşəriyyətin əsrlər boyu yaratdığı mədəniyyət abidələrini, qiymətli kitabları, sənət əsərlərini məhv etməyə hazırdırlar.

Faşistlər tərəfindən kitabların yandırılmasına həsr olunmuş misralarda bu dəhşətli hadisədən doğan nifrət hissləri ifadə edilmişdir:

Yanır düşüncələr, yanır duyğular,
Dünyanın qəribə romanları var!
Yanır faciələr, yanır sonetlər,
Xeyallar, zövqlər, incə sənətlər.

Şairin 1942-ci ilin noyabr ayında Moskva şəhərində ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin antifaşist mitinqindəki çıxışı da maraq doğurur. İttifaqlar evinin Sütunlu salonunda keçirilmiş həmin mitinqdə görkəmli ədəbiyyat və incəsənət xadimlərindən A. Aleksandrovskeya, İ. Sudakov və başqaları çıxış etmişlər. S.Vurğun öz çıxışında ölkənin mədəniyyət sərvətlərinin faşist quldurları tərəfindən oğurlanmasına qarşı kəskin etirazını, qəzəb və nifrətini ifadə etmişdir. Bu sərvətləri “xüsusi təyinatlı batalyon”dan olan faşistlərin oğurlamasını şair məhz

faşizmin təbiəti ilə bağlayır. S. Vurğunun fikrincə, mədəniyyət, xalqları “yeni alman ağalığı sinfi”nə tabe etmək, vicdan və namus anlayışlarının inkarı, bəşəriyyəti orta əsrlərə qaytarmaq cəhdləri kimi faşist anlayışları ilə bir araya sığmır.

Şair “Azərbaycan xalqının yazıçısı və övladı” kimi rus, Ukrayna və Belarus xalqlarına məxsus mədəniyyət sərvətlərinin faşistlər tərəfindən oğurlanmasına qəti etiraz edir. O deyir ki, Azərbaycan xalqı alman “sənətsünaşlarının və şairlərinin” hoqqalarını yaxşı bilir. Hələ ötən əsrdə alman şairlərindən biri - Bodensdet Azərbaycan şairi M. Ş. Vazehin şeirlərini öz adına çıxmaqla şan-şöhrət sahibi olmuşdur.

S. Vurğun bu çıxışında da qələbəyə böyük inam ifadə etmişdir: “Faşistlərin ayaqları nə Moskvaya, nə Leninqrada, nə də Azərbaycan torpağına dəyəcəkdir. Azərbaycan torpağında dahi Nizaminin sərdabəsi var, mənim xalqımın romantik ruhunun simvolu olan möhtəşəm Qız qalası bu torpaqdadır”.

Səməd Vurğunun tarix və mədəniyyət abidələrimizə həsr olunmuş əsərlərinin öyrənilməsi şairi böyük vətənpərvər kimi gözümüzdə daha da ucaldır.

2001

HƏYAT DAVAM EDİRDİ...

Ölkələr arasında baş verən münaqişələr vaxtı neçə-neçə şair və yazıçı da öz yurdunun müdafiəsinə qalxmış, bəziləri qələmini silahla dəyişmiş, bəziləri isə qələmini silaha çevirmişdir. Elə hallar baş verib ki, qələm sahibinin bir sözü yüzlərlə döyüşçünü ayağa qaldırıb, top-tüfəngi əvəz edib. Bununla birlikdə odlu-alovlu günlərdə ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz də unudulmayıb, xalqımızın mədəni sərvətlərinin qorunması və inkişafı naminə çox işlər görülüb. Belə hallar Böyük Vətən müharibəsi illərində də olub, hələ başa çatmamış Qarabağ savaşı dövründə də belədir.

Dövlətimiz milli- mədəni dəyərlərimizi qorumaqla yanaşı, onun daha da inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, beynəlxalq miqyasda təbliği üçün tədbirlər görür. Təbii ki, bu işdə mədəniyyət xadimlərinin, şair və yazıçıların əməyi xüsusi qeyd olunmalıdır.

Müharibə illərində elm və mədəniyyət xadimləri döyüşçülərlə yaxın əlaqə saxlayırdılar. Xalqın tanınmış nümayəndələrinin döyüşçülərlə görüşləri ruh yüksəkliyinə səbəb olur, qələbəyə inam, düşməyə nifrət və intiqam hissləri aşılırdı. Leninqrad şəhərinin faşistlər tərəfindən alınması barədə şayiələr yayılan zaman Nikolay Tixonovun radio ilə çıxışını eşidən bir partizan demişdir: «Əgər Tixonov radio ilə çıxış edərsə, deməli, o, Leninqradda, öz vəzifəsi başındadır. O, Leninqraddadırsa, deməli, şəhər möhkəm dayanmışdır».

S.Vurğunun döyüşçülərlə görüşləri, müxtəlif çıxışları, o cümlədən radio ilə çıxışları da əsgər və zabitlərə bu cür

təsir bağışlayırdı. Bunu həmin illərdə şairə göndərilmiş yüzlərlə əsgər məktubu da sübut edir.

Bu baxımdan xalq şairi Səməd Vurğunun Böyük Vətən müharibəsi illərindəki fəaliyyəti diqqəti cəlb edir. Şair həmin illərdə tez-tez ön cəbhədə olmaqla yanaşı, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri kimi respublikada ədəbi prosesə başçılıq edir, mədəniyyətimizin inkişafı ilə bağlı müxtəlif tədbirlərin hazırlanmasında və keçirilməsində əməyini əsirgəmir, gənc ədəbi qüvvələrə qayğı göstərirdi. O, müxtəlif müşavirə və yığıncaqlarda Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı ilə bağlı, habelə digər məsələlər barədə danışıq, mülahizələrini söyləmişdir. Səməd Vurğunun bu qismdən olan çıxışlarının böyük əksəriyyəti dərc olunmamış, yalnız stenoqramlarda, iclas protokollarında və qəzet məlumatlarında qalmışdır.

Müharibənin ən ağır günlərində, 1942-ci ilin may ayında məhz onun təşəbbüsü ilə Bakıda Ziyalılar evi təşkil edilmiş və bu, respublikanın mədəni həyatında əlamətdar hadisə olmuşdur. Şair ziyalılar evinin açılışında çıxış edərək müasir mərhələdə ziyalılardan qarşısında duran vəzifələrdən danışıq. Adəti üzrə öz çıxışına şeirlə başlayan Səməd Vurğun bu dəfə «Səhər-səhər» şeirini oxumuşdur:

Qara bulud sallamasın ətəyini sərhəd boyu,
Mən dünəndən doldurmuşam patronumun darağını.
Sabahkı hərbi meydanında bir əsgərəm, bu bəllidir,
Hər bir sözüm saldıracaq min faşistin yarağını.

Səməd Vurğun faşizmin yırtıcı mahiyyətindən danışaraq demişdir ki, faşizm bütün bəşəriyyətin düşməni-

dir. Alman-faşist quldur dəstələrini darmadağın etmək, mədəniyyəti müdafiə etmək deməkdir, milyonlarla adamı qırılmaqdan və dilənçilikdən qurtarmaq deməkdir. Şair xüsusi olaraq qeyd etmişdir ki, xalqımız və onun ziyalıları öz vətəni, şərəfini və azadlığını köksü ilə müdafiə edir.

Şair çıxışının sonunda bütün ziyalıları orduya yardımını daha da qüvvətləndirməyə, onun üzərinə düşən xilaskarlıq vəzifəsi kimi tarixi bir vəzifəni yerinə yetirməklə var qüvvə ilə yardım etməyə çağırmışdır.

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Rəyasət Heyətinin 1942-ci il oktyabrın 22-də olmuş iclasında şair müasir ədəbiyyatın qarşısında duran vəzifələr baxımından təşkilatın mətbu orqanlarında dövrün tələblərinə uyğun publisistik və tənqidi məqalələrin dərci, ali məktəblərdə müasir ədəbiyyatın tədrisi və klassik ədəbi irsin düzgün tədqiq edilməsinin əhəmiyyəti məsələlərindən danışıbmışdır. O demişdir: «...Ədəbiyyatımıza gələn gənc yazıçıların əsas nöqsanlarından biri ondan ibarətdir ki, çox zaman bu yeni yazan gənclər gözəl istedadla malik olduqları halda, ümumi ədəbi, elmi bilik cəhətdən səviyyələri aşağı olur. Bunun nəticəsində onların yazdıqları şeir və hekayələr fikri cəhətdən yoxsul və bədii cəhətdən zəif çıxır». Buna görə də S.Vurğun gənclərin ədəbi təhsil məsələsini lazımi yüksəkliyə qaldırmaq, ali məktəblərdə müasir ədəbiyyatın tədrisini yaxşılaşdırmaq üçün ciddi qayğı göstərməyi yazıçı, tənqidçi və ədəbiyyatşünaslardan tələb edirdi. Şair bu işdə «Ədəbiyyat qəzeti»nin, «İnqilab və mədəniyyət» jurnalının oynaya biləcəyi əhəmiyyətli rolu da qeyd edirdi.

Səməd Vurğun milli mədəniyyətimizi dərindən əxz etməyi yalnız gənc ədəbi qüvvələr qarşısında deyil, yaşlı nəslin qarşısında da bir vəzifə kimi qoyurdu. Yazıçılar

İttifaqında 1943-cü il iyunun 30-da keçirilmiş müşavirədə o bu barədə maraqlı mülahizələr söyləmişdir. Şair müşavirəyə yekun vuraraq, mübahisələrə səbəb olmuş bir sıra məsələlərdən, o cümlədən yazıçılarımızın Qərb ədəbiyyatından öyrənməsi məsələsindən danışıb, buna öz münasibətini bildirmişdir. O, qeyd etmişdir ki, Qərb ədəbiyyatını, onun görkəmli nümayəndələrini dərinlən öyrənmək bizim borcumuzdur. Şair, eyni zamanda belə demişdir: «Lakin yazıçılarımız gərək öz xalqımızın ruhunu, qocaman və zəngin tarixini, gözəl ənənələrini dərinlən bilsinlər, ona arxalansınlar, onunla birlikdə yaşayıb-yaratsınlar».

Səməd Vurğunun müharibə illərində vaxt tapıb qələm dostlarının yaradıcılığı ilə maraqlanması, onlara qayğı göstərməsi də xüsusi qeyd olunmalıdır. Onun böyük bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılıq gecəsində, yazıçılardan Mir Cəlalin, Ənvər Məmmədخانlının və İlyas Əfəndiyevin yaradıcılıq hesabatlarında çıxışları şairin mədəniyyətimizə və ədəbiyyatımıza, onun sabahına qayğısının ifadəsidir.

Bu baxımdan şairin 1943-cü ildə Bakıda, M.Füzuli adına Ziyalılar evində Ü.Hacıbəyovun yaradıcılıq gecəsindəki çıxışı da diqqəti cəlb edir. Şair öz çıxışında bəstəkarı musiqi tariximizə yenilik və orijinallıq gətirən, xalq yaradıcılığının ən yaxşı xüsusiyyətlərindən əsərlərində bacarıqla istifadə edən, onları özünün zəngin fantaziya süzgəcindən keçirərək daha da gözəlləşdirən bir sənətkar kimi qiymətləndirmişdir. Şairin fikrincə, Ü.Hacıbəyov musiqiyə fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən yanaşır və onu sənətin ən yüksək zirvəsinə çatdırır. «Koroğlu» operasını bunun parlaq sübutu hesab edən Səməd Vurğun demişdir ki, bu

opera hər şeydən əvvəl, fəlsəfi bir əsərdir. «Biz bu nadir operanın musiqisini dinlərkən özümüzü sanki sehrlı bir aləmdə hiss edirik, adi sözlərlə ifadə edilə bilməyəcək böyük bir zövq duyuruq».

1944-cü il fevralın 29-da Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının İdarə Heyəti yazıçı Mir Cəlalın yaradıcılıq hesabatını dinləmişdir. Səməd Vurğun bu yığıncağı giriş sözü ilə açaraq göstərmişdir ki, Vətən müharibəsi günlərində yazıçıların yaradıcılıq hesabatını dinləmək, ədəbi məhsullarla yaxından tanış olmaq, təhlil-tənqid yolu ilə müzakirə etmək, müəlliflərə düzgün istiqamət vermək Yazıçılar İttifaqının əsas vəzifələrindəndir. Şair demişdir: «Müharibə dövründə bizim bir sıra gözəl şeir, hekayə və faydalı səhnə əsərlərimiz yaranmışdır. Lakin cəsarətlə qeyd etmək olar ki, ədəbiyyatımızda müharibənin böyük dastanı hələ də yaranmamışdır. Biz bu dastanı yaratmalıyıq».

Səməd Vurğun müşavirənin sonunda Mir Cəlalın hesabatına yekun vuraraq ona yeni dəyərli əsərlər – «Vətən müharibəsi dastanı» yaratmaq işində yaradıcılıq uğurları arzulamışdır.

Bu ənənənin davamı olaraq 1944-cü il martın 13-də yazıçı İlyas Əfəndiyevin yaradıcılıq hesabatı dinlənmişdir. Səməd Vurğun yığıncağı giriş sözü ilə açaraq Yazıçılar İttifaqının son illərdə yetişən ayrı-ayrı gənc müəlliflərin yaradıcılığı ilə az məşğul olduğunu etiraf etmiş və bunu işin zəif cəhətlərindən biri kimi qiymətləndirmişdir. Şair qeyd etmişdir ki, bundan sonra gəncliyimizin yaradıcılıq hesabatlarını tez-tez dinləməliyik. O, yazıçının yaradıcılıq məziyyətlərindən danışaraq demişdir: «İlyas Əfəndiyevin hekayələrindən xoş bir səs gəlir. İlyasın yaradıcılıq

addımlarından bir şeiriyyət səsi eşidilir. Bu da şübhə yoxdur ki, nəsrimizin şeirimiz səviyyəsinə qalxmasına, inkişaf etməsinə kömək edən yeni və qiymətli addım sayılmalıdır».

Şair müharibə şəraitində başqa qayğılarla yanaşı, ədəbiyyatımızın qayğılarını da unutmurdu. O, belə hesab edirdi ki, İlyas Əfəndiyevin yaradıcılıq hesabatını dinləyərkən öz hekayələrində nə dərəcədə müvəffəq olduğu və yaradıcılığında gözə çarpan nöqsanlar qeyd edilməli, gənc nasirin inkişafına kömək göstərilməlidir.

Bu baxımdan şairin yazıçı Ənvər Məmmədخانlının yaradıcılıq hesabatında söylədikləri də diqqəti cəlb edir. Səməd Vurğun burada xüsusi olaraq qeyd etmişdir ki, Ənvər Məmmədخانlının yaradıcılığı barədə çox az danışılmışdır. «Bu gün Ənvərin hesabatını dinlərkən, onun yaradıcılığına xüsusi qayğı ilə yanaşmalı və kömək etməliyik. Ənvər özünün gözəl hekayələri, kino-ssenariləri və bədii tərcümələri ilə ədəbiyyatımızın inkişafına çalışan yoldaşlardır».

Şair onu özünəməxsus yaradıcılıq yolu olan və orijinal yol seçən bir nasir kimi qiymətləndirir, dünya ədəbiyyatı klassiklərindən öyrənməsini təqdir edirdi. Səməd Vurğun onun nisbətən az yazmasını yaxşı yazmaq istəyi ilə izah edirdi. Şairin fikrincə, hər bir yazıçıdan çox yazmaq deyil, müntəzəm surətdə işləmək və yaxşı əsərlər yaratmaq tələb olunmalıdır. O, Ənvər Məmmədخانlının yaradıcılığına da bu baxımdan yanaşır, yazıçının qarşısında yeni və yüksək tələblər qoyur, xalqımızın istəklərinə cavab verəcək böyük və bitkin əsərlər yazacağına inamını bildirir.

Səməd Vurğunun müharibə dövrü fəaliyyətinin araş-

dırılması göstərir ki, o həmin illərdə həm şair, həm ictimai xadim, həm də vətəndaş kimi  z vəzifəsinin öhdəsindən ləyaqətlə g lmifdir.

2012

XALQ ÜÇÜN YANAN ÜRƏK

Səməd Vurğunun yaxın dostlarından biri, görkəmli rus yazıçısı Aleksandr Fadeyev 1954-cü ilin yanvarında öz dostuna belə yazmışdı: «Əziz Səməd... Mən bu gün «Pravda»da Mingəçevirin birinci növbəsinin işə salınmasına həsr olunmuş məqaləni oxudum. Mingəçevirdə işlər yenicə başladığı zaman orada olduğumuzu xatırladım... Azərbaycanın rəngarəng, məlahətli təbiətini xatırladım... bir dost kimi hər şeydən danışdığımızı, Axundovun kiçik evi önündə, eyni ilə Belinskinin Çembarıdakı evi kimi, qalın tədqiqat əsərindən daha mənalı olan kiçik evinin önündə şəkil çəkdirdiyimizi də xatırladım... »

Dostların həmin səfəri 1947-ci ilin sentyabrında olmuşdu. M.F.Axundovun Şəkidəki ev-muzeyinin önündə A.Fadeyevlə S.Vurğunun birgə çəkilmiş fotosəkli bu gün qiymətli muzey eksponatıdır.

Əlbəttə, böyük Azərbaycan mütəfəkkiri M.F.Axundovun «qalın tədqiqat əsərindən daha mənalı olan kiçik evinin» ziyarət edilməsi təsadüfi deyildi. Bu, Səməd Vurğunun böyük sələflərinə məhəbbətini ifadə edirdi və şair bu məhəbbəti öz müasirlərinə də aşılayırdı.

Həmin səfərin başqa bir iştirakçısı, şairin dostu Nikolay Tixonovun xatirələrində oxuyuruq: «Biz Nuxada (Şəkidə- **A.B.**) özümüzü çox yaxşı hiss edirik. Səməd Vurğun dedi:

-Qardaşlar, unutmayın ki, Mirzə Fətəli Axundov bu şəhərdə anadan olmuşdur.

Fadeyev dedi:

-Hə, yeri gəlmişkən deyim ki, Axundovu

yaxından tanıyan Bestujevlə Lermontovu yaxşı tanıdığımız kimi, indi artıq, allaha şükür, Axundova da yaxşı bələd olmuşuq. Ancaq, dostum Səməd, nə üçün indiyədək Azərbaycan ədəbiyyatında Axundov haqqında roman yazılmamışdır? Bilirsən bu qeyri-adi azərbaycanlının həyatından necə yazmaq olar?

Söhbət şam üstündə gedirdi, bizim vaxtımız vardı, çünki daha heç yerə tələsmirdik. Bir halda ki, bu deyilənlər Axundovla əlaqədar idi, söhbət həmin istiqamətdə də davam edib genişlənirdi. Səməd Vurğun cavab verirdi ki, belə böyük bir dövrü əhatə etmək üçün diqqətəşayan tarixçi olmaq lazımdır, dövrün lövhələrini yenidən canlandırmadan tez-tələsik yazmaq olmaz».

Bu görüş görkəmli sənətkarların tarixi görüşü idi. Xalqımızın böyük oğlu M.F.Axundov bu görüşdə mə-nən iştirak edirdi. «Deyilənlər Axundovla əlaqədar idi», söhbət onun bədii obrazının yaradılmasından, haqqında roman yazılmasından gedirdi.

Kim bilir, bəlkə də Səməd Vurğun belə bir roman (əlbəttə, mənzum roman) yazmaq, Axundov dövrünün lövhələrini canlandırmaq, onun obrazını yaratmaq barədə fikirləşirmiş!..

Şair belə bir roman yazmasa da, M.F.Axundov barədə fikir və mülahizələrini başqa vasitələrdə bildirmişdir. O öz məqalə və çıxışlarında, ayrı-ayrı qeydlərində M.F.Axundovu «yeni və realist Azərbaycan ədəbiyyatının banisi», «xalqlar tarixində nadir yetişən fəvqəladə bir istedad, başdan-ayağa hünər və mənəvi qəhrəmanlıq timsalı olan sarsılmaz bir iradə, böyük ideyalar uğrunda ömrü boyu çarpışan qəhrəman bir şəxsiyyət» kimi qiymətləndirmiş, onun ədəbi və ictimai fəaliyyətini işıqlandırmışdır.

Səməd Vurğunun Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının M.F.Axundovun anadan olmasının 125 illiyinə həsr edilmiş təntənəli plenumundakı (1939) nitqi diqqəti cəlb edir. Şair öz nitqində qeyd edir ki, dünya ədəbiyyatı tarixində bir çox böyük yazıçılar tairix səhnəsinə gəlmələri ilə nəinki yeni ədəbiyyat yaratmışlar, eyni zamanda, yeni bir tarix və öz xalqlarının mənəvi aləmində böyük bir epoxa, öz dövrlərinin ən qabaqcıl ideyalarını özlərində canlandıraraq, öz əsrinin böyük siyasətçiləri və filosofları olaraq öz xalqının ictimai şüurunda tarixi bir dönüş yaratmışlar.

Səməd Vurğun həmin çıxışında Vilyam Şekspir, Şota Rustaveli, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Taras Şevçenko kimi «epoxa yaradan, tarix yaradan» yazıçılar sırasına M.F.Axundovu da daxil etmiş, onu «Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq və talant simvolu» kimi səciyyələndirmişdir. Səməd Vurğun filosof M.F.Axundovun bu istiqamətdə fəaliyyətini «o zamankı Şərqi ölkələri tarixində böyük bir inqilab yaratmaq» hesab etmişdir. Şair onun fəlsəfi məsələlərin şərhində insan qüvvəsinə inamını, insanı mübarizəyə çağırmasını da xüsusi qeyd etmişdir. Şairin M.F.Axundovu rus çarizminin tərəfdarı kimi qələmə vermək istəyənlərə qarşı cavabı da birmənalıdır: «...Axundov o medallı və paqonlu mundirin içində böyük bir ürək gəzdirirdi. Bu ürək Azərbaycan xalqının azadlıq və səadət axtaran ürəyi idi».

Şair M.F.Axundovun xalqımız qarşısında böyük xidmətlərini bir də onda görürdü ki, onun dramaturgiyası «ədəbiyyatımızı böyük bir qüvvətə və cana gətirmiş», özündən sonra Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cəlil Məmmədquluzadə, Cəfər Cabbarlı

kimi böyük Azərbaycan dramaturqlarına ədəbi bir məktəb olmuşdur.

Səməd Vurğun xüsusi olaraq vurğulamışdır ki, M.F.Axundovun fəaliyyəti ümumbəşəri mahiyyət kəsb etmiş, dini və milli ayrılıqlara baxmayaraq insanı sevmiş, bütün bəşəriyyətin taleyi ilə maraqlanmışdır.

Məlumdur ki, M.F.Axundov 1837-ci ildə «A.S.Puşkinin ölümünə Şərq poeması»-nı yazmış, Qafqaza sürgünə göndərilən dekabrist yazıçı A. A. Bestujev-Marlinski, bir sıra yazıçı və ziyalılarla dostluq etmişdir. Səməd Vurğun 1947-ci ildə SSRİ Yazıçıları İttifaqı İdarə Heyətinin XI plenumunda çıxış edərkən A.S. Puşkinin ölümü münasibətilə yazılmış poemanın müəllifi –M.F.Axundovun rus mədəniyyəti və ədəbiyyatına bələdliyi, onun A.A. Bestujev-Marlinski ilə dostluğu, demokratik mədəniyyətə məhəbbəti barədə danışmışdır. O, 1949-cu ildə A.S.Puşkinin anadan olmasının 150 illiyi münasibətilə yazdığı «Müəllimimiz və dostumuz» adlı məqaləsində də rus şairinin faciəli surətdə həlak olması xəbərinə Şərqdə ilk dəfə Azərbaycan yazıçısının səs verdiyini, Puşkin yaradıcılığının dünya əhəmiyyəti haqqında heyranlıq hissi ilə danışdığını göstərmişdir.

Səməd Vurğunun M.F.Axundovla bağlı yazılarından biri «Səbuhi» adlanır. 1941- ci ildə qələmə alınmış bu məqalədə şair və ədəbiyyatşünas- alim Mikayıl Rəfilinin yazdığı «Səbuhi» bədii filminin ssenarisi təhlil edilmişdir.

Məlumdur ki, «Səbuhi» bədii filmində M.F.Axundovun həyatı və fəaliyyətindən bəhs edilir. Səməd Vurğun məqalədə «Səbuhi»nin ssenarisinin «təcrübəli bir yazıçı, Axundovun həyat və yaradıcılığına bələd olan bir adam tərəfindən» yazıldığını xüsusi qeyd etmişdir. Ssenaridəki

ayrı-ayrı epizod və hadisələrə, buradakı obrazlara diqqət yetirən şair belə bir qənaətə gəlir ki, ssenarinin materialı, yazılışındakı şairanəlik, temperament və coşqunluq aktyorların öz yaradıcılıq bacarığını göstərə bilmələri üçün geniş meydan açır.

Şairin bədii ssenari barədə dedikləri də maraqlıdır və bu gün də əhəmiyyətini saxlayır: «Bədii film insan orqanizmi ilə myqayisə edilərsə, ssenarini insan qəlbinə bənzətmək olar. Biz yalnız yaxşı ssenarilər yaratmaqla Azərbaycan kino incəsənətinin tərəqqisinə nail ola bilərik. «Səbuhi» məhz bu cür ssenarilərdəndir».

Səməd Vurğun M.F.Axundov yaradıcılığına xas olan vətənpərvərlik və humanizm ideyaları barədə də danışmışdır. Şair 1948-ci ildə «Literaturnaya qazeta»da dərc etdirdiyi «Azadlıq və səadət bayrağı altında» məqaləsində «Qana susamış müstəmləkəçilər»in humanizmdən kənar hərəkətləri barədə danışarkən islam ideologiyasının İran kimi ölkələrdə demokratik hərəkəti boğmaq üçün hakimlərin əlində xalqın mənafeyinə zidd siyasi alətə çevrildiyini göstərir və yazırdı ki, hələ keçən əsrdə Azərbaycan xalqının böyük oğlu M.F.Axundov məşhur fəlsəfi əsərində bu cür riyakar «alimlərin» maskasını yırtmışdır.

Səməd Vurğun 1953-cü ildə qələmə aldığı «M.F.Axundov bizimlədir» adlı məqaləsində yazıçının xalqımızın ictimai, fəlsəfi və bədii şüur tarixində böyük rol oynadığını, onun istər fəlsəfi, istərsə də bədii yaradıcılığındakı demokratik ideyalar, xəlqilik və humanizm kimi nəcib xüsusiyyətlərin öz tərəvətini həmişə saxladığını, onun tarixdə nadir yetişən fəvqəladə bir istedad, başdan-ayağa hünər və qəhrəmanlıq timsalı olan sarsılmaz bir iradə, alovlu bir məslək eşqilə yaşayan, böyük ideyalar uğrunda tarixin

qara qüvvələri ilə ömrü boyu çarpışan dahi bir şəxsiyyət olduğunu xüsusi qeyd etmişdir. M.F.Axundovun «böyük və realist bir dramaturq» olduğu, onun zəngin yaradıcılığının yalnız Azərbaycan deyil, Yaxın Şərqlərinin dramaturgiya və teatır tarixində müsbət rol oynadığı da bu məqalədə vurğulanmışdır.

Unudulmaz xalq şairimiz digər yazılarında da M.F.Axundovun bədii və fəlsəfi yaradıcılığında demokratik ideyaların, xəlqilik və humanizm, ümumbəşərlik kimi xüsusiyyətlərin həmişə öz təravətini saxladığını, yeni dünya quruculuğuna yaxından kömək etdiyini bildirmişdir.

2012

«DÜNYA UNUTMAMIŞ SƏNİ DÜNYADA...»

Səməd Vurğun həmişə klassiklərin və öz müasirlərinin yaradıcılığına həssaslıqla yanaşmış, ayrı-ayrı sənət xadimlərinin yaradıcılığı barədə məqalələr yazmış, əsaslandırılmış mülahizələr söyləmişdir. Şairin Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, Mirzə Fətəli Axundzadə, Xurşud Banu Natəvan, Nəcəf bəy Vəzirov, Cəlil Məmmədquluzadə, Üzeyir Hacıbəyli, Cəfər Cabbarlı, habelə bir çox müasirlərinin yaradıcılığı barədə fikir və mülahizələri səriştəli ədəbiyyatşünas – alim sözü olmaqla öz əhəmiyyətini bu gün də saxlayır.

Onun yaradıcılığını yüksək dəyərləndirdiyi söz sər-raflarından biri də böyük satirik şairimiz Mirzə Ələkbər Sabir olmuşdur.

Şair xalqımızın həyatını, onun özünəməxsus xüsusiyyətlərini əks etdirən sənətkarlara yüksək qiymət verir, onların yaradıcılığını örnək hesab edirdi. O, M.Ə.Sabirin yaradıcılığını bu baxımdan yüksək qiymətləndirirdi. Şair ötən əsrin 30- cu illərində Sabir şeirinin dərin mənasını dərk etməyən, bu poeziyanın yalnız xarici tərəflərini görən şəxslərə üzünü tutub deyirdi ki, Sabir mənsub olduğu xalqın bütün xüsusiyyətlərini, onun tələblərini gözəl bilirdi və həmin tələblərə, həmin xüsusiyyətlərə görə də yaradırdı. Səməd Vurğun yazırdı: «...Sabir elə sənətkar olmuşdur ki, onunla xalqımız əsrlər boyu fəxr edəcəkdir. Onun xüsusiyyətlərilə bizim xalq dərinə-dərinə bağlıdır. Sabirin yaradıcılığında xalqımızın ruhu, həyatı vardır. Buna görə də xalqımızın ruhunda yaşayır».

Şair belə hesab edirdi ki, Cəlil Məmmədquluzadə-

nin və Mirzə Ələkbər Sabirin yaratdığı, yaşından asılı olmayaraq hamının əzbər bildiyi satıraları bu gün heç kim yaratmamışdır. Bu sənətkarlarda olan öldürücü satira, qamçılayan tənqidi gülüş, islahedici, istiqamətləndirici yumor hələ müasir ədəbiyyatımız tərəfindən mənimsənilməmişdir. Səməd Vurğunun səmimi etirafı bu gün də aktualdır: «Cürətlə deməliyik ki, yaratmamışıq! Bu nöqsanı biz öz boynumuza götürməliyik».

Şair dediklərini onunla əlaqələndirirdi ki, Sabir mənsub olduğu xalqın bütün xüsusiyyətlərini, onun dilini, tələblərini, özünəməxsus xüsusiyyətlərini gözəl bilirdi və həmin tələblərə, xüsusiyyətlərə uyğun yaradırdı. Məhz buna görə də o, «geniş kütlə şairi olmaq istəyən» qələm sahiblərinə məsləhət görürdü ki, yalnız ziyalılar üçün deyil, geniş kütlələr üçün yazmağı Mirzə Cəlildən və Sabirdən öyrənsinlər.

Şair Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyətini respublikadan kənar da təbliğ edirdi. 1940- cı ildə Moskva şəhərində Azərbaycan ədəbiyyatı ongunlüyü keçirilmişdir. Həmin günlərdə Hərbi- Siyasi Akademiyada Azərbaycanın ədəbiyyat xadimlərinin iştirakı ilə keçirilmiş gecədə Səməd Vurğun geniş məruzə ilə çıxış edərək ədəbiyyatımız, onun ayrı- ayrı nümayəndələri barədə məlumat vermişdir. Məruzədə Mirzə Ələkbər Sabir barədə də digər xalqlar üçün xüsusi maraq doğuran qiymətli fikirlər səslənmişdir.

Səməd Vurğunun həmin məruzəsindən: «Sabirin qəzəblə dolu satirası Azərbaycan şeirində çox yüksək və dərin mənalı şeir kimi qalır. Budur, baxın, bu heyətləndirici satira sənətkarı insanları mütiliyə, alçalmağa və mübarizədən əl çəkməyə dəvət edənlərin hamısına necə cavab vermişdir:

Görmə!- Baş üstə, yumaram gözlərim.
Dinmə!- Mütiəm, kəsərəm sözlərim.
Bir söz eşitmə!- Qulaqlarım bağlaram.
Gülmə!- Pəkey, şamü- səhər ağlaram.
Qanma!- Bacarmam! Məni məzur tut,
Böyləcə təklifi- mahalı unut!..»

Səməd Vurğun «Sual- cavab» adlanan bu şeiri təhlil edərək deyirdi ki, Sabir zülm altında əzilən kütlənin müdafiəçisi idi. Zülm edənlər isə yerli zülmkarlarla yanaşı, həm də rus çarizminin yerlərdəki nümayəndələri idi.

Məlumdur ki, Sabir həmin şeirində insanın görmə, danışma, hətta düşünmə, dərk etmə, anlama qabiliyyətlərini əlindən almağa çalışanların özbaşınalığını və qəddarlığını özünə məxus tərzdə, məhz satiranın gücü ilə ifşa etmişdir.

Səməd Vurğun 1954- cü ildə yazıçıların İkinci Ümumittifaq qurultayında poeziya haqqında məruzə etmişdir. Şair həmin məruzəsində bir sıra məsələlərlə yanaşı «satira yazanların çoxunda ifşa etmək pafosunun zəif olduğunu» xüsusi vurğulamış və Sabirin haqqında danışdığımız şeirini nümunə gətirərək demişdir: «Məgər bizdə belə ürəksiz, vəzifəpərəst olmurmu ki, cürətli və yeni fikirlərdən oddan qorxan kim qorxurlar, hər adamı onların qərarı ilə, istədikləri kimi işləyən və yalnız onların iradəsinə tabe olan kar, lal, kor bir alətə çevirməyə çalışırlar. Biz belə ayanları kəskin ifşa etməliyik... Mənə elə gəlir ki, bizim müasir siyasi satiramızda məhz belə kəskinlik və əhatəlilik çatışmır».

Şair 1953- cü ildə Moskvada, «Oktyabr» jurnalında

dərc olunmuş «Böyük sənət məsələləri» adlı məqaləsində öz mülahizələrini ədəbiyyat və incəsənətin gələcək inkişafı üçün həyati əhəmiyyətə malik olan tipiklik probleminin şərhini üzərində qurmuşdur. İndiyədək tipiklik haqqında aydın bir anlayışın olmadığı, indiki ictimai hadisələrin mahiyyətini ifadə edən şeylərin deyil, çox yayılmış, məişətdə kök salmış şeylərin tipik sayıldığı Səməd Vurğununu razı salmırdı. Buna görə də o, tipiklik haqqında, obrazların və hadisələrin şüurlu surətdə şişirdilməsi haqqında söhbətin meydana çıxmasını bədii yaradıcılıq praktikasının irəli sürdüyünü tamamilə təbii bir hal hesab edirdi.

Şair obrazların şüurlu surətdə böyüdülməsini böyük incəsənətin mahiyyətini təşkil edən bir məsələ kimi səciyyələndirir və bunu çoxdan məlum olan, lakin az qala hamı tərəfindən unudulan belə bir həqiqətə doğru geri qayıtmaq sayırdı ki, böyük incəsənət heç bir zaman böyük bədii ümumiləşdirmələr olmadan, yüksək bədii idealsız yaşaya bilməz.

«Böyük sənət məsələləri» məqaləsindən: «Dünya ədəbiyyatının tarixindən bir çox nümunələr və misallar məlumdur ki, bəzən tamam bir dövrün və ya bütün bir xalqın ruhu və qəlbi hər hansı bir şairin yüksək fikirlərində və hisslərində də öz ifadəsini tapmışdır. XVIII əsrdə yaşamış böyük Azərbaycan şairi Molla Pənah Vaqifin, XX əsrin əvvəllərində yaşamış dahi satirik Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığı buna misal ola bilər».

Sabir satirasının qüdrətinin təsdiqi Səməd Vurğunun şeirlərində də öz əksini tapmışdır. «Unutmaq olmaz ki, doğrudan da, biz Böyük Sabirlərin varisləriyiz» deyən şair özünə məxsus təvazökarlıqla «Satira gəlməyir mənim

əlimdən» deyir və yazmaq istədiyi şeirin Sabir tərəfindən qələmə alınmasını arzulayırdı:

Sabir sağ olsaydı bu temanı mən
Ona bağışlardım candan, ürəkdən.
Yazardı öz böyük məharətilə,
Bir aslan qəlbinin cəsarətilə,
Biz də oxuyardıq, heyran qalardıq,
Bundan da başqa bir ibrət alardıq.

Səməd Vurğun göstərirdi ki, Sabir böyük istedad sahibi olmaqla yanaşı, həm də cəsarətli şəxsiyyət olmuşdur. Məhz bu cəhətlərinə görə oxucular onun poeziyasına həm heyran olmuş, həm də bu poeziyadan ibrətlənmişlər.

«Sabirin şərafinə» şeiri isə Səməd Vurğunun Sabir və ondan əvvəl yaşayıb- yaratmış qələm sahiblərinin dövrü haqqında düşüncələrindən ibarətdir.

Məlumdur ki, Mirzə Ələkbər Sabir yaşadığı illərdə həyata açıq gözlə baxdığı və dövrün yaramazlıqlarını satiranın dili ilə ifşa etdiyi üçün daim təqiblərə məruz qalmışdır. Səməd Vurğun göstərir ki, tarixə qara hərflərlə yazılmış illərdə Vətən didilmiş, parçalanmış, insanlar vaxtsiz qocalmış, «haqq bağırان qəhrəmanların» başı bədənindən ayrılmışdır:

Boy atır sünbülün, gülün möhnəti,
Sönür baxışların ilk məhəbbəti.
Hər kiçik laylada «dərdim var» deyir
Elin şirin dili, şirin söhbəti.

Bütün bunlara baxmayaraq xalqımız da, şeirimiz də,

şairlərimiz də yaşamış, zirvələrə uçalmış, öz sözünü deyə
bilmişdir:

Sabir, o günləri gətirmə yada,
Dünya unutmamış səni dünyada...
Sinənə çarpdıqca kinli dalğalar
Bir qoca dağ kimi durdun dəryada.

Bu misralar bir vaxtlar haqsız təqib və təhqirlərə
məruz qalmış və bu gün zirvələldə duran bütün qələm
sahiblərimizə aiddir.

Səməd Vurğunun özünə də...

2012

İKİ ZİRVƏ

Səməd Vurğunun ev-muzeyində şairə məxsus xatirə əşyaları arasında bir royal da vardır. Unudulmaz xalq şairimiz bu alətdə sevdiyi melodiyaları – muğamları və xalq mahnılarını səsləndirmişdir. Həmin royal bir də ona görə qiymətlidir ki, bir vaxtlar onu peşəkar musiqimizin banisi, dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəylinin barmaqları dilləndirmişdir.

Səməd Vurğunun Üzeyir Hacıbəyli ilə dostluğu mədəniyyət tariximizə maraqlı səhifələr yazmışdır. Mənsub olduğu xalqın arzu və istəklərini Üzeyir bəy musiqi dilinə, Səməd Vurğun poeziya dilinə çevirmiş, hər iki sənətkar milli kökə bağlanmış, xalq həyatının, xalq ruhunun tərcümanı olmuşdur. Onlar bir-birinin yaradıcılığı ilə maraqlanmış, eyni zamanda, müştərək yaradıcılıqla məşğul olmuşlar. Bu iki böyük şəxsiyyətin dostluğu, amal və əqidə birliyi ümumən milli mədəniyyətimizin parlaq səhifələridir. Üzeyir Hacıbəylinin şairin sözlərinə bəstələdiyi «Vətən», «Vətən ordusu», «Döyüşçülər marşı», «Şəfqət bacısı» mahnıları Böyük Vətən müharibəsi illərində geniş yayılmış, oğul və qızlarımızı qələbəyə səsləmişdir.

Müasirləri onları həmişə – rəsmi yığıncaqlarda da, həyatda da, Böyük Vətən müharibəsinin qanlı-qadalı günlərində azərbaycanlı döyüşçülərə müraciət edəndə də, Ukrayna xalqına məktub göndərəndə də, Ali Sovetin sessiyalarında da, mədəniyyətimizin çiçəklənməsi naminə çalışanda da, mükafatla təltif ediləndə də qoşa görmüşlər.

Səməd Vurğun Üzeyir sənətini və şəxsiyyətini ürək-dən sevmiş, dahi bəstəkara şeirlər həsr etmiş, «Aygün»

poemasında, digər əsərlərində onu xatırlamış, yaradıcılığı barədə məqalələr yazmış, çıxışlarında onun barəsində xoş sözlər söyləmişdir.

Şairin qızı Aybəniz Vəkilova öz xatirələrində yazır: «Bir dəfə Yesentukidə olarkən, atam bizi böyük bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəylinin yanına apardı. Bəstəkarın qaldığı sanatoriya binasına yaxınlaşanda atam bizə tapşırırdı ki, Üzeyir bəylə görüşəndə onun əlini öpək. Əvvəlcə Yusif, sonra mən, sonra da Vaqif deyilənə əməl etdik. Üzeyir bəy gülümsünüb Vaqifin başını sığalladı.

Üzeyir bəy kreslodə əyləşmişdi. Böyründə boş kreslolar olmasına baxmayaraq, atam onun yanında oturmadı. On- on beş dəqiqə ayaq üstə söhbət etdi... İndi bu səhnəni xatırlayanda onların söhbətlərinə qulaq asmadığıma görə özümü danlayıram. Söhbətlərinin nə barədə olmasını bilməsəm də, bir-birini ata-oğul kimi sevmələrini gözümlə gördüyüm üçün fəxr edirəm. Deyilənə görə, atam, xəstə Üzeyir bəyin yanında gözləri yaşarmış halda diz çökmüş, o da atama: «Mən gedirəm, şair, sən yaşa...» - demişdir. Buna inanıram... Çünki Üzeyir bəy vəfat edən günü atamı ilk dəfə yazı masası arxasında gözü yaşlı gördüm».

Bəli, böyük sənətkar öz böyük müasirini bu cür qiymətləndirmişdir.

Səməd Vurğun özünün ağır keçən xəstəliyi zamanı tez-tez atasını, bir də Üzeyir bəyi xatırlamışdır...

1937-ci ildə mədəniyyət tariximizdə şanlı hadisə baş verdi. Üzeyir Hacıbəylinin yaratdığı «Koroğlu» operası böyük müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyuldu. Bu hadisə hər bir azərbaycanlının qəlbini qanuni fərəh hissi ilə doldurmuşdu. Bu zaman Səməd Vurğun öz sevincini mətbuatda belə ifadə etdi: «Koroğlu» operası məni çox

fərəhləndirir. Bu opera xalqımızın qəhrəmanlıq eposunu bizim nəslə bədii şəkildə təqdim edir».

Aradan beş il keçəndən sonra, 1942-ci ilin sentyabr ayında şair muğam və xalq mahnılarının ifasına həsr olunmuş müşavirədəki çıxışında bu hadisəni bir daha qeyd etmiş, operanın ilk tamaşası zamanı keçirdiyi hiss və həyacan haqqında danışmışdır. Şair demişdir: «1934-cü ildə mən «Şahsənəm» operasından yarımçıq çıxdım. Axıra qədər baxa bilmədim. Hərçəndi müəllif bəzi muğam hissələrindən istifadə etmişdir... İkinci təsadüf: mən «Koroğlu»nun prosmotrunda şəxsən ağladım. Tamaşada bir yer vardı: Qırat gedən zaman çalınan musiqi adamı ağladır. Lakin mənim ağlamağım bədbinlik ifadəsi deyil. Mən öz-özümə dedim ki, buradakı musiqi həqiqi musiqidir».

Ölbəttə, şairin sevincinin səbəbi Üzeyir bəyin parlaq musiqisi və bir də xalq qəhrəmanlığından doğan qanuni iftixar hissi idi. Bu baxımdan onun 1943-cü ildə Bakıda, Füzuli adına Ziyalılar evində Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılıq gecəsindəki çıxış da diqqəti cəlb edir. Şair öz çıxışında bəstəkarı musiqi tariximizə yenilik və orijinallıq gətirən, xalq yaradıcılığının ən yaxşı xüsusiyyətlərindən əsərlərində bacarıqla istifadə edən, onları özünün zəngin fantaziya süzgəcindən keçirərək daha da gözəlləşdirən bir sənətkar kimi qiymətləndirmişdir. Şairin fikrincə, Üzeyir Hacıbəyli musiqiyə fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən yanaşır və onu sənətin ən yüksək zirvəsinə çatdırır. «Koroğlu» operasını bunun parlaq sübutu hesab edən Səməd Vurğun demişdir ki, bu opera hər şeydən əvvəl, fəlsəfi bir əsərdir. «Biz bu nadir operanın musiqisini dinlərkən özümüzü sanki sehri bir aləmdə hiss edirik, adi sözlərlə ifadə edilə bilməyəcək bir zövq duyuruq».

1938-ci ilin noyabrın 17-də M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında yeni müasir operalar yaradılmasına həsr olunmuş müşavirə keçirilmişdir. Müşavirədə yazıçı və bəstəkarlar, teatr və musiqi xadimləri çıxış etmişlər. Şairin çıxışının stenoqramı ilə tanışlıq göstərir ki, o öz çıxışında Azərbaycan opera sənəti və onun inkişaf perspektivləri ilə bağlı məsələlərə toxunmuşdur. Səməd Vurğun Üzeyir bəyin belə bir fikrini təqdir edir: opera musiqisi şairə elə təsir göstərməlidir ki, onun yeni əsərlərinin yaranmasına köməyi olsun. Şair onu da unutmur ki, şeir mətni də təsirli olmalı, bəstəkar ondan ilhama gəlməli, onu dəyişdirməyə cəsarət etməməlidir. Bir sözlə, bəstəkarla şair birgə işləməyi bacarmalıdır.

Səməd Vurğun Üzeyir bəyə arzu şəklində təklif edir ki, müxtəlif dialoqlardan istifadə yolu ilə qəhrəmanı ayırı-ayrı şəraitdə təsvir etməklə operada şəkillər yaratmaq məsələsini dərinlən aydınlaşdırın. Şair Üzeyir bəyin ədəbiyyatımızı mükəmməl bildiyini qeyd edir və onu da göstərirdi ki, bir sıra bəstəkarlar ədəbiyyatımızı bilmir, ondan bəhrələnmirlər. Şair demişdir: «... biz məmnuniyyətlə sizin əsərlərinizi və musiqinizi dinləyirik. Ancaq mən əminəm ki, bəstəkarlarımızın çoxu ədəbiyyatı bilmir... elə bir hadisə yadıma gəlmir ki, bəstəkar bir ədəbi əsəri oxuyub gəlsin yazıçının yanına və desin: «Mən sənə əsərlə tanış oldum, o mənə böyük təsir etdi». İlhamsız əsər yazmaq olmaz, bəstəkarlarımız bu məsələyə soyuq yanaşırlar».

Yaradıcı adamların, xüsusən Üzeyir bəyin vaxtının çox hissəsinin «əlindən alınması» da şairi narahat edirdi. O deyirdi: «Mən Üzeyir bəyi bir neçə işdə görürəm. Bu heç də xoşuma gəlmir. Hansı məqsədlə belə istedadlı bir

sənətkarın vaxtının 80 faizini əlindən almaq olar? Halbuki onun çalışdığı yerlərdə, tutalım, Niyazi, yaxud başqa gənc bəstəkarlar işləyə bilərdilər... Bu adamı həyatın kiçik işlərindən azad etmək lazımdır».

Səməd Vurğun həmin çıxışında kənd həyatından bəhs edən bir əsər yazacağını bildirmişdir, «bir şərtlə ki, musiqisini Üzeyir bəy bəstələsin». Təəssüf ki, belə bir opera yaranmadı, lakin bu iki böyük sənət xadiminin qoşa yaradıcılıq məhsulu kimi meydana çıxan musiqi əsərləri əbədi yaşamaq hüququ qazandı...

1945-ci ilin sentyabr ayında M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında Üzeyir Hacıbəylinin anadan olmasının 60, yaradıcılıq fəaliyyətinin 40 illiyi münasibətilə keçirilmiş yığıncaqda Səməd Vurğunun çıxışı unudulmaz təsir bağışlamışdır. Bu belə də olmalı idi. Axı, şair sevincli və kədərli dəqiqələrində həmişə bir yerdə olduğu, həyat yollarında yanaşı addımladığı, yaradıcılığına böyük məhəbbət bəslədiyi ürək dostu haqqında danışdı. Səməd Vurğun «Azərbaycan xalqının doğma oğlu», «tam 40 il gecəli-gündüzlü, yorulmaq bilmədən, ilhamla yaşayan və yaradan... qəhrəman xalqımızın mənəvi varlığını, onun müqəddəs amal və arzularını, sevinc və iztirablarını, həyat və mübarizə eşqini böyük bir məharət və məhəbbətlə tərənnüm etmiş» Üzeyir Hacıbəyli haqqında ən xoş sözlər söyləmiş, ona həsr etdiyi şeirini oxumuşdur.

O, müəllifinə əbədi şöhrət gətirmiş «Leyli və Məcnun» operası haqqında danışarkən göstərir ki, XII əsrdə Nizami, XVI əsrdə Füzuli qələminin qüdrəti ilə bütün dünyada şöhrət qazanmış bu qədim ərəb əfsanəsi XX əsrdə Üzeyir Hacıbəylinin musiqi dühası ilə bir daha

şöhrətləndi. Şair yazır: «Eşitdiyimiz doğma səslər, doğma avazlar, şikəstələr və bayatılar Leylini və Məcnunu bizə Azərbaycan qızı və Azərbaycan oğlu kimi təqdim edir. Odur ki, «Leyli və Məcnun» dastanının istər bədii söz mətni, istərsə də musiqisi tam mənası ilə Azərbaycan xalqının orijinal mənəvi məhsuludur, onun milli şeir və musiqi mədəniyyətinin gözəl bir incisidir». Səməd Vurğun Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığından danışarkən qeyd edir ki, bəstəkar ilk dəfə milli musiqi alətlərimizin notlu orkestrini yaratmış, nəzəri və əməli olaraq tar, kamança, tütək, yastı balaban, zurna vasitəsilə simfonik əsərlərin ifa olunmasını sübut etmişdir.

Səməd Vurğun bəstəkarın «O olmasın, bu olsun», «Arşın mal alan» operettaları barədə danışır, «Koroğlu» operasını təhlil edərək deyir: «Operanın mürəkkəb və zəngin simfonik quruluşu, milli musiqi alətləri ilə həmahəng bir dildə danışması, vokal musiqi sənətinin inkişafı üçün yazılmış klassik ariyalar, kütləvi və qəhrəmanlıq səhnələrini ifadə edən mürəkkəb və həyəcanlı musiqi nömrələri, iki-üç səslə xor sənətinin gözəl nümunələri və bütün bunların vahid bir ahəngi Üzeyir sənətinin yüksək mədəniyyətini göstərir». Şair opera haqqında öz fikrini belə tamamlayır: «Koroğlu» operası musiqi və opera sənətimizin mükəmməl bir abidəsidir ki, nəsillər boyu yaşayacaqdır».

Böyük şair əbədiyyət qazanmış Üzeyir sənətini bu sözlərlə səciyyələndirir: «Üzeyir sənəti kamala yetmiş bir sənətdir. Lakin insan kamalının hüdudu olmadığı kimi, sənət və yaradıcılığın da hüdudu yoxdur».

Səməd Vurğun müxtəlif çıxışlarında Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığına toxunmuş, onun həmişəcavan və parlaq sənətini təqdir etmiş, ondan öyrənməyə çağırmışdır.

Onun «Böyük bəstəkar» şeirində təkə bəstəkara sonsuz məhəbbətinin ifadəsini deyil, eyni zamanda, milli mədəniyyətimizin çiçəklənməsindən doğan iftixar, qürur hissini görürük:

Çal, çal! Rübabından süzülən mənə
Dağların, daşların bağrını yarsın.
Sazında dil açan bu yeni dünya
Zəfərdən-zəfərə bizi aparsın.

1948-ci ilin noyabr ayında dahi Azərbaycan bəstəkari, görkəmli dramaturq və publisist, ictimai xadim Üzeyir Hacıbəylinin Vətən və xalq üçün döyünən qəlbi əbədi olaraq dayandı. Bu ağır itkidən doğan ümumxalq kədəri Səməd Vurğun misralarında öz əksini tapdı. Lakin bu şeir məhz Səməd Vurğuna məxsus bir nikbinliklə tamamlanırdı:

Ölüm sevinməsin qoy!... Ömrünü vermir bada,
El qədrini canından daha əziz bilənlər!
Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər...

Üzeyir Hacıbəylinin 1942-ci il fevral ayının 19-da ədəbiyyat və incəsənət sahəsində SSRİ Dövlət Mükafatları Komitəsinin iclasındakı çıxışı isə onun Səməd Vurğun yaradıcılığına verdiyi yüksək qiyməti əks etdirir. Həmin iclasda şairin «Fərhad və Şirin» pyesinə Dövlət mükafatı verilməsi məsələsi müzakirə edilərkən Üzeyir Hacıbəyli öz çıxışında «Sözün əsl mənasında vətənpərvərlik dramı» olan pyesi Azərbaycan ədəbiyyatı və

teatrı tarixində böyük əhəmiyyətli hadisə hesab etmiş, onu «yalnız Azərbaycan dramaturgiyasının deyil, müasir dramaturgiyanın nailiyyətlərindən biri» kimi qiymətləndirmişdir. O demişdir: «Səməd Vurğun müasir Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir». Burada belə deyildi, ancaq, mən deyərdim ki, «görkəmli nümayəndələrindən biri yox, ən istedadlı nümayəndəsidir... Şairin şeirləri ana Vətənə sonsuz məhəbbət hissi ilə aşlanmışdır. Bir dramaturq kimi Səməd Vurğunun əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsərlərində həmişə real xarakterlər verilir və şairin dərin psixologizmi hiss olunur. Dramaturq kimi onun yaradıcılığının ikinci cəhəti odur ki, o, insanların həyatını bir şair-romantik və filosof kimi təsvir edir».

Müasirlərinin söhbət və xatirələrindən o da məlum olur ki, mədəniyyətimizin inkişafı naminə fədakarlıqla çalışan bu səmimi dostların bir-biri ilə razılaşmadığı, mübahisə etdiyi vaxtlar da olmuşdur. Əlbəttə, bunlar da ümumi işin, söz və musiqi sənətimizin xeyrinə yönəlmişdir. Azərbaycanın xalq rəssamı, mərhum Kazım Kazımzadə öz xatirələrində yazır ki, bu iki dost Üzeyir bəyin musiqi bəstələdiyi şeirdə bir sözün dəyişdirilməsi üstündə xeyli mübahisə etmiş, lakin razılığa gələ bilməmişlər. Kazım Kazımzadə belə xatırlayırdı: «Üzeyir bəy musiqini, Səməd Vurğun isə şeiri müdafiə edirdi. Mən şahid oldum ki, heç kimin və heç nəyin xatirinə sənəti pozmaq olmaz. Üzeyir bəy böyük musiqi xadimlərinin, bəstəkarların həyatından, iş üslubundan, musiqinin xatirinə sözləri uzatmaq və qısaltmaqdan danışdı. Lakin bunların heç bir Səmədi qane etmədi. O dedi: Üzeyir bəy, siz gəlin musiqi xatirinə sözü dəyişməkdən əl çəkin, sözə uyğun musiqi düzəldin».

...Səməd Vurğunun ev-muzeyinə hər gün onlarla adam gəlir, şairin ömür yolu, yaradıcılığı ilə bir daha tanış olurlar.

Qonaq otağındakı royalın qarşısında bələdçinin dediklərinə maraqla qulaq asırlar: «Gördüyünüz bu royal bir də ona görə qiymətlidir ki, onu bir vaxtlar peşəkar musiqimizin banisi, dahi bəstəkar, Səməd Vurğunun əməl dostu Üzeyir Hacıbəylinin barmaqları dilləndirib...»

2006

ŞEİRİMİZİN ÖNCÜLÜ... NƏSRİMİZİN LƏNGƏRİ...

Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğun öz qələm dostlarının yaradıcılığını müntəzəm izləmiş, onların haqqında söz söyləmiş, çıxış və məqalələrində danışıbmışdır. Öz yaradıcılığı ilə şairin diqqətini çəkən sənətkarlardan biri də xalq yazıçısı Süleyman Rəhimov olmuşdur. İyirmi il ərzində yaxın təmasda olan bu iki sənətkar bir-birinin yaradıcılığına da bələd olmuş, biri digəri barədə xoş sözlər demişdir.

Süleyman Rəhimovun yaradıcılığını yüksək dəyərləndirən Səməd Vurğun onu «Azərbaycan nəsrinin ağır artilleriyası» adlandırmış, nasir də şair barədə mülahizələrini söyləmiş, xatirələrini qələmə almışdır.

Səməd Vurğun Azərbaycan ədəbiyyatına, onun ayrı-ayrı problemlərinə həsr olunmuş çıxış və məqalələrində yazıçının əsərlərinə, xüsusən «Şamo» və «Saçlı» romanlarına yüksək qiymət vermiş, bu əsərləri ədəbiyyatımızda hadisə saymışdır. Şair 1942-ci ildən Moskvada nəşr olunan «Literatura i iskusstvo» qəzetində dərc edilmiş «Azərbaycan ədəbiyyatı və Vətən müharibəsi», habelə «Azərbaycan yazıçıları müharibə günlərində» adlı məqalələrində hər iki romanı xüsusi qeyd etmiş, eyni zamanda, müəllifin müharibə mövzusunda qələmə aldığı əsərləri, xüsusən faşistlərin iç üzünü açan «Torpağın səsi» hekayəsini və «Medalyon» povestini dəyərli sənət nümunələri kimi təqdim etmişdir. Şair qələm dostunun öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanın hüdudlarından kənar da böyük şöhrət qazandığını qeyd etmiş, «bizim «Şamo»

və «Saçlı» romanlarının avtoru Süleyman Rəhimov kimi görkəmli romançımız» olduğunu xüsusi vurğulamışdır.

Səməd Vurğun Azərbaycan dramaturgiyasının problemləri ilə bağlı 1943-cü ildə qələmə aldığı bir məqaləsində yalnız xalq arasında tanınmaq, məşhurlaşmaq naminə dram əsərləri yazmağı məqbul saymamış və göstərmişdir ki, gözəl şeir, hekayə və roman yazmaq da xalqın məhəbbətini qazanmaq olar. Əlbəttə, bu, hər şeydən əvvəl, yazılan əsərin bədii dəyərindən asılıdır. Şair bu mənada nümunə kimi yenə Süleyman Rəhimov yaradıcılığına istinad etmiş, onun «Şamo» və «Saçlı» romanlarının oxucular tərəfindən məhz yüksək bədii dəyərinə görə sevildiyini göstərmişdir. 1940-cı ildə Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı ongünlüyü keçirilərkən ədəbiyyat və incəsənət xadimlərimizlə Hərbi-Siyasi Akademiyada görüş olmuşdur. Görüşdə Səməd Vurğun Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında məruzə etmişdir. Şair öz məruzəsində ədəbiyyatımızın qədim ənənələri, ilk yazılı abidəmiz «Kitabi-Dədə Qorqud», ayrı-ayrı yazıçı və şairlər barədə danışmış, «Şamo» romanının müəllifi Süleyman Rəhimovun da «gözəl əsərləri ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirdiyini» qeyd etmişdir.

Səməd Vurğun 1942-ci ilin noyabrında SSRİ Yazıçılar İttifaqının iclasında çıxış edərkən Süleyman Rəhimov haqqında danışmağın zəruriliyini qeyd etmiş və onun barəsində ən xoş sözlər söyləmişdir: «Bu romançı böyük yazıçıdır, xalq yazıçısıdır, sözün əsl mənasında müdrik ədibdir, Vətən müharibəsi dövründə o, misilsiz hekayələr, povestlər və başqa əsərlər yaratmışdır. Mən müharibənin ilk aylarında onun yaratdığı «Torpağın səsi» hekayəsini heç bir zaman unuda bilməyəcəyəm».

Səməd Vurğun həmin çıxışında yazıçının «Medalyon» povesti barədə də danışıbmış, bu əsərin rus dilində böyük tirajla nəşr olunaraq geniş oxucu kütləsinə çatdırılmasını tövsiyə etmişdir. Şairin fikrincə, «Medalyon»da əsas bədii fikir ondan ibarətdir ki, faşistlər insan səadətini məhv etməyə can atırlar, səadət isə məhv olmur, onu bizim nəcib insanlarımız xilas edirlər. Bu əsərin «şəxsiz böyük yazıçının, lirik yazıçının qələmi ilə, həm də romantik üslubda yazılması» da şairi razı salırdı. Beləliklə də Səməd Vurğun öz qələm dostunun yaradıcılığına xas olan romantik üslubu təqdir edirdi.

Şair 1943-cü ildə Azərbaycan yazıçılarının ədəbi yaradıcılıq konfransındakı məruzəsində də «Medalyon» povestini, habelə «Qüdrətov» və «Torpağın səsi» hekayələrini ədəbiyyatımızın uğurları kimi qiymətləndirmişdir. O, «Medalyon» povestinin döyüşçülər tərəfindən həvəslə oxunduğunu xüsusi vurğulamışdır.

Səməd Vurğun 1944-cü ildən SSRİ Yazıçılar İttifaqının IX plenumundakı çıxışında müharibənin ilk aylarında yaradılmış əsərlərdə müharibənin iztirab və əziyyətlərinin bədii surətdə təsvir edildiyini göstərmiş və sonra demişdir: «Müharibə insanları və ədəbiyyatı dəyişdirdi. İkinci dövrdə biz artıq Süleyman Rəhimovun «Medalyon» adlı povestini oxuyuruq ki, burada müharibə səhnələrindən epik bir mənzərə təsvir edilir. Onun «Torpağın səsi» adlı hekayəsində müharibənin dəhşətləri və alman işğalçılarının törətdikləri vəhşətlər ustalıqla göstərilir».

Qeyd etmək lazımdır ki, Səməd Vurğun öz qələm dostunun yaradıcılığına yüksək tələbkarlıqla yanaşmış, müəllifin «obıvatel adamların, fırldaqçaların, xırda

hisslərlə yaşayan xudpəsəndlərin, pozğunların təsvirinə həsr olunmuş» «Paxıl», «Şərbətəli», «Üzsüz qonaq» kimi hekayələrini təndiq etmişdir. Şairə görə, qələm dostunun bu qəbildən olan hekayələri «ötərgi hallardan, yalnız fənallıq və mənəvi pozğunluq törədən insanlardan danışan» əsərlər sırasına daxildir.

Süleyman Rəhimovun yaradıcılığına böyük hörmətlə yanaşan və onun istedadını yüksək dəyərləndirən Səməd Vurğun öz qələm dostunun «Şamo» və «Saçlı» kimi həmişəyaşar əsərlər yazmaqla ədəbiyyatımızı zənginləşdirməsini istəyirdi. Şair deyirdi: «Məhz buna görə mən belə hesab edirəm ki, bəzi yazıçılarımızın əsərlərinə, xüsusilə istedadlı yazıçılarımıza tənqidi yanaşmalıyıq, çünki onlardan böyük, ciddi əsərlər tələb edirik».

Süleyman Rəhimov da şairin yaradıcılığı barədə xüsusi məqalələr yazmış, xatirələrini qələmə almışdır. O, Səməd Vurğunla dostluğunun tarixini belə açıqlamışdır: «İyirmi il qabaq (xatirə 1956-cı ildə qələmə alınmışdır – A.B.), mən ilk dəfə Səmədi görəndə, uşaqlıqdan bir yerdə böyümüş kimi, bir-birimizə çox tez alışdıq, dost olub bağlandıq... Getdikcə Səməd Vurğun özünün qartal qanadlı şeirləri ilə məni özünə məftun etməyə, ədəbiyyat aləmində bir ustad təsiri bağışlamağa başladı... Bir şair və insan kimi gözlərimin qabağında böyüyüb yüksəldi».

Süleyman Rəhimovun fikrincə, Səməd Vurğunun yaradıcılıq uğurları onun milli kökə bağlılığı ilə əlaqədardır. Şair həm də «öz doğma xalqının torpağında çox dərin rişələr, köklər salmışdır». Buna görə də o, gələcəkdə də böyük sənətkarlarla çiyin-çiyinə duracaqdır.

Səməd Vurğunun bədii obrazını ilk dəfə ədəbiyyatımıza gətirənlərdən biri də Süleyman Rəhimov olmuşdur.

O, hələ şairin sağlığında yazmışdır ki, Səməd Vurğunun surəti bədii ədəbiyyatımıza yol açmağa, müsbət surətlər kimi öz güclü təsirini göstərməyə başlamışdır. Yazıçı bu baxımdan Səməd Vurğunun onun yazıçı müşahidələrindən də kənar qalmadığını söyləmişdir. O yazır: «Hələ neçə il əvvəl, bir dəfə, axşamüstü Səməd öz ailə üzvləri ilə bizə gəlmişdi. Biz çay içir, söhbət edirdik... Mən üzərində işlədiyim «Ağbulaq dağlarında» əsərindən bir neçə fəsil oxudum. Bu zaman Səmədin qara qaşları çatılıb düyünləndi.

- Bu Ərəstun kimdir belə? – deyə ciddi soruşdu.

Mən Ərəstun surətində Səməd Vurğunu nəzərdə tutduğumu açmadım».

Səməd Vurğun müəllifi diqqətlə dinləmiş, əsəri ilə bağlı başqa suallar da vermişdir. Şair «Ağbulaq dağları» deyəndə haranı nəzərdə tutduğunu da müəllifdən soruşmuş və cavabında «Şuşa», «Turşsu», «Dəli dağ», «İsa bulağı» ünvanlarını eşitmişdir. Məhz bu söhbətdən sonra Səməd Vurğun 1955-ci ilin yayında ailə üzvləri ilə birlikdə Kəlbəcərdə və İstisuda olmuş, Aşıq Şəmşirlə də ilk dəfə orada görüşmüşdür.

Səməd Vurğun «Literaturnaya qazeta»da (7 noyabr 1953-cü il) dərc olunmuş məqaləsində isə yazmışdır: «Süleyman Rəhimov bütün xalqımızın həyatı fonunda ziyalılardan kosmopolitizm ilə mübarizəsini göstərən «Ağbulaq dağlarında» povestini (görünür, müəllif o vaxt hələ əsərin janrını müəyyənləşdirməmişdi – A.B.) qurtarmaq üzrədir.»

Süleyman Rəhimov Ərəstun surəti ilə bağlı sirri isə 1955-ci ildə «Ağbulaq dağlarında» romanı ayrıca kitab kimi çap olunduqdan sonra açmışdır. Müəllif həmin kitabı

öz qələm dostuna belə bir xatirə yazısı ilə təqdim etmişdir: «Ərəstun şairə, bizim Səmədə! «Ağbulaq dağlarında» kitabının bu cildinin... dünən «Uşaqgəncnəşr»dən aldım. Bəzi yerlərini aşıra-aşıra oxudum, buradaki Fərhadoglu kimi mənim də gözlərim doldu. Mən buradaca hiss etdim ki, sən bu yerləri oxusaydın, sənin də gözlərin dolardı. Mən vətənimizə məhəbbət hisslərindən doğub gələn gilələri nəzərdə tuturam. Bu əsər nöqsanlardan xali deyil. Mənim özümü şəxsən sənin şairənə hisslərinin mühakiməsinə verirəm. Xahiş edirəm, canını dişinə tutub bu kitabı başdan ayağa oxuyasan. Mənə öz sözlərini deyəsən! Ümid edirəm ki, Ərəstun şair oxuyacaq, özümü zə əz yeni «Ağbulaq dastanı» ilə cavab verəcəkdir».

Süleyman Rəhimov öz qələm dostu ilə bağlı mülahizələrini yalnız məqalələrində deyil, məktublarında, şairə bağışladığı kitablara yazdığı avtoqraflarda, habelə şəxsi söhbətlərində də bildirmişdir. Bu baxımdan onun «Mehman» povestinin (Azərnəşr, 1953) titul vərəqində Səməd Vurğuna ünvanladığı avtoqraf səciyyəvidir. Adi xatirə yazısına bənzəməyən bu avtoqrafda bir neçə sözlə şairin ədəbiyyatımızdakı mövqeyi və rolu açıqlanır. Yazıçı kitabı öz şair dostuna bu sözlərlə təqdim etmişdir: «Azərbaycan xalqının iftixarı, şeir və sənət öncülü Səmədə müəllif tərəfindən bir hədiyyə. Hal-hazırda yaranan, yaşadan, gündəlik həyat və mübarizəmizdə iştirak edən əsərlərimizin ruh və mənəvi aləmi Sizinlə bağlıdır. Buna görə də mən dərin hörmət hissi ilə bu gün deyil, sabahımız üçün bu sözləri yazmağı və bu həqiqəti söyləməyi özümə borc bildim».

Bu sətirlər hər iki sənətkarın doğma Azərbaycana sönməz istəklərini ifadə edir.

2000

NƏSRDƏN GƏLƏN XOŞ SƏS

Azərbaycanın xalq şairi Səməd Vurğun öz müasirlərinin və dövrünün ədəbi gəncliyinin yaradıcılığına diqqətlə yanaşmış, bu bərdə fikir və mülahizələrini çıxış və məqalələrində ifadə etmişdir. Şairin yaradıcılığına hörmətlə yanaşdığı sənətkarlardan biri də böyük nasir və dramaturq, Azərbaycanın xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyev olmuşdur.

1944-cü ilin fevral-aprel aylarında Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin sədri Səməd Vurğunun təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə yazıçılardan Mir Cəlal, İlyas Əfəndiyev və Ənvər Məmmədخانlının yaradıcılıq hesabatları dinlənilmişdir. Həmin il martın 13-də Yazıçılar İttifaqında ədib, şair və tənqidçilərin iştirakı ilə İlyas Əfəndiyevin yaradıcılıq hesabatına həsr olunmuş geniş yığıncaq keçirilmişdir. Yığıncağı giriş sözü ilə açan Səməd Vurğun qeyd etmişdir ki, biz son illərdə yetişən ayrı-ayrı gənc yazıçıların yaradıcılığı ilə az məşğul olduğumuzu etiraf etməliyik. Şair bunu rəhbərlik etdiyi Yazıçılar İttifaqının fəaliyyətinin zəif cəhətlərindən hesab etmişdir. Həmin yığıncaqda İlyas Əfəndiyevin yaradıcılıq hesabatının dinlənməsini təsadüfi saymayan Səməd Vurğun ədəbi gəncliyin yaradıcılıq məsələləri ilə üzvi surətdə məşğul olmağı və onların yaradıcılıq hesabatını tez-tez dinləməyi zəruri hesab edirdi.

Şair deyirdi ki, biz, ədiblərimizin yaratdığı hər bir əsərdən gələn xoş səsi dinləməli və yazıçıya öz yaradıcılığını inkişaf etdirmək üçün faydalı yollar göstərməliyik. Səməd Vurğun bu baxımdan İlyas Əfəndiyevin

yaratıcılığını yüksək dəyərləndirirdi: « İlyas Əfəndiyevin hekayələrindən xoş səs gəlir. İlyasın yaratıcılıq addımlarından bir şeiriyyət səsi eşidilir. Bu da şübhə yoxdur ki, nəsrimizin şeirimiz səviyyəsinə qalxmasına, inkişaf etməsinə kömək edən yeni və qiymətli bir addım sayılmalıdır».

Bununla yanaşı, o, İlyas Əfəndiyevin yaratıcılıq hesabətini dinləyərkən yazıcının hekayələrində nə dərəcədə müvəffəq olduğunu və yaratıcılığında gözə çarpan ayrı-ayrı qüsurların göstərilməsini, beləliklə də gənc nasirin gələcəkdə öz yaratıcılığını inkişaf etdirməsinə kömək göstərilməsini zəruri hesab edirdi.

Səməd Vurğun 1943-cü ildə Azərbaycan yazıçılarının ədəbi yaratıcılıq konfransında «Vətən müharibəsi və ədəbiyyatımız» mövzusunda məruzəsində müharibə dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı barədə danışıq, ədəbiyyatımızın «öz vətəndaşlıq vəzifəsini namus və şərəflə ifa etdiyini» xüsusi qeyd etmişdir. Şair həmin məruzəsində sevdiyi bir sıra nəsr əsərlərinin, o cümlədən Süleyman Rəhimovun «Medalyon», Mir Cəlalın «Vətən yaraları», Əbülhəsənin «Oxu, bülbülüm», Ənvər Məmmədخانlının «Analar yollara çıxdı» əsərlərinin, habelə İlyas Əfəndiyevin «Durnanın günahı» hekayəsinin adını çəkmiş, bu əsərləri özünün «çox xoşladığı» ədəbi nümunələr sırasına daxil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, İlyas Əfəndiyevin «Durnanın günahı» hekayəsinə ədəbi tənqidin münasibəti birmənalı olmamış, bu əsər bir vaxtlar tənqid hədəfinə çevrilmiş, bəzi hallarda hücumlara da məruz qalmışdır. («Durnanın günahı» ilk dəfə 1942-ci ildə «Vətən uğrunda» jurnalının 9-cu sayında dərc olunmuşdur.)

Təbii ki, Səməd Vurğun kimi nüfuzlu və səriştəli söz

sahibinin bu hekayəni özünün «çox xoşladığı əsərlər» içərisində görməsi ədəbi tənqidin gözündən yayına bilməzdi.

Şair 1945-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının plenumundakı «Azərbaycan ədəbiyyatının gələcək vəzifələri» adlı məruzəsində bir sıra nəsr əsərləri sırasında İlyas Əfəndiyevin «Sən, ey qadir məhəbbət» hekayəsinin də adını çəkmiş və qeyd etmişdir ki, yazıçılarımızın bu növ hekayələrində biz xalqımızın gözəl və nəcib mənəviyyatını oxuyuruq, özümüzə və gələcəyimizə fəxr edirik.

Bütün həyatı boyu ədəbi gəncliyin xeyirxah hamisi olmuş Səməd Vurğun Ənvər Məmmədخانlı, Zeynal Xəlil, İslam Səfərli, habelə İlyas Əfəndiyev kimi gənclərin dram əsərləri yazmasını alqışlamış, onlardan öz qayğısını əsirgəməmişdir. Şair, yeri gəldicə, bu barədə Ümumittifaq miqyasında da öz fikir və mülahizələrini bildirmişdir.

Səməd Vurğun SSRİ Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin XI plenumunda Azərbaycan ədəbiyyatının müasir durumu haqqında danışmış, yazıçılarımızın son illərdə qazandığı yaradıcılıq uğurları barədə xüsusi məlumat vermişdir.

Şair «Literaturnaya qazeta»nın 8 iyul 1947- il tarixli sayında dərc olunmuş bu çıxışında digər qələm sahibləri ilə (Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Ə. Əbülhəsən) bir sırada dramaturgiyada ilk addımlarını atan İlyas Əfəndiyevin «İşıqlı yollar» pyesi barədə də fikir və mülahizələrini bildirmişdir. Gənc nasirin «İşıqlı yollar» pyesində maraqlı obrazlar yaratması şairin diqqətini cəlb etmiş, onun bir dramaturq kimi fəaliyyətini də qiymətləndirmiş və demişdir: «Gənc nasir İlyas Əfəndiyev «İşıqlı yollar» pyesində qoca buruq ustasından başlamış

mədənə yenicə işləməyə gələn... fəhlələrin, mühəndislərin maraqlı surətini yaratmışdır... Müəllif əməkçilərin zəhmət birliyini böyük məhəbbətlə və hərarətlə təsvir edir, onların zəhmətini parlaq və real boyalarla göstərir».

İlyas Əfəndiyevin ilk müstəqil dram əsəri olan «İşıqlı yollar» (müəllifin ilk səhnə əsəri yazıçı Mehdi Hüseynlə birlikdə 1943-cü ildə qələmə aldığı «İntizar» pyesidir) 1947-ci ildə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuş və 1948-ci ildə teatrın Moskva şəhərinə qastrolu zamanı orada da uğurla nümayiş etdirilmişdir.

Səməd Vurğun qələm dostunun «Bahar suları» pyesinə də həssaslıqla yanaşmış, bu əsərin adını teatrın uğurlu tamaşalarından sayılan «Sevil», «Yaşar», «Almaz», «Həyat», «Toy» tamaşaları ilə yanaşı çəkmişdir. Bununla yanaşı, şair bu əsərdə İlyas Əfəndiyev nəsrinə məxsus şeiriyyəti xüsusi qeyd etmiş və yazmışdır: «Biz «Bahar suları» əsərini onun şeiriyyətinə görə sevirik, bir daha inanırıq ki, həyatımızda yalnız nəhənglər deyil, eyni zamanda, yeni, zəngin, həm də gözəl bir insan mənəviyyəti yaradılır».

Səməd Vurğunun öz qələm dostu barədə, xüsusən onun nəsrindəki poeziyaya məxsus həzinlik barədə söylədiklərindən biri də o vaxtlar hələ çox gənc olan şair Xəlil Rzanın yaddaşında bizə çatmışdır. Xəlil Rzanın 1994-cü ildə mətbuatda dərc etdirdiyi «Əzəmətli yaradıcı» adlı məqaləsində oxuyuruq: «Səməd Vurğunun gözəl xüsusiyyətlərindən biri başına toplanmış yazıçıları, ziyalıları dürüst qiymətləndirməsi, xalqa tanıtmaq idi. Onun alqış seli içərisində bir təqdimatı həmişəlik yadımda qaldı:

- Mənim solumda, ürəyimə yaxın yerdə əyləşmiş İlyas

Əfəndiyev ayrıca istedadlıdır, nəsrimizdə nadir hadisədir. Mən İlyas Əfəndiyevi əsərlərini nəsr biçimində, qafiyəsiz, vəznə yazan şair adlandırırım. Hərçənd ki, onun əsərlərində bəzən şeir ölçüləri ilə uyuşmayan, ancaq bir nəbz kimi döyünən vəzn də, ritm də var. Mən Azərbaycan ədəbiyyatının bu cür yaradıcıları ilə fəxr edirəm...»

Məlumdur ki, İlyas Əfəndiyev də bir qələm sahibi olaraq klassik ədəbiyyata, müasirlərinin yaradıcılığına, o cümlədən dövrünün ədəbi gəncliyinə həssaslıqla yanaşmış, bu barədə fikir və mülahizələrini müxtəlif vasitələrlə bildirmişdir. Onun nəsr, dramaturgiya və teatr, poeziya, ədəbiyyatımızın nəzəri məsələləri ilə yanaşı, kino, musiqi və incəsənətin digər sahələri barədə də maraqlı araşdırmaları vardır.

Səməd Vurğunun yaradıcılığı da İlyas Əfəndiyevin araşdırmalarında xüsusi yer tutur. Bu isə, təbii ki, ayrıca söhbətin mövzudur...

2014

ŞƏHƏRDƏN GƏLƏN OVÇU: İLYAS ƏFƏNDİYEVİN GÖZÜ İLƏ

Böyük nasir və dramaturq, xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyev klassik ədəbiyyata, müasirlərinin yaradıcılığına, o cümlədən dövrünün ədəbi gəncliyinə həssaslıqla yanaşmış, bu barədə fikir və mülahizələrini müxtəlif vasitələrlə bildirmişdir. Yazıçının məqalə və çıxışları ilə tanışlıq göstərir ki, o öz dövrünün dramaturgiyasının problemləri ilə ciddi maraqlanmış, nəsr və poeziyanı da, ədəbi gəncliyin yaradıcılığını da diqqətlə izləmiş, bütün bunlara öz münasibətini bildirmiş, lazımi məsləhət və tövsiyələr vermişdir. Onun nəsr, dramaturgiya və teatr, poeziya, ədəbiyyatımızın nəzəri məsələləri ilə yanaşı, kino, musiqi və incəsənətin digər sahələri barədə də maraqlı araşdırmaları vardır.

Yazıçı yalnız yaxşı, yəni əsl sənət nümunələrinin yaradılmasını istəyirdi. O, hər bir uğurlu əsəri – pyesi, hekayəni, şeiri və s. təqdir edir, mətbuatda öz münasibətini bildirir, zəif əsərləri isə, təbii ki, qəbul etmir, bu cür əsərlərin müəlliflərinə lazımi məsləhətlər verirdi. Bir sözlə, onun ədəbi-tənqidi fəaliyyəti ümumən ədəbiyyatımızın və incəsənətimizin inkişafına yönəlmişdi və biz burada böyük sənət xadiminin ürək yanğısını hiss edirik. Xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır ki, İ. Əfəndiyevin çıxışları, ədəbi-tənqidi məqalələri səriştəli bir tədqiqatçının ciddi araşdırmaları kimi qəbul olunur və bu, həqiqətən də belədir.

Bu da təbiidir ki, İlyas Əfəndiyevin nəsr və dramaturgiya ilə bağlı yazıları daha çoxdur. Nasir və dramaturqun poeziya ilə maraqlanması, ayrı-ayrı şairlərin

yaradıcılığına, hətta konkret bir əsərinə nəzər yetirməsi və mülahizələrini bildirməsi xüsusi maraq doğurur.

Xalq şairi Səməd Vurğunun yaradıcılığı da İlyas Əfəndiyevin araşdırmalarında xüsusi yer tutur. O, Səməd Vurğun yaradıcılığına və şəxsiyyətinə böyük hörmətlə yanaşmış, hələ 1956-cı ildə, şairin sağlığında mətbuatda «Şəhərdən gələn ovçu» adlı hekayə ilə çıxış edərək şairin bədii obrazını yaratmışdır. Yazıçı sonradan bir də bu mövzuya müraciət etmiş, «Şair Səməd Vurğun haqqında hekayə» adlı əsərini qələmə almışdır. «Şəhərdən gələn ovçu» rus, alman, ingilis, fransız, ispan və s. dillərə tərcümə olunaraq nəşr edilmişdir.

İlyas Əfəndiyev Azərbaycan yazıçılarının II (1954, aprel) və III (1958, dekabr) qurultaylarında dramaturgiyamız barədə çıxış etmiş, öz məruzəsində şairin dram yaradıcılığına da xüsusi yer ayırmışdır. Onun fikrincə, böyük dramaturqumuz Cəfər Cabbarlı müasir mövzuda olduğu kimi, tarixi mövzuda da dramın gözəl ənənələrini qoyub getmiş, Səməd Vurğun isə «öz güclü istedadı sayəsində» bu ənənələri yeni yüksəkliyə qaldırmışdır.

Yazıcının II qurultayda Səməd Vurğunun «Vaqif» pyesi ilə bağlı fikir və mülahizələri elmi dərinliyi ilə seçilir. O, «Vaqif»i Azərbaycan xalqının arzusundan doğan, onun keçmişini coşqun bir ilhamla canlandıran bir əsər kimi yüksək dəyərləndirir, pyesin xalqımızın yadelli işğalçılara qarşı apardığı mübarizəni, bu mübarizənin yüksək qəhrəmanlıq pafosu ifadə etdiyini, bununla yanaşı, Səməd Vurğunun xalqımızın ən nəcib sifətlərini, ən incə duyğularını toplayaraq Vaqif kimi monumental bir obraz yaratdığını xüsusi vurğulayırdı.

1954-ci ildə Azərbaycan yazıçılarının II qurultayı ərəfəsində «Vaqif» tamaşası artıq altı yüz dəfəyədək göstərilmişdi. Əsərin bu uğurunun səbəbləri barədə ayrı-ayrı fikirlər səslənirdi. Bəziləri «Vaqif»in geniş şöhrət qazanmasını Vurğun şeirinin qüdrətilə izah edirdi. Bu fikirlərlə əsasən razılaşan İlyas Əfəndiyev öz mülahizələrini də bildirirdi. Yazıçının fikrincə, «Vaqif» dramının geniş şöhrətlənməsinin birinci və əsas səbəbi əsərin müasirliyində və burada xalq ruhunun son dərəcə dərin, real şəkildə verilməsindədir. «Vaqif»də kədər də, sevinc də, gülüş də, göz yaşsı da xalqda olduğu kimi, canlı və təbiidir.

Yazıçı pyesin uğurunun ikinci səbəbini əsərdəki realizmlə romantizmin vəhdətindəki ahəngdarlıqda, dövrün tarixi-ictimai hadisələrinin dərin konflikt əsasında doğru və canlı təsvirində, müəllifin yaratdığı xarakterlərdə görürdü. O, əsərin uğurunun üçüncü səbəbini «Səməd Vurğunun yalnız şeirə deyil, nəsrimizə belə nümunə olacaq» dili ilə əlaqələndirir, pyesin dilində valehedici bir ahəngdarlığın, təbiilik və xəlqiliyin mövcudluğunu xüsusi qeyd edirdi.

İlyas Əfəndiyevin şairin «Fərhad və Şirin» pyesi barədə mülahizələri də maraqlıdır. Yazıçının fikrincə, xalqımızın öz azadlığı, istiqlaliyyəti uğrunda yadelli təcavüzkarlara qarşı apardığı qəhrəmanlıq mübarizəsini göstərən bu əsər qüvvətli ehtiraslar tragediyası olub, eyni zamanda, Azərbaycan tarixinin əzəmətli qəhrəmanlıq ənənələrini əks etdirir. Əsərdə Fərhad obrazı xalqımızın keçmiş mərdlik və qəhrəmanlığını, doğma yurda məhəbbətini, Azər baba isə onun müdriqliyini, ağıl və fərsətini təmsil edir.

İlyas Əfəndiyev həmin çıxışında müsbət qəhrəman probleminə də münasibət bildirmiş, öz mülahizələrini bir sıra dram əsərləri, o cümlədən Səməd Vurğunun dram əsərləri əsasında şərh etmişdir. Yazıçı təəssüflə qeyd edir ki, son dörd-beş ildə müasir mövzuda yazılmış pyeslərimizdə güclü müsbət qəhrəman xarakteri çox az yaradılmışdır. Məruzəçi elə müsbət qəhrəmanları nəzərdə tuturdu ki, Koroğlu kimi, Qaçaq Nəbi kimi dillərə düşsün, xalqın qəlbində əbədi yer tutsun, gənclərin təmiz duyğularına, nəcib əməllərinə ilham versin, onları ruhlandırsın. Yazıçı xarakterin daxili aləminin müəllif tərəfindən açılmamasını obrazın quru və sxematik çıxmasına səbəb olduğunu bildirirdi.

O, müsbət qəhrəman xarakterinin sönük və quru çıxmasının digər səbəbini belə əsaslandırır: «...biz bəzən onu canlı insana məxsus ən zəruri sifətlərdən məhrum edirik. Müsbət qəhrəman öz şəxsi həyatı barədə düşünməzmiş. Hamı ilə, hətta öz arvadı, uşaqları ilə də rəsmi iclas dili ilə danışmış, heç kəsin evinə qonaq getməzmiş, heç bir məclisdə gülüb, şənlik etməzmiş».

İlyas Əfəndiyevin fikrincə, müsbət qəhrəman canlı bir insandırsa, öz ideallarını dərin bir ehtirasla sevirsə, lazım gəldikdə izzətə çəkəcək, qarşısına çıxan çətinlikləri dəf etmədikcə, öz həqiqi səadətini tapa bilməyəcəkdir. «Bizim həyatdakı müsbət qəhrəmanın böyük üstünlüyü ondadır ki, həmin qəhrəman gələcəyin qələbəsində olan dərin və sarsılmaz inamı ilə hər cür çətinliklərə qalib gəlir, hər cür fırtınalardan cəsarətlə çıxır, ölsə də, Qorkinin yaralı şahini kimi azadlığa, qələbəyə əbədi inam və məhəbbətlə ölür... Tamaşaçı biz dramaturqlardan məhz bu cür müsbət qəhrəman xarakteri yaratmağı tələb edir».

Yazıçı buna nümunə olaraq Səməd Vurğunun «Xanlar» pyesindəki Xanlar və Mehriban obrazlarını göstərir. Onun fikrincə, bir-birini sevən bu adamlar tamaşaçının hər gün görüb tanıdığı, sevdiyi, xoşbəxtliyini bütün qəlbi ilə arzu etdiyi gənclərdir, çünki onların hər ikisi aydın və canlı xarakterlərdir.

İlyas Əfəndiyev onu da qeyd edir ki, Səməd Vurğunun pyeslərində müsbət qəhrəman xarakterləri mənfi xarakterlərə nisbətən daha güclüdür. Yazıçı bunun Vaqif-Qacar, Eldar- İbrahim xan qarşılaşmasında daha aydın hiss olunduğunu bildirir. O, eyni zamanda, şairin mənfi qəhrəmanları arasında Xosrov və Şapur («Fərhad və Şirin»), habelə Vəzir («Vaqif») kimi dərin xarakterlərin olduğunu da qeyd edir.

Müsbət qəhrəmanların «Səməd Vurğun dramaturgiyasındakı qədər səmimi və parlaq çıxmasını yazıçı üçün xoşbəxtlik» hesab edən ədib bədii məntiqə əsaslanaraq mənfi xarakterlərin də eyni dərəcədə həyati və real çıxmasını istəyirdi.

İlyas Əfəndiyev 1956-cı ildə Səməd Vurğunun 50 illik yubileyi münasibətilə mətbuatda «Böyük xalq şairi» adlı məqalə dərc etdirmişdir.

Ədib öz yazısında Səməd Vurğun yaradıcılığının əsas cəhətlərinə diqqət yetirir, onun hər bir şeirinin insanların ürəyindən xəbər verdiyini, özünün böyük şair və həqiqi vətəndaş olduğunu xüsusi vurğulayır. Xalqımızın fədakarlıq, mərdlik, sədaqət və cəsurluq kimi ənənəvi xüsusiyyətlərinin, Azərbaycan təbiətinin misilsiz gözəlliklərinin Vurğun poeziyasında böyük sənətkarlıqla əks olunduğunu qeyd edən ədib yazmışdır: «O, sənət aləminə qədəm qoyduğu ilk gündən başlayaraq, həyata

həmişə şair gözü ilə baxmış, vətənin gözəlliyini və əzəmətini hər zaman ürəklə tərənnüm etmişdir. Onun mənzərə təsvirində mahir rəssam fırçası duyulur. O, həmişə bütün qəlbi, bütün ruhu ilə xalqa, həyata bağlı sənətkar olmuşdur».

Vurğun poeziyasına nəzər salan İlyas Əfəndiyev onun «ən böyük ədəbi xidmətlərindən biri» olan dramaturgiyası barədə söz deməyi də unutmur, şairin pyeslərində real hadisələrin romantik boyalarla işlənildiyini, xalqımızın yadelli işğalçılara qarşı mübarizəsinin romantik bir coşğunluqla təsvir olunduğunu, bu əsərlərdə xalq ruhunun canlılığını, tamaşaçını, oxucunu valeh etdiyini qeyd etmişdir.

İlyas Əfəndiyevin şairin şeir dili barədə mülahizələri də diqqəti cəlb edir. Yazıcının fikrincə, ədəbi dilimizin inkişafında Səməd Vurğunun misilsiz xidmətləri vardır. Ədib yazmışdır: «O öz şeirləri, dramaları ilə Azərbaycan ədəbi dilini yeni yüksəkliyə qaldırmışdır. Onun bədii dilində qələmə aldığı hadisəni bütün incəlikləri ilə ifadə edə bilmək, onu dərhal oxucunun gözləri qarşısında canlandırmaq, insan qəlbinin dərinliklərinə təsir etmək, onu sarsıtmaq qüdrəti vardır». Yazıçı məqaləni bu sözlərlə tamamlayır: «Azərbaycan xalqı öz sevimli şairinə uzun illər can sağlığı və daha böyük yaradıcılıq müvəffəqiyyətləri arzu edir».

Təəssüf ki, bu məqalə dərc edildikdən bir az sonra Səməd Vurğun dünyasını dəyişdi və İlyas Əfəndiyev 1959-cu ildə şairə həsr etdiyi başqa məqaləsinə belə bir ad seçməli oldu: «Onu xatırlayarkən».

Müəllif bu məqalədə Səməd Vurğun yaradıcılığına yenidən nəzər salmış, burada realizmlə romantikanın

vəhdəti, Vətən məhəbbəti, xalq ruhu, xalq dilindən gələn ifadələr və s. xüsusiyyətləri yığcam təhlil etmişdir.

İlyas Əfəndiyev şairin ümumən ədəbiyyatdakı mövqeyini və yerini belə səciyyələndirir: «O, hər nəyi dedisə, qəlbinin gözü ilə görən Homer kimi aydın və sadə dedi, hər nəyi qələmə aldısı, Nizamitək fikrin, şüurun dərinliklərinə dalaraq yazdı. Hansı eşqin hekayətinə başladsa, Füzuli kimi yanar bir aşiq oldu. Dünyanın bütün böyük sənətkarları kimi, o da ömrünün xəzan olduğu günə qədər öz xalqının oğlu kimi yazıb yaratdı. Nacinslərə, nankorlara, sənət tüfeyililərinə nifrət edərək yaratdı».

Yazıcının fikrincə, Səməd Vurğun şeirimizin tarixində ilk dəfə adi insanın sevinc və kədərini, öz Vətəninə dərin məhəbbətini, sadə, səmimi hisslərini canlı, həyati boyalarla, bəzən nəhrlərin axınına andıran əzəmətli, epik bir vüsətlə, bəzən bahar nəsimitək xəfif bir musiqi ilə tərənnüm etmişdir. Ədib öz fikirlərini şairin «Komsomol poeması» əsərinə nəzər yetirməklə əsaslandırır. O bu əsəri oxuyarkən dalbadal açılan beşatılanları, «gecənin qaranlığına sıxılan» naqanların səsini, atların kişnəməsini eşidir, qəhrəmanların ayaz və günəşdən yanıb qaralan sifətlərini görür, acı yovşanların ətrini duyur, xalq ruhundan, canlı xalq dilindən gələn «yataraq birtəhər atın yalına», «səyirdib dolandı dağın dalına» kimi ifadələrin yerində və məharətlə işlənildiyini xüsusi qeyd edir.

İlyas Əfəndiyev poemadakı obrazların özünəməxsus cəhətləri barədə fikirlərini də bildirmişdir. O, şairin Humay haqqında dediyi «O, nə Tatyandır, nə Ofeliyadır» misrasının izahı olaraq göstərir ki, Humay yalnız Humaydır, öz ölkəsinin, öz xalqının qızıdır. Başqa sözlə

desək, o, Səməd Vurğunun həyatdan əsərə gətirdiyi bədii obrazdır. Yalnız Səməd Vurğuna məxsusdur.

«Onun duruşu da, gülüşü də, utana-utana danışması da, canından artıq sevdiyi oğlana atasından icazəsiz getmək istəməməsi də yalnız ona aid sifətlərdir. O, Azərbaycanlı qızıdır». Yazıçı müəllifin özünə də məhz bu cür yanaşır: «O, nə Bayrondur, nə də Beranje. O öz xalqının, öz elinin oğlu Səməd Vurğundur!»

Yazıcının bu məqalədə Səməd Vurğunu dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyli ilə müqayisə etməsi də yerinə düşür. Onun fikrincə, Üzeyir Hacıbəyli də, Səməd Vurğun da məhz mənsub olduqları xalqın qəlbindən xəbər verdikləri üçün, xalqın arzu və xeyallarını dərk edərək bütün dünyanın başa düşəcəyi yeni sənət dilində ifadə etməyi bacardıqları üçün böyükdürlər.

İlyas Əfəndiyev şairin yaradıcılığını xalqdan, xalq ruhundan qida alan böyük sənətin parlaq nümunəsi hesab edir. Şairin öz Vətəninə və xalqına sonsuz sevgisi, xalqın həyatında baş verən bütün ictimai hadisələrə həssas münasibəti, xalqın səsinə səs verməsi onun bir yaradıcı kimi uğurlarının əsas səbəblərindəndir.

İlyas Əfəndiyev bu məqaləsində şairin pyesləri barədə də xoş sözlər söyləmiş, onun tarixi dram sahəsində ənənələri davam etdirərək, daim xalqa arxalanan, məhz xalqdan qüvvət alan tarixi qəhrəman obrazı yaratdığını xüsusi qeyd etmişdir.

Yazıçı yenə Səməd Vurğunun dili üzərində dayanmış, şairin dilimizi obrazlı ifadələrlə, həyatı, romantik boyalarla, xalq dilindən gələn yeni sözlərlə zənginləşdirdiyini vurğulamış, onun şeir dilini obrazlı şəkildə belə səciyələndirmişdir: «Səmədin dili sanki vətənimizin hər

gülündən bir rəng, hər çiçəyindən bir ətir almışdır, sanki suların almaz parıltısından, dağların əzəmətindən, Azərbaycan günəşinin həyatverici istisindən gözəllik və qüvvət almışdır».

İlyas Əfəndiyev ayrı-ayrı məsələlərlə bağlı yazdığı məqalələrində, habelə çıxışlarında da yeri gəldikcə Səməd Vurğun yaradıcılığına müraciət etmiş, şairin söz sənətimizin inkişafında rolu və ədəbiyyatımızda Vurğun ənənələri barədə öz mülahizələrini bildirmişdir. O, 1958-ci ildə qələmə aldığı «Yenilik duyğusu» adlı məqaləsində Azərbaycan şeirinin son illərdə xeyli inkişaf etdiyini söyləmiş, eyni zamanda, bu sahədə «sözçülüklə dolu, mürəkkəbi qurumamış yazıların» da çap edildiyini təəssüflə bildirmişdir. Bu mənada «Səməd Vurğun yeni insanın ruhi gözəlliklərini tərənnüm edən qiymətli əsərlər qoyub getmişdir, onun poemalarındakı tərəvət indi də bizi valeh edir» - yazmaqla gənc qələm sahiblərini bu poeziyadan öyrənməyə çağırmışdır.

İlyas Əfəndiyev «Geniş yaradıcılıq üfüqləri» adlı məqaləsində ədəbiyyatımızın bir sıra uğurlarını sadalamış, eyni zamanda, gənc şairlərin «avazı da, tərkib və təşbəhləri də köhnə, təkrar» olan qoşmalarını tənqid etmişdir. O, burada da Səməd Vurğunun qoşma yazanda belə həyatın, təbiətin gözəlliklərini müasir zövqə uyğun tərzdə ifadə etdiyini qeyd etmiş, şairin «Ceyran» və «Dağlar» şeirləri barədə belə yazmışdır: «Bu şeirləri dillərə salan yeni duyğular, yeni gözəlliklərdir, böyük sənətkar fırçası ilə çəkilmiş yeni tablolar».

Ədibin Səməd Vurğun yaradıcılığı ilə bağlı fikir və mülahizələri onun şair Zeynal Xəlilə həsr olunmuş «Göy göl düşüncələri haqqında» və «Zeynal Xəlil» adlı məqalələrində də öz əksini tapmışdır.

Yazıçı birinci məqalədə Zeynal Xəlilin mətbuatda dərc olunmuş şeirlərini oxuduqdan sonra öz təəssüratını oxucularla bölüşmüş, ikinci məqalədə isə onun yaradıcılığına ümumi nəzər yetirmişdir.

Ədib öz yazılarında Zeynal Xəlilin şairə həsr etdiyi «Səməd Vurğunla görüş» şeiri üzərində geniş dayanmış, bu şeirin son dövr ədəbiyyatımızda meydana çıxan gözəl əsərlərdən biri olduğunu, burada «Azərbaycan poeziyasının ən gözəl nümayəndəsi olan, vətənimizi öz canından artıq sevən, hamımız üçün əziz və unudulmaz Səməd Vurğunun vəfatından doğmuş» böyük kədərin ustalıqla göstərildiyini, bununla yanaşı, müəllifin bir şair olaraq Səməd Vurğunun yenə də mübarizənin ön atəş xəttində dayandığını, daim xalqla bir yaşadığını, gələcək mübarizələrimizə xidmət etdiyini göstərmək üçün yaxşı forma seçdiyini və öz məqsədinə nail olduğunu xüsusi qeyd etmişdir. İlyas Əfəndiyev «Səməd Vurğunla görüş» şeirinə istinad edərək yazır: «Müəllif... göstərir ki, Səməd Vurğun sənət aləmində heç bir zaman özünü yalqız hiss etməmişdir. O, hər zaman həqiqi sənətkarı sevib qiymətləndirmişdir. İndi adları xalqımıza məlum olan neçə-neçə yazıçı və şairlərimizə Səməd Vurğunun yoldaşlıq qayğısı, köməyi olmuşdur. O, bizim xatirimizdə həmişə böyük şair olmaqla bərabər, alicənab bir insan, qayğıkeş bir yoldaş olaraq yaşayır».

Bu sözlər, heç şübhəsiz, ədəbiyyatımızın klassiki, böyük yazıçı və dramaturq İlyas Əfəndiyevin özünə də aiddir...

2006

ÜRƏKLƏRDƏ YAŞAYANLAR

Xalq şairi Səməd Vurğunun yaradıcılığı daim tənqid və ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzində olmuşdur. Tənqidçi və ədəbiyyatşünaslarla yanaşı şairin müasirləri olmuş ədiblərimiz də onun barəsində yazmış, fikir və mülahizələrini bildirmişlər. Mehdi Hüseyn, Mir Cəlal, İlyas Əfəndiyev və başqalarının bu mövzuda qələmə aldığı yazılar bu gün də öz tərəvətini itirməmişdir.

Şair haqqında maraqlı tədqiqat və xatirə müəlliflərindən biri də Azərbaycanın xalq yazıçısı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, akademik Mirzə İbrahimov olmuşdur. Mirzə İbrahimov onun haqqında ilk yazılarını 1940- cı illərdə qələmə almış, bu yöndə araşdırmalarını sonralar da davam etdirmişdir.

Mirzə İbrahimovun araşdırmalarında Səməd Vurğun xalqımızın dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi görkəmli şəxsiyyət, Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki, böyük şair və dramaturq, nəzəriyyəçi və ədəbi prosesin təşkilatçısı kimi təqdim olunur. Yazıçı xüsusi olaraq vurğulayır ki, Səməd Vurğun yaradıcılığının əsas mövzusu mənsub olduğu xalqın keçmişi və bu günü, gələcək taleyidir.

Şairin hələ sağlığında geniş şöhrətlənməsi, Azərbaycandan çox-çox uzaqlarda tanınması və sevilməsi bir dost kimi Mirzə İbrahimovu da ürəkdən sevindirmişdir. O, 1947-ci ildə rəsmi nümayəndə heyətinin tərkibində Hindistanda olarkən Səməd Vurğun haqqında verilən suallara fərəhlə cavab verdiyini öz xatirələrində xüsusi qeyd etmişdir: «O zaman biz Səmədin cəmi qırx bir yaşında olduğunu, ürəyinin hərarət və ehtirasla çırpındığını, canının, başının salamatlığını, hələ çox yazıb-yaradacağını

söylədikdə xaricdəki dostlarımızın gözləri şad təbəssümlə işıqlanırdı».

Şairin başqa millətlərdən olan həmkarları onun yaradıcılığını və şəxsiyyətini yüksək qiymətləndirir, eyni zamanda, onunla dostluq edirdilər.

Mirzə İbrahimovun fikrincə, N.Tixonov, K.Simonov, A.Fadeyev, V. Luqovskoy, P.Antokolski, M.Adalis və başqa qələm sahiblərini Səməd Vurğunla bağlayan tellər, hər şeydən əvvəl, şairin böyük sənəti, böyük istedadı ilə əlaqədar idi, bu dostluq çox dərin hissi və fikri estetik mahiyyətdə idi. Şairin həmkarları səbirsizliklə onun yeni şeirlərini gözləyir, dərhal və böyük ilhamla öz dillərinə tərcümə edirdilər.

Mirzə İbrahimovun 1975-ci ilin oktyabr ayında şairin ev-muzeyinin açılışı mərasimində üzünü iştirakçılara tutaraq dediyi bu sözlər heç vaxt tərəvətini itirməyəcəkdir:

- Biz Azərbaycan poeziyasının bayraqları Səməd Vurğunun ev-muzeyinin təntənəli açılışında iştirak etmək üçün buraya toplaşmışıq. İllər böyük ustadın yaradıcılığını xələdar edə bilmir. Səməd Vurğun yüksək amallar və duyğular şairidir, romantika və poeziya cəngavəridir. Vurğun ən adi şeylər haqqında həyəcan və ilhamla söhbət açan, hər hansı bir faktın sadəliyində onun əzəmətini görən şairdir.

Mirzə İbrahimovun özünün dediyi kimi, onlar düz iyirmi beş il duz-çörək kəsmiş, dostluq etmişlər. Müxtəlif tədbirlərdə birlikdə olmuş, bir yerdə uzaq səfərlərə çıxmış, ova getmiş, kənd evlərində bir yerdə gecələmişlər.

Məhz buna görə də yazıçının tədqiqat işləri ilə yanaşı Səməd Vurğun haqqında xüsusi maraq doğuran xatirə-

ləri də vardır. Müəllif bu xatirələrin bir qismini qələmə alaraq dərc etdirmiş, bir qismi isə ayrı-ayrı tədbirlərin lent yazılarında mühafizə olunur. Bu xatirələrdə Səməd Vurğun öz xalqının təəssübünü çəkən, onu hər hansı bir hücumdan cəsərlə qoruyan, sözün həqiqi mənasında alovlu bir vətənpərvər kimi təqdim olunur.

Mirzə İbrahimov fikrini əsaslandırmaq üçün özünün şəxsi müşahidələri ilə yanaşı şairin müxtəlif çıxış və məqalələrinə, məruzələrinə də istinad edir. Səməd Vurğun ömrü boiü yurdsevərliyi təbliğ etmiş, öz soydaşlarını bu müqəddəs hissi yüksək tutmağa çağırmışdır. Onun fikrincə, vətənpərvərlik insan hissələri içərisində ən müqəddəs, əbədi, tərəqqi və inkişafa təkən verən amillərdən bəlkə də ən mühümdür.

Bu xatirələrdə Səməd Vurğun qayğıkeş, səxavətli və xeyirxah bir adamdır. Qələm dostlarına, digər vətəndaşlara sonsuz yaxşılıqlar etmiş şəxsiyyətdir. Heç nədən çəkinməyən, sözü üzə deyən bir insandır.

Yazıcının xatirələrindən: «Səməd Vurğun mənim həyatımda, mənim xəyalımda ən dərin iz buraxmış, ən çox keşməkeşlər, mübarizələr, sevinc və kədərlə bağlandığım şəxsiyyətlərdən biridir. Təqribən iyirmi beş il çox qızgın və gərgin fəaliyyət fasiləsiz olaraq bizi bir-birimizə bağlamışdı. Fəaliyyətimiz və işimiz isə minlərlə adamların gözü qabağında, geniş meydanda baş verdiyindən və çox zaman ideoloji sahənin mühüm məsələləri ilə əlaqədar olduğundan təbiidir ki, aydın, sakit, buludsuz günlərlə yanaşı dumanlı, coşğun, fırtınalı anlar və günlər də olurdu». İnsan xarakterinin, onun möhkəmliyinin və boşluğunun məhz belə anlarda sınaqdan çıxdığını xüsusi qeyd edən Mirzə İbrahimov yazır ki, bəzən insanı çaşdı-

ran, qorxudan, səhv hərəkətlərə sövq edən belə fırtınalı anlarda Səməd Vurğun möhkəm durardı, öz fikrini, öz mövqeyini mərd-mərdanə qoruyar, sinəsini həqiqətin müdafiəsinə qalxan edərdi.

Yazıcının xatirələrindən məlum olur ki, Səməd Vurğun belə anlarda nəinki yaxın olduğu, dost bildiyi adamları, hətta xoşu gəlməyən adamları, ona qarşı xeyirxah duyğu bəsləməyənləri də müdafiə etmişdir. Ona görə ki, fürsətdən istifadə edib ixtilafda olduğu adamlara zərbə vurmaq, onları aradan götürmək bu böyük şairin və insanın təbiətinə, insaniyyət və nəcabətinə zidd olmuşdur.

Qeyd etdiyimiz kimi, Mirzə İbrahimovun şair haqqında xatirə və söhbətlərinin bir qismi lent yazılarında mühafizə olunur. Onlardan bəziləri Səməd Vurğunun ev- muzeyindədir. Bunlardan biri 1985-ci il mayın 27-də muzeydə lentə alınmışdır. Yazıçı öz söhbətində Azərbaycan poeziyasının aşağıdakı mərhələlərini göstərir: Vaqif mərhələsi, Sabir mərhələsi, Vurğun mərhələsi.

Yazıçı Səməd Vurğunla bağlı bəzi xatirələrini yada salır. Bu xatirələrdən biri belədir: Onlar (Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov və başqaları) Daş Salahlı kəndində gecələyib səhər tezdən ova çıxırlar. «Birdən Səməd həyəcanla dedi:

- Ayə, bir oraya bax, Göyüzən dağına...

Baxdım ki, orada bir təpə var. Dedim:

- Ay Səməd, sən deyəndə «Göylərə baş çəkir Göyüzən dağı», mən elə bilirdim ki, Elbrusdu, ya hansı dağı?

Səməd cavab verdi:

-Mənim «veliçiyem» (bunu rusça dedi) ondadır ki, mən təpəni dağ kimi təsvir edirəm. Sən qorx o adamlardan ki, dağı təpə kimi təsvir eləsinlər...»

Mirzə İbrahimov öz xatirələrində şairin həmişə ədəbiyyat və sənət, yaradıcılıq məsələləri barədə düşündüyünü, yüksək sənətdən, böyük fəlsəfi fikirlər və qüdrətli insan ehtirasları ilə yaşayan sənətdən danışdığını qeyd etmişdir.

Yazıcının dediklərindən: «O, doğma Azərbaycan ədəbiyyatının bayraqdarı idi, bu bayrağı xalqına nəhayətsiz sədaqət və məhəbbətlə ucaltdı... Bu bayrağı həmişə uca tutmaq, həmişə xalq həyatını, qabaqcıl idealları tərənnüm etmək, qədim tarixli Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı milli ənənələrini yaşadıb inkişaf etdirmək, obrazlı, ahəngdar Azərbaycan dilində böyük sənət əsərləri yaratmaq bizim şərəf işimizdir, bununla biz böyük şairimizin qaldırdığı bayrağı daha da ucaltmış olarıq».

Bu sözlər, heç şübhəsiz, böyük yazıçı, dramaturq, ədəbiyyatşünas və publisist Mirzə İbrahimovun özünə də aiddir...

2011

FİKİR DRAMLARI MÜƏLLİFİ- AKADEMİK MƏMMƏD ARIFİN QƏLƏMİNDƏ

Azərbaycan xalq şairi Səməd Vurğunun yaradıcılığı həmişə ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzində olmuş, bu mövzuda namizədlik dissertasiyaları, monoqrafiyalar, məqalələr yazılmışdır.

Görkəmli ədəbiyyatşünas və tənqidçi, akademik Məmməd Arif Dadaşzadə də şairin yaradıcılığı ilə də-rindən maraqlanmış, bu barədə məqalələr yazmış, onun dramaturgiyasına xüsusi monoqrafiya həsr etmişdir. Onun Səməd Vurğun yaradıcılığına həsr olunmuş ilk məqalələri ötən əsrin 30- cu illərinə təsadüf edir. Məmməd Arifin görkəmli ədəbiyyatşünas Əli Sultanlı ilə birlikdə hazırladığı «Ədəbiyyat müntəxabatı»nda (1933- cü il) Səməd Vurğun haqqında da məlumat verilmişdir. Tənqidçinin ibtidai məktəb şagirdləri üçün 1936- cı ildən başlayaraq bir neçə dəfə nəşr etdirdiyi «Qiraət kitabı»nda da şairlə bağlı məlumata rast gəlirik. Uzun illər orta məktəblərin X sinif şagirdlərinin istifadə etdikləri «Ədəbiyyat» dərsliyində «Səməd Vurğun» bölməsinin müəllifi də Məmməd Arif olmuşdur.

Alimin «Kəskin silah», «Vətənpərvər şair», «Ədəbiyyatımızda döyüşçü surəti», «Xalq şairi Səməd Vurğun», «Böyük ideallar şairi», «Xalqın sevimli şairi», «Aygün» və müasirlik», «İkinci həyat» və digər məqalələri şairin yaradıcılığına işıq salan dəyərli tədqiqat işləridir. Məmməd Arif şairin yaradıcılığının ilk dövrü və müharibə illəri, «Komsomol poeması» və «Aygün» əsərləri barədə də dəyərli məqalələrin müəllifidir.

Apardığımız müşahidələr göstərir ki, Məmməd

Arif şairin yaradıcılığının müxtəlif sahələrinə müraciət etsə də, onu daha çox cəlb edən Səməd Vurğunun dramaturgiyası olmuşdur. 1956-cı ildə şairin 50 illik yubileyi münasibətilə nəşr olunmuş «Xalq şairi Səməd Vurğun» kitabında «Səməd Vurğunun dramaturgiyası» bölməsini də Məmməd Arif qələmə almışdır. Onun şairin ayrı-ayrı pyesləri və bu əsərlərin tamaşaları barədə yazdığı məqalələr bu gün də öz aktuallığını saxlayır.

Akademik Kamal Talıbzadə yazmışdır: «Səməd Vurğun... həmişə Məmməd Arifi məşğul etmişdir. Vurğun poeziyasına ehtiram və məhəbbət bəsləyən tənqidçi çox tez- tez bu böyük sənətkarın yaradıcılığına müraciət etmiş, onun ədəbiyyatımızdakı mövqeyini aydınlaşdırmağa çalışmışdır. Bu məhəbbət Vurğun poeziyasına həsr edilmiş çox maraqlı, yeni, orijinal mülahizələrlə zəngin olan məqalələrin yazılması ilə nəticələnmişdir. Lakin diqqət edilsə, həmin məqalələrdə şairin dramaturgiyasına tənqidçinin xüsusi həvəs göstərdiyini, onun ideya-estetik cəhətləri ilə xüsusi maraqlandığını müşahidə etmək çətin deyildir. İllər uzununu davam edən müşahidə və tədqiqat axırda böyük bir monoqrafik əsərin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur».

Məlumdur ki, Səməd Vurğunun yaradıcılığına, o cümlədən dramaturgiyasına münasibət birmənalı olmamış, ayrı-ayrı tənqidçilərin özəl münasibəti, bəzən də birtərəfli, hətta qərəzli münasibətləri də mətbuatda özünə yer ala bilmişdir. Məmməd Arifin bir sıra məqalələri, xüsusən «Səməd Vurğunun dramaturgiyası» monoqrafiyası bu cür əsassız mülahizələrə tutarlı cavab olmuşdur.

Alimin Səməd Vurğunun «Vaqif», «Xanlar», «Fərhad və Şirin», habelə «İnsan» pyesləri barədə araşdırmaları

öz aktuallığını bu gün də itirməmişdir. Məmməd Arif bu əsərləri dərindən təhlil etmiş, pyeslərdə səslənən ən incə məqamları üzə çıxartmışdır.

Məmməd Arifin fikrincə, Səməd Vurğunun dramları, hər şeydən əvvəl fikir dramlarıdır, bu əsərlərin müxtəlif dünyagörüşlü qəhrəmanları bir- biri ilə ideya mübarizəsi aparırlar, burada həyata, xalqa, insana, onun işinə, bacarığına, arzularına müxtəlif münasibət bəsləyən adamların düşüncələri, mülahizələri, zehniyyət və qənaəti toqquşur; böyük ictimai və şəxsi məsələlərin həlli ilə məşğul olan adamların mənəvi aləmi sınaqdan keçir. Bununla yanaşı, alim onu da qeyd edir ki, şair məfkurə mübarizəsinə, biri digərinə zidd qənaətlərin kəskin toqquşmasına, fəlsəfi görüşlərin çarpışmasına geniş yer verir; həm də fikirlər mücərrəd şəkildə yox, canlı insanların qarşılıqlı münasibətlərində, real hərəkətlərində meydana çıxır.

Məmməd Arif şairin tarixi mövzuya müraciət etməsini, tarixi mövzuda pyeslər yazması səbəblərini də xüsusi araşdırmışdır.

Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, ötən əsrin 30- cu illərində tariximizin öyrənilməsi sahəsində mütəxəssislərin fəaliyyəti şairi heç cür razı salmırdı. O, «tarix cəbhəsinin geri qalmasını dözülməz» hesab edirdi. Şair Azərbaycanın elmi tarixini yaratmağı tarixçilərdən təkidlə tələb edir və eyni zamanda bu sahədə mövcud olan boşluğu müəyyən qədər doldurmağa çalışır, bu məqsədlə tarixi mövzuda bədii əsərlər yazırdı. Məmməd Arif onun fəaliyyətindəki bu cəhəti belə qiymətləndirmişdir: «Əgər Səməd Vurğun tarixçi olsaydı, yəqin ki, eyni məqsədi qarşısına qoyar, Azərbaycan xalqının tarixinə aid əsərlər yazar və bu

xalqın tarix kitabında hələ heç kəs tərəfindən açılmamış bir çox parlaq səhifələr açardı. Çünki tarix elmi hələ o zaman (1930-cu illər nəzərdə tutulur – A.B.) lazımınca inkişaf etməmiş və xalqın qədim zamanlardan bu günə qədər davam edən zəngin tarixi yazılmamışdı».

Məmməd Arifin «Vaqif» pyesi ilə bağlı mülahizələri bu baxımdan diqqəti xüsusi cəlb edir. O, «Vaqif» dramı barədə danışarkən göstərir ki, Səməd Vurğun burada tarixi həqiqətdən kənara çıxmamış, Vaqifin tərcümeyi- halını təhrif etməmişdir. Alimin fikrincə, şair öz qəhrəmanının əsərlərini və tərcümeyi- halını yeni tərzdə oxumuş, oradakı mənanı, böyük ruhu tapmış, daha doğrusu, kəşf edərək açıb göstərmişdir.

Məmməd Arifin şairin «İnsan» dramı haqqında da maraqlı mülahizələri vardır.

Görkəmli Vurğunşünas, professor Cəlal Abdullayevin yazdıqlarından: «Səməd Vurğunun «İnsan» dramı haqqında çox yazılmış və çox deyilmişdir. Bu məqalələrin əksəriyyətində «İnsan» pyesi tənqid edilmiş, müəyyən ziddiyyətli, bir-birini inkar edən mülahizələr söylənmişdir: həm də ziddiyyətli mülahizələri bəzən müxtəlif alim və tədqiqatçılar yox, eyni müəlliflər söyləmiş və beləliklə də onlar özləri özlərini inkar etmişlər».

«İnsan» pyesi ilk dəfə tamaşaya qoyulduğu zaman onun haqqında mətbuatda bir neçə tənqidi məqalə dərc edilmişdi. Etiraf etmək lazımdır ki, o zaman, şəxsiyyətə pərəstişin hökm sürdüyü bir dövrdə Səməd Vurğunun bu, nisbətən mürəkkəb əsərinə obyektiv qiymət vermək o qədər də asan deyildi. Ona görə də yazılan məqalələrdə şairin romantikasını müxtəlif şəkillərdə şərh etmək, əsərə müxtəlif mövqelərdən yanaşmaq təşəbbüsləri olmuşdu».

Bu sətirləri isə akademik Məmməd Arif yazmışdı.

«İnsan»ı tənqid edənlərdən biri də Məmməd Arif idi...

Məmməd Arif 1964- cü ildə nəşr olunmuş «Səməd Vurğunun dramaturgiyası» adlı monoqrafiyasında «İnsan» pyesini nisbətən obyektiv şəkildə geniş təhlil etdi.

1974-cü ilin əvvəllərində mətbuatda rejissor Mehdi Məmmədovun «İnsan» pyesini tamaşaya hazırlaması barədə məlumat verildi. Mehdi Məmmədovun quruluşunda tamaşa böyük uğur qazandı, mətbuatda əsərə və tamaşaya yüksək qiymət verən məqalələr dərc olundu. Bu məqalələrdən birinin müəllifi akademik Məmməd Arif idi. Akademikin «Bakinski raboçi» qəzetinin 20 mart 1974- cü il tarixli sayında dərc olunmuş məqaləsi «Vtoroe rojdeniye» («İkinci həyat») adlanırdı.

...İllər keçəcək. Azərbaycan dramaturgiyası və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı daha da inkişaf edəcək, yeni imzalar görünəcək. Bu imzalar içərisində həmişə parlayan imzalar da olacaq. Səməd Vurğun kimi, Məmməd Arif kimi...

2014

BİR ŞEİRİN TARİXİ: «GÖYƏRÇİN»

Məlumdur ki, hər bir şeir şair ilhamının məhsulu kimi ərsəyə gəlir. Bununla yanaşı, konkret bir hadisə qələm sahibinə təsir göstərir və nəticədə poeziya nümunəsi meydana çıxır. Buna görə də bəzi poeziya nümunələri müxtəlif (bəzən qeyri-adi) şəraitdə və müxtəlif məkanlarda yaranır. Bununla bağlı qədim tarixə malik poeziyamızda istənilən qədər nümunə göstərmək olar.

Xalq şairi Səməd Vurğunun ayrı-ayrı şeirlərinin yaranması ilə bağlı apardığımız müşahidələr maraqlı faktların meydana gəlməsi ilə nəticələndi.

Şairin 1943-cü ildə qələmə aldığı «Göyərçin» şeiri barədə.

Qeyd edək ki, Səməd Vurğun «Göyərçin»ə qədər də müharibənin doğurduğu əhval-ruhiyyəyə uyğun xeyli şeir qələmə almışdı. Əlbəttə, şairin müharibə illərində bədii yaradıcılıq sahəsində məhsuldar fəaliyyəti xüsusi qeyd olunmalıdır. Müharibənin təkcə ilk həftəsində dövrü mətbuata onun altı şeiri dərc edilmişdir.

Səməd Vurğun 1941-ci il iyunun 22-də müharibənin ilk günündə belə yazdı:

Bilsin ana torpaq, eşitsin Vətən,
Müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən...

«Vətənin keşiyində» adlanan bu şeir şairin Vətən və xalq qarşısında müqəddəs andı idi. Bu misralar bütün Azərbaycan xalqının ümumi əhvalını ifadə edirdi. Bu qanlı savaşı «Böyük Vətən müharibəsi» yox, «rus-alman

müharibəsi» adlandırılanlara xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, faşistlər təkcə Rusiya üzərinə deyil, SSRİ adlanan bir ölkənin üzərinə hücum etmişdilər. Buna görə də faşistlərə qarşı yalnız ruslar deyil, Sovet İttifaqında yaşayan bütün xalqlar, o cümlədən azərbaycanlılar da vuruşurdular.

Səməd Vurğunun Vətənə böyük və sonsuz məhəbbəti odlu misralara çevrilir, insanlara qüvvət verir, qələbəyə inam hissini gücləndirirdi. Şair bu adamların qüvvə və qələbəyə inamını, mənəvi təmizliyini tərənnüm edirdi. Onun qəhrəmanları doğma diyarın şərəf və namusunu hər şeydən uca tutur, bu yolda öz canlarından belə keçməkdən çəkinmirdilər.

Belə qəhrəmanlardan birinin daxili aləmi şairin «Mənə belə söyləyirlər...» şeirində ustalıqla açılmışdır. Burada göstərilir ki, cəbhədə ağır yaralanmış əsgər son nəfəsində öz doğma yurdunu- Azərbaycanı yada salır, Səməd Vurğunun «Azərbaycan» şeirindən bir parça söyləyir:

Görüb tanış olmadığım,
Qayğısına qalmadığım
Şeir dostu bir insandan
Bir xatirə söylədilər:
«Bizim elli bir qəhrəman–
Bir yaralı qızıl əsgər
Son nəfəsdə səni andı,
Dəniz kimi dalğalandı...
Dedi: Doktor! Aman, doktor!
Sağlığıma güman yoxdur...
Bıçağını saxla bir dəm,
Bilirəm ki, öləcəyəm...
Gözüm yolda, könlüm səsdə,

Dinlə məni son nəfəsdə.
Qoy Vurğunun sözlərindən
Bir bənd deyim son dəfə mən:
Sən də eşit bu nəğməni,
Qoy dolaşsın o, aləmi:
«El bilir ki, sən mənimsən...»

Gənc əsgərin bu cür ölümü onu əbədiyyətə qovuşdurur. Ömrünün sonunda Vətəni yada salan, onun eşqini hər şeydən uca tutan bu gəncin hərəkəti doğma Azərbaycanca tükənməz məhəbbəti ilə bağlıdır. Şairi vəcdə gətirən də məhz bu idi.

Bundan sonra Səməd Vurğun ilhamı daha da qanadlanır, qəhrəmanın bu hərəkəti onu daha dərindən düşündürür. Şairlə qəhrəman birləşir, sanki döyüşçü şairin daxilinə hopur. Şair onun simasında ümumiləşmiş şəhid-döyüşçü obrazı vardır. Bu şəhidlərin hamısı eyni amal – «El bilir ki, sən mənimsən» amalı uğrunda həlak olmuşlar. Bu şəhidlərin ruhu həmişə bizimlədir. Şair onların ayaq izlərini dolaylarda, müqəddəs əməllərini cəbhədən qayıdan vətən oğullarının gözlərində hiss edir, öz oğlunu bağrına basanda onun gözlərində də bu igidləri görür.

Səməd Vurğunun «Göyərçin» şeiri də konkret bir təəssüratın nəticəsində yaranmışdır. Şair bu şeiri 1943-cü ildə Ukraynanın Melitopol şəhəri yaxınlığında – döyüşən orduya növbəti səfərlərindən biri zamanı qələmə almışdır. Şeirnin təhlilinə keçməmişdən əvvəl həmin səfər zamanı şairi ön cəbhə xəttində müşayiət etmiş diviziya partiya komissiyasının məsul katibi M.Niftəliyevin çəbhə xatirələrinə nəzər salaq. Həmin xatirələrdən öy-

rənirik ki, S.Vurğun 1943-cü ilin noyabr ayında 416-cı diviziyada olmuşdur. Bu zaman Melitopol şəhəri yenidən azad edilmişdi və bu münasibətlə 416-cı Azərbaycan diviziyasına Qırmızı Bayraq verilmişdi.

Cəbhə xatirələrində oxuyuruq: «Biz (S.Vurğun və M.Niftəliyev – **A.B.**) əlaqədarlıqda Semyonovka kəndinə daxil olduq. Faşistlər kəndi darmadağın etmişdilər. Yerli əhali faşistlərin əlindən yaxa qurtarmaq üçün kəndi tərk etmişdi. Kəndin şimal-şərqində yerləşən bir evə daxil olduq. Ev almanlar tərəfindən tamamilə qarət edilmişdi. Səməd Vurğun döşəmənin üzərinə düşən bir kağız parçasını götürdü. Bu, Volodya adlı bir uşağın 7-ci sinif şəhadətnaməsi idi. Dərin düşüncələrə dalmış şair qəzəb dolu gözlərini tapdalanmış şəhadətnaməyə dikərək dedi: «Kim bilir, bu məsum uşaq indi haradadır? Faşist gülləsi onun susdurmuşmu, ya da yaşayırmı? O, acdırmı, susuzdurmu, anasının yanında mı, yoxsa faşistlər onu məcburi əməyə cəlb etmişlər?».

Səməd Vurğun şəhadətnaməni müqəddəs bir xatirə təklə götürdü və «bu şəhadətnamə yazılmamış bir sənət əsərinin mövzusu olacaqdır» – dedi. Mən gözlərimi S.Vurğundan çəkmirdim. Şair isə xarabaya çevrilmiş evin qarşısında, qurumuş armud ağacının başına qonmuş bir göyərçini seyrə dalmışdı. Sanki onunla danışırdı. Yetim uşaq kimi boynunu bükmüş göyərçin elə bil ki, kimsəsiz qalib ağlayırdı. Ona dən, su verən, onu bəsləyib saxlayan, nəvazişini çəkən sahibini axtarırdı. Mən gözlərimi şairə dikmişdim. Onun nə deyəcəyini səbirsizliklə gözləyirdim. Ancaq hiss edirdim ki, şair öz ürəyində göyərçinlə danışır.

...Çox keçməmişdi ki, «Cəbhə xatirələrindən» qeydi ilə «Ədəbiyyat qəzeti»nin və «Kommunist» qəzetinin 1943-

cü il 12 dekabr nömrələrində «Göyərçin» şeirini oxudum».

«Göyərçin» şeirində qanlı-qadali illərdə Ukrayna torpağında faşistlər tərəfindən törədilmiş fəlakətin poetik mənzərəsi verilmişdir. Şair göstərir ki, kiçik bir şəhər viran edilmişdir. Burada nə bir insan səsi var, nə bağ, nə bağça. Mal, qoyun mələşməsi də eşidilmir. «Sanki bütün dünya laldır...»

Şair müharibənin dəhşət və fəlakətlərini, ağır nəticələrini göyərçinin duruşunda, quşun gözləri ilə nəyi isə axtarmasında göstərmişdir.

Göyərçin «qərib qalmış ağacda» oturmuşdur. Çünki bütün evlər dağıdılmışdır. Quşun gözləri kiminsə intizarındadır. Lakin burada insan qalmamışdır.

Şair ukraynalı bir gözəlin portretini rəsm edir. Bu gözəl göyərçinin indi boylandığı, lakin boş qalmış eyvana çıxarmış. Şair qəlblə bu gözəl təbiəti sevmiş. Günəşin özü belə gözəldəki şeiriyyəti salamlarmış. O, roman oxuyar, corab toxuyarmış.

İndi o gözəl yoxdur. Dəhşətli müharibənin odları arasında o gözəl də, roman da yanub külə dönmüşlər. Bu faciədən «dilə gəlir göyərçin də»:

Yaman olur hicran dağı.
O daş altda, toz içində
Bir romanın son varağı
O gözəldən bir yadigardır!

Bütün bunlarla yanaşı, Vurğun nikbinliyi, qələbəyə inam hissi «Göyərçin» şeirinin də əsasını təşkil edir:

Bu gün-sabah qurulacaq
Bir ədalət məhkəməsi.
Dəyişəcək o gün dövrən:
Bu zillətlər, bu möhnətlər,
Vaxtsız ölmüş məhəbbətlər
Baş qaldırıb torpaq altdan,
Hayqıracaq qisas deyər,
Hökm edəcək yerə, göyə.

Səməd Vurğunun əksər şeirləri kimi, «Göyərçin» də
bu günümüzə səsleşir.

Şairin bu qəbildən olan digər şeirləri barədə gələn
yazılarımızda...

2014

İKİ ŞEİRİN TARİXİ: «YANĞIN», «İSLAM»

«Mədəniyyət» qəzetinin ötən saylarının birində xalq şairi Səməd Vurğunun Böyük Vətən müharibəsi illərində mövcud durumun doğurduğu əhval- ruhiyyəyə uyğun qələmə aldığı şeirlərdən nümunələr göstərmişdik. Bu yöndə apardığımız müşahidələr zamanı meydana çıxmış maraqlı faktların şərhilə bağlı söhbətimizi davam etdiririk.

Şair həmin illərdə tez- tez ön cəbhədə olur, döyüş- cülərlə görüşürdü. O, 1942-ci ilin oktyabrında Şimali Qafqaz cəbhəsində olarkən müharibənin dəhşətlərini, xarabalıqlara çevrilmiş kənd və şəhərləri, dağılmış evləri, mədəniyyət abidələrinin, bir də «dağların qoynunda gözəl bir şəhər»in od tutub yandığını öz gözləri ilə görmüş və bundan təsirlənərək «Yanğın» şeirini yazmışdır.

Şair bu şeirdə bilavasitə gördüyünü ürək ağrısı ilə qələmə almışdır:

Dağların qoynunda gözəl bir şəhər
Axşamdan bəridir od tutub yanır.
Bir matəm paltarını geymiş üfüqlər,
Tüstülər ah çəkib, göyə dayanır...

Külək kükrədikcə alov göyə yüksəlir, bomba səəsindən göy lərzəyə gəlir, şair «ilk dəfə ayın, ulduzun alovlar içində boğulduğunu» müşahidə edir.

Şairin kədəri sonsuzdur, bu şəhərin timsalında Vətənin bağı yanır! Bu şəhər yetkin bir əsərdir. Yetkin bir əsərin külə dönməsi, od içində «min incə pərinin»

yanması, şəhərin od nəfəsindən torpağa, daşa ölüm rəngi çökməsi şairi sarsıdır və o bu qənaətə gəlir ki, «dünyanı düşünən bir şair olmaq» olduqca ağır yükümü:

Ulduzlar qan qusur... göylər sağırdir,
Bir anlıq zülmətdə sönür min çıraq
Mən indi bildim ki, xeyli ağırdır
Dünyanı düşünən bir şair olmaq!

Bir vəziyyət istər-istəməz şairi dərin düşüncələrə aparır, fəlsəfi mühakimələr yürütməyə məcbur edir.

Yanır gözəl şəhər... o gözəl əsər...
Soruşun varlığın günahı nədir?
Həyat müjdəsidir hər doğan səhər
Bir anlıq səadət - bir qərinədir...

Məhz bunlara görə də şairin öz sualına cavab axtarması da təbii səslənir:

Bəlkə də yetməmiş dünya kamala?
Bəlkə də görməyir bu dəhşətləri?

Səməd Vurğun bu şəhərin obrazı vasitəsilə ölkənin ağır günlər keçirdiyini göstərmiş, səhərlərin matəmə batmaması, göylərin şafəqdən don geyməsi naminə hamını qılınc qurşamağa çağırmışdır. Yüksək yurdsevərlik ruhu ilə aşılınmış bu şeirdə dərin bir nikbinlik, xeyirin şər üzərində qələbəsinə qəti bir inam vardır:

Xeyr, yumulmamış zamanın gözü,
Xeyirxah yaranmış dövrünün əli.
Boğa bilməmişdir gecə gündüzü
İnsan yer üzünə şöhrət gələli.

1942-ci ilin payızında dağların qoynunda alovlanıb yanan bu şəhər Qroznı idi.

... Səməd Vurğunun ev- muzeyində nümayiş etdirilən fotoşəkillərdən birinin qarşısında yığıq. Bu fotoşəkildə şair Polşanın Vrotslav şəhərindəki qəbiristanlıqda bir məzarın önündə aşağı əyilib cib dəftərçəsinə nə isə yazır.

Səməd Vurğun 1948-ci ildə Polşanın Vrotslav şəhərində Sülhü müdafiə edən mədəniyyət xadimlərinin konqresində iştirak edərkən ikinci dünya müharibəsində həlak olmuş döyüşçülərin dəfn olunduqları qəbiristanı ziyarət etmiş və baş daşlarından oxuduğu bir neçə azərbaycanlının adını dəftərinə yazmışdır. O burada İslam adına da rast gəlmişdir. Şair sonralar həmin vaxt keçirdiyi hissləri belə ifadə etmişdir: «Onların məzarı öz doğma torpağından, Xəzər sahillərindən, Kürdən, Arazdan, Şah dağının ətəklərindən, Muğan, Mil, Şirvan düzlərindən çox-çox uzaqlarda olduğu üçün ağ saçlı anaları, bacı-qardaşları və nişanlıları heç olmazsa son dəqiqələrdə öz əzizlərilə görüşüb vidalaşa bilmədikləri üçün məni dərin bir kədər hissi bürüdü. Eyni zamanda, qəlbim fəxrlə döyündü ki, doğma xalqımın oğulları Babək və Koroğlunun bu cəsur balaları da hər əzab və əziyyətə dözərək... Mozdokdan Vrotslava qədər uzaq bir yol keçərək Avropanı hitlerçilərin zülm, həqarət və əsarətindən xilas etdilər».

Tale elə gətirib ki, dünyanın müxtəlif ölkələrinin qəbiristanlıqlarında ötən davada şəhid olmuş azərbaycanlı

döyüşçülər də uyuyurlar. Onlar dünyanı çox dəhşətli bir bələdan-faşizm taunundan xilas yolunda canlarından keçiblər. Təəssüf ki, bu gün az qala o adamlar unudulur, onların xatirəsi təhqir olunur. Axı, «faşist taunu» deyilən bir anlayış çoxdan qəbul olunmuş faktdır və bu bəlaya qarşı vuruşmaq xalqların öz azadlığı uğrunda vuruşması demək idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından M.Ə.Rəsulzadə 1943-cü ildə hitlerçilərin azərbaycanlı əsirlərdən təşkil etdikləri legionların öz istiqlalıyyəti uğrunda mubarizə aparan ölkələrə, o cümlədən Polşaya qarşı vuruşmasının əleyhinə çıxmış, bu barədə xüsusi bəyanat vermişdir. Məhz buna görə də o, Hitlerin xüsusi göstərişi ilə Almaniyadan çıxarılmışdır...

Səməd Vurğun qəbiristanlıqda keçirdiyi hisslərin təsiri ilə özünün «İslam» balladasını qələmə almışdır. Əsər təbiət təsviri ilə başlayır: Oder çayı gümüşü kəmə kimi Vrotslavın gövdəsinə dolanmışdır. Suyun üzünə ağacların kölgəsi düşüb. Dörd yüz bahar yadellilərə qul olmuş bu şəhəri «çiçək sevən, şeir sevən» polyak xalqı laləzara döndərmişdir.

Sonra şair qardaş qəbiristanlığını təsvir edir. Burada Vrotslavın faşistlərdən azad edilməsi uğrunda həlak olmuş döyüşçülər dəfn edilmişlər. Müxtəlif millətlərdən olan bu şəhidlərin baş daşları üzərindəki yazıları şair belə ümumiləşdirir:

O, el üçün keçdi candan,
O yaşadı insan kimi.
Demə ölüb o qəhrəman.
O, müqəddəs diləklərdə,
Bir də təmiz ürəklərdə.
Yaşayacaq dastan kimi.

Polyak qızları İslamın qəbrini salama gəlirlər. Bu, şairi fərəhləndirir. Azərbaycanlı döyüşçünün fədakarlığı onda milli qürur hissini gücləndirir. O öz eloğlusunu «dünyanın xilaskarı» kimi tərənnüm edir:

Ötür bir-birini aylar, fəsillər,
İnsanlığ qovuşur arzularına.
İslama hörmətlə azad nəsillər
Baş əyir dünyanın xilaskarına.

Akademik Məmməd Arif şairin bu misralarda söylədiyi fikri belə qiymətləndirmişdir: «Şairin (Səməd Vurğunun – A.B.) dünyanı əhatə edən humanist xəyalı görün necə ümumiləşdirmələrə yol tapır, ən sadə və adi bir azərbaycanlı döyüşçünü dünyanın xilaskarı mövqeyinə qaldırır».

Yaxşılıq da, yamanlıq da unudulmur. Bəşəriyyət dünyanı öz köləsinə döndərmək istəyən Hitleri də xatırlayır, öz xilaskarını da. Və yəqin ki, polyak xalqı da öz xilaskarını unutmur.

1988-ci ildə Polşa yazıçısı Yanuş Pşimanovskinin rəhbərliyi ilə Varşavada rus və polyak dillərində nəşr olunmuş «Xatirə» kitabı bu uğurda şəhid olanların ruhuna töhfədir. Kitabda digər materiallarla yanaşı Polşanın azadlığı uğrunda döyüşlərdə həlak olmuş və gərgin axtarışlar nəticəsində müəyyənləşdirilmiş şəhidlərin siyahısı da verilmişdir. Bu siyahıda onlarla soydaşımızın adına rast gəlirik.

Vrotslav uğrunda canını vermiş oğullarımızdan bəziləri bunlardır: İslamov Zeynəddin Hilal oğlu, İsmayılov Əhəd, Qədirov Vəli Qədir oğlu, Abdullayev Azay Məmməd oğlu...

Bu cəsurlar 1945-ci ilin aprel-may aylarında həlak olmuşlar.

Bəli, M. Ə. Rəsulzadə azərbaycanlı döyüşçüləri öz azadlığı uğrunda mübarizə aparan polyak xalqına qarşı çıxmamağa çağırırdı, Səməd Vurğun polyakların xilas-karını- azərbaycanlı döyüşçüləri milli qürur hissi ilə tərənnüm etdi...

2014

QƏLƏBƏ SORAQLI YADDAŞ

1941- 1945- illər Böyük Vətən müharibəsində elm və mədəniyyət xadimləri tez-tez döyüşən orduda və arxa cəbhədə olur, döyüşçülər və əməkçilər qarşısında çıxış edir, onları ruhlandırırıdılar. Bu baxımdan xalq şairi Səməd Vurğunun müharibə dövründə həm əməli fəaliyyəti, həm də bədii yaradıcılığı xüsusi qeyd edilməlidir.

Səməd Vurğunla birlikdə dəfələrlə ön cəbhədə olmuş xalq şairi Rəsul Rzanın xatirələrindən: «Əsasən azərbaycanlılardan ibarət olan hərbi hissələrdə keçirdiyimiz bütün görüşlərin mərkəzində Səməd dururdu. Onu hər yerdə tanıyırdılar (bu, heç də asan deyildi, çünki hamımız qulaqlı papaq, sıyrıqlı gödəkcə, uzunboğaz çəkmə geymişdik, günlərlə üzümüzü qırxa bilmirdik, bir sözlə, çox alabəzək görkəmimiz vardı), «Şairimizə eşq olsun! Vurğuna salam!» sözləri ilə salamlayırdılar.

Səməd çıxışına adətən şeirlə başlamırdı. O, ən adi şeylər - ailə, qeyrət haqqında danışır, yeri gəldikcə Azərbaycanın şəhər və kəndlərində xalqın necə yaşadığından, cəbhəyə necə kömək etdiyindən söhbət açırdı. O, söhbətinin həyəcanını, gərginliyini getdikcə artırır, Azərbaycan xalqının zəngin qəhrəmanlıq tarixindən misallar gətirir, onun dostluğa sədaqəti, beynəlmiləlçilik ənənələri haqqında danışır... Səmədin çıxışları hər yerdə əsgərlər arasında böyük ruh yüksəkliyi doğururdu».

Xüsusi olaraq qeyd edək ki, həmin illərdə Səməd Vurğunun şeirləri ilə yanaşı məqalələri, mitinq və yığıncaqlardakı çıxışları da geniş yayılmışdı. Onun 1941-ci il iyul ayında Ümumbakı ziyalılarının mitinqində çıxışı,

1942-ci ilin fevralında Ümumittifaq radiosı ilə «Koroğlu nəsilərinə bizim salamımız» və noyabr ayında Moskvada ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin mitinqində «Qafqazın mədəniyyəti ölməzdir» adlı çıxışları, «Taqqanroq qəhrəmanlarına eşq olsun», «Müharibə və poeziya», «Faşizmin dəhşətləri», «Müharibə dövrü Azərbaycan yazıçılarının fəaliyyəti haqqında» və s. çıxışlarında milli qürur və qələbəyə inam hissləri ifadə edilmişdir.

Mənbələrdən məlum olur ki, xalqın tanınmış nümayəndələrinin döyüşçülərlə görüşləri ruh yüksəkliyinə səbəb olur, qələbəyə inam, düşməyə nifrət və intiqam hissləri aşılırdı. Leninqrad şəhərinin faşistlər tərəfindən alınması barədə şayiələr yayılan zaman görkəmli şair və yazıçı Nikolay Tixonovun radio ilə çıxışını eşidən bir partizan demişdir: «Əgər Tixonov radio ilə çıxış edərsə, deməli, o, Leninqradda, öz vəzifəsi başındadır. O, Leninqraddadırsa, deməli, şəhər möhkəm dayanmışdır».

Səməd Vurğunun döyüşçülərlə görüşləri, müxtəlif çıxışları, o cümlədən radio ilə çıxışları da əsgər və zabıtlərə bu cür təsir bağışlırdı. Bunu şairin şəxsi arxivində rast gəldiyimiz çoxsaylı cəbhə məktubları da sübut edir.

O vaxtlar cəbhə qəzetində işləyən, sonralar tanınmış ədəbiyyatşünas, Azərbaycan Respublikası EA-nın müxbir üzvü mərhum Abbas Zamanov şairə göndərdiyi məktubunda yazırdı: «İstiqbal təranəsi» şeirin dərc edilən qəzetimizi və növbəti nömrəmizi göndərirəm. Bundan sonra bütün nömrələrimizi müntəzəm surətdə alacaqsan. Bizi unutma, vaxt tapdıqca, qəzetimizə şeir göndər, döyüşçülərimiz öz şairini oxumaq istəyirlər. Sənin şeirin çap olunan nömrəmiz hissələrdə dərhal yayılır...»

Bir qrup döyüşçü belə yazır: «Əziz və hörmətli

şairimiz Səməd Vurğun! Sizin radio ilə çıxışınızı səngərdə dinlədik. Səsinizi və odlu misralarınızı dinləyərkən elə bil ki, üzərimizə canlandırıcı bahar yeli əsdi, qolumuza yeni qüvvət, gözümüzə yeni işıq gəldi. Azərbaycanlı, rus, gürcü, ləzgi və s. millətlərdən olan döyüşçülərimiz hamısı eyni ruhla Sizi alqışladı, yad etdi, «ura» səsləri göyə yüksəlmişdi...»

Qvardiya serjantı Həbib Quliyevin məktubunda oxuyuruq: «...Sizin döyüşçülər haqqında çıxışlarınızı və şeirlərinizi xüsusi bir həvəslə oxuyuram. Bunlar bizim döyüşçüləri ruhlandırır. Mən döyüşdə düşmənin dörd tankını sıradan çıxardım. Məni mükafata təqdim etdilər...»

Döyüşçü Abuzər Hüseynov məktubunda şairin cəbhə ilə əlaqələrini və ayrı-ayrı döyüşçülərə qayğısını əks etdirir. Cəbhəçi yazır: «... Sizin göndərdiyiniz sovqatı və məktubu aldım. Bunlar mənim üçün son dərəcə qiymətlidir. Mən Sizin məktubdan ruhlanaraq müqəddəs Vətənimizin müdafiəsi işində daha da cəsarətli və mərd olmağa söz verirəm... İnsan simasını itirmiş mənfur düşməyə qarşı gecə-gündüz əlimdə hazır tutduğum ən yaxın dostumla- silahımla son nəfəsimə qədər mübarizə aparacağam».

Şairin həmin illərdə arxa cəbhədə əməli fəaliyyəti də xüsusi qeyd olunmalıdır. Cəbhəçi ailələrinin taleyi və dolanacağı onu düşündürür və o bu ailələrə həmişə öz kömək əlini uzadırdı.

Şairin qardaşı Mehdiqan Vəkilovun yazdıqlarından: «Səməd Vurğun Böyük Vətən müharibəsi illərində öz şəxsi qazancının mühüm bir hissəsini, bəzən mükafat aldığı böyük məbləği ölkənin «müdafiə fondu»na verir və ehtiyacı olan əsgər ailələrinə paylayırdı. Şair mümkün qədər

hamıya kömək göstərməyə çalışırdı... Səməd Vurğunun 1942-1943-cü illərdə Qazax və Ağstafa rayonlarının kəndlərini bir-bir gəzdiyini, tank və təyyarə fondlarına pul toplamaq kampaniyası apardığını və döyüşçü ailələrinin vəziyyətilə şəxsən tanış olduğunu və bəzi ailələrə maddi yardım göstərdiyini yaxşı xatırlayıram».

Döyüşçü Mustafa Hüseynovun məktubunda xeyirxah şairə minnətdarlıq ifadə olunur: «Sevimli Səməd Vurğun, bu günlərdə öz oğlundan məktub aldım ki, Siz bizim kəndə gedibsiniz və bizim vəziyyətimizlə maraqlanıb ailəmizlə görüşübsünüz... Bu bizim üçün böyük şərəfdir. Çox sağ olun, arxa cəbhədə Sizin kimi dostların varlığı bizim üçün çox əhəmiyyətli və çox qiymətlidir».

Müharibə illərində radionun imkanlarından səmərəli istifadə olunması qələbəyə öz təsirini göstərmişdir. O illərdə xüsusilə Moskva radiosu, buradan səslənən ayrı-ayrı verilişlər, məlumat bürosunun xəbərləri ümid və həyəcanla qarşılanmış, səfərbərlik və birlik rəmzinə çevrilmişdi.

Həmin illərdə Moskva radiosunun hazırladığı ədəbi verilişlər də xüsusi maraq doğurmuş, böyük təsir qüvvəsinə malik olmuşdur. Bu verilişlər sınaq illərində ədəbiyyatın həyatla əlaqəsini əks etdirmiş, ədəbiyyat xadimlərinin öz üzərlərinə düşən vəzifələri şərəfinə yerinə yetirdiklərini göstərmişlər. 12-15 dəqiqəlik ədəbi radio verilişlərində imkan daxilində müəlliflərin özləri iştirak etmişlər. Veriliş bəzi hallarda bütöv bir əsərdən – oçerk, hekayə və ya yazıçının dinləyicilərə müraciətindən ibarət olmuşdur. Moskva radiosunun müharibə illərində hazırladığı ədəbi verilişlərdə A.Tolstoy, F.Qladkov, P.Antokolski, V.Lebedev-Kumaç, V.Katayev, A.Surkov,

K.Simonov, V.Kojevnikov, P.Brovka, S.Marşak, İ.Erenburq və bir çox başqa məşhur söz ustaları öz şeir və hekayələrini, oçerk və reportajlarını oxumuşlar.

Səməd Vurğun Moskva radiosu ilə müharibənin ən ağır günlərində - 1942-ci il fevralın 12-də çıxış etmişdir. Onun çıxışı «Koroğlu» nəsillərinə bizim salamımız» adlanırdı. Bu, şairin öz həmyerlilərinə - azərbaycanlı döyüşçülərə müraciətidir.

Səməd Vurğun öz müraciətində Azərbaycan xalqının qəhrəman keçmişindən, şanlı döyüş ənənələrindən söhbət açır. Şair xatırladır ki, Azərbaycan döyüşçüsü dünyanın ən şanlı sərkərdələrindən birinin - Babəkin nəslindən olduğunu heç vaxt unutmur; o həmin Babəkdir ki, ərəb işğalçılara qarşı 25 il mübarizə aparmış və dəfələrlə düşmən qoşunlarını Arazın və Kürün sularına qərq etmişdir. Şair arzu edir ki, bu gün Babəkin obrazı, mətin iradəsi və yenilməz döyüşçü xarakteri yenidən döyüşçülərimizin qarşısında canlansın.

Şair Koroğludan danışanda onun xalqımızın canına və qanına hopmuş belə bir özünəməxsus cəhətini xatırladır ki, qoç Koroğlu qeyri-adi gücə malik olduğuna baxmayaraq, döyüş dostluğunu yüksək qiymətləndirmiş və öz döyüşçülərinə hədsiz sevgi bəsləmişdir. Onlardan biri itgin düşəndə Koroğlu gecələri yatmaz, yeməz və içməz, döyüşçü dostu üçün göz yaşını axırdı. Düşmən əlinə keçmiş döyüşçünü xilas etməyincə sakitləşməzdi. Səməd Vurğun əfsanəvi Misri qılıncı yada salır, Koroğlunun döyüşçüləri igidliyə, birliyə, dostluğa səsləyən qoşmalarından nümunələr söyləyir.

Çıxışın əsas cəhətlərindən biri Azərbaycan xalqının keçmişinin konkret zamanla əlaqələndirilməsidir. Şair

döyüşçülərə müraciət edərək deyirdi: «Siz öz analarınızın, arvad-uşaqlarınızın həyatını və namusunu faşist quldurlarından və vəhşilərindən qoruyursunuz. Siz bizim qədim milli mədəniyyət abidələrimizi qoruyursunuz. Siz dünya ədəbiyyatı tarixində bədii fikrin dahi ustadlarından birinin – Nizaminin məqbərəsini qoruyursunuz. Siz insan gözəlliyinin misilsiz nəğməkarı Vaqifin nəğmələrini qoruyursunuz».

Səməd Vurğunun müharibə dövrü fəaliyyətinin araşdırılması göstərir ki, o həmin illərdə həm şair, həm ictimai xadim, həm də vətəndaş kimi öz vəzifəsinin öhdəsindən ləyaqətlə gəlmişdir. Rus yazıçısı, müharibə illərində «İzvestiya» qəzetinin hərbi müxbiri olmuş Arkadi Perventsev çox haqlı olaraq belə yazmışdır: «Müharibə illərində Səməd Vurğun bir çox vətənpərvərlik ruhlu şeirlər yazmışdır. Onun ilham pərisinin əlində o vaxt nə saz var idi, nə ney. Vurğunun düşməyə nifrətlə, dost məhəbbətlə dolu olan, əsgər ürəyinin tellərini titrədən şeirləri bizə haqq verir ki, onu Böyük Vətən müharibəsinin qəhrəmanlarından biri adlandırmaq».

Yuxarıda göstərdiklərimiz onu da deməyə haqq verir ki, Səməd Vurğun Böyük Vətən müharibəsi illərində yalnız bədii yaradıcılığı ilə deyil, əməli fəaliyyəti ilə də bu şərəfli adı mənən qazanmışdır.

Şairin faşizmə qarşı aparılan müharibədə xalqımızın mütləq qələbə çalacağını elan edən, yüksək vətənpərvərlik duyğuları aşılayan, faşizmin mahiyyətini, faşistlərin məqsədini açıqlayan çıxışları və şeirləri bu gün də əhəmiyyətlidir. Şairin həmin illərdəki əməli fəaliyyəti və bədii yaradıcılığı isə qələm sahiblərimiz üçün örnəkdir.

2015

NÜBAR NAMAZOVANIN «SƏMƏD VURĞUN VƏ UŞAQ ƏDƏBİYYATI» ADLI DİSSERTASIYA İŞİ HAQQINDA

Səməd Vurğun xalqımızın dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən biridir. O, mədəniyyət tariximizə Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki, böyük şair və dramaturq, nəzəriyyəçi və ədəbi prosesin təşkilatçısı kimi daxil olmuşdur. Cəmi 50 il ömür sürmüş və bu ömrün 30 ilini ədəbi yaradıcılığa həsr etmiş Səməd Vurğun vətəndaşlıq poeziyasının əbədi yaşamaq hüququnu qazınmış nümunələrini yaratmışdır. O, mənsub olduğu xalqın arzu və istəklərini poeziya dilinə çevirmiş, xalq ruhunun, xalq həyatının tərcümanı olmuşdur. Lakin şairin yaradıcılığı bununla məhdudlaşmamış, ümumbəşəri səviyyəyə yüksəlmişdir. Yaradıcılığına xas olan bu xüsusiyyətlər onun daha geniş miqyasda tanınmasına və sevilməsinə səbəb olmuşdur.

Səməd Vurğun yaradıcılığı həmişə ədəbiyyatşünaslığın diqqət mərkəzində olmuş, bu mövzuda namizədlik və doktorluq dissertasiyaları, monoqrafiyalar, məqalələr yazılmış, onun haqqında xatirələr qələmə alınmışdır. Bu istiqamətdə tədqiqatın dairəsi genişlənmiş və nəticədə ədəbiyyatşünaslığımızın vurğunşünaslıq qolu yaranmışdır. İndi ədəbiyyatşünaslar arasında vurğunşünaslar dəstəsi mövcuddur və onlar şairin yaradıcılığının müxtəlif sahələrini tədqiq edirlər.

Bütün bunlarla yanaşı cəsarətlə demək olar ki, Səməd Vurğun sənətinin sirləri daha obyektiv tədqiqata möhtacdır. Hazırda, müstəqilliyə nail olduğumuz indiki şəraitdə bunun üçün real imkan yaranmışdır.

Şairin yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalarda şairin ümumi yaradıcılığı və onun müəyyən sahələri, konkret əsərləri, ədəbi-tənqidi və estetik görüşləri, millilik və ümumbəşəriyyət məsələləri, ədəbi əlaqələrin inkişafında rolu, sənətkarlıq xüsusiyyətləri və s. tədqiqat obyektini kimi götürülmüşdür. Səməd Vurğun və uşaq ədəbiyyatı məsələlərinə yeri gəldikcə toxunulsa da, tədqiqatçılardan heç biri bu mövzunu geniş şərh etməyi bir məqsəd kimi qarşısına qoymamışdır.

Səməd Vurğun uşaqları dərin bir məhəbbətlə sevmiş, onlar üçün dəyərli əsərlər yaratmış, eyni zamanda qələm dostlarını da bu mövzuda əsərlər yaratmağa çağırmışdır. Xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır ki, şair uşaqlar üçün yalnız yaxşı əsər yazmağı tələb edirdi.

Səməd Vurğunun «Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq» adlı məqaləsi uşaq ədəbiyyatının inkişafı məsələlərinə həsr olunmuşdur. Şair həmin məqalədə göstərir ki, uşaqlar üçün yazılan əsərlər onlarda ən gözəl duyğular və səmimi hisslər yaratmalıdır. Onun fikrincə, yeddisekkiz yaşlı uşağa hərbi paltar geyindirib, patrondaş, silah verməklə onda vətənpərvərlik hissi yaratmaq olmaz. Bu hissi yaratmaq üçün Vətən torpağının gözəl səhnələrini, onun günəşli səhərlərini, ulduzlu axşamlarını, qəhrəman insanlarını yüksək bədii dillə göstərmək lazımdır. Vətənin gözəlliyini görən, duyan uşaq onun düşmənlərinə qarşı amansız olacaqdır.

Şairin fəaliyyəti bununla da məhdudlaşmır. O, əsl mənada uşaqların yaxın dostu, qayğıkeş hamisi olmuşdur. Bu baxımda da maraqlı faktlar vardır.

Bu baxımdan Nübar Namazovanın dissertasiyası xüsusi maraq doğurur.

Nübar Namazova şairin uşaqlar üçün yazdığı əsərləri, uşaq ədəbiyyatına dair elmi-nəzəri mülahizələrini tədqiqata cəlb etmiş və bu zaman Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının tarixi-elmi-nəzəri təcrübəsinə istinad etmişdir. Dissertant, özünün qeyd etdiyi kimi, bu araşdırmada dünya ədəbi fikrinin nəzəri-estetik ideyalarından, müasir ədəbi tənqidin nailiyyətlərindən istifadə etmiş, şairin zəngin ədəbi irsinin tədqiqinə həsr edilmiş əsərlərdən bəhrələnmişdir.

Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Müəllif «Giriş»də mövzunun aktuallığını, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini, metodoloji əsasını, nəzəri və praktik əhəmiyyətini müasir tələblər baxımından şərh etməyə nail olmuşdur.

Birinci fəsil «Səməd Vurğun ədəbi irsində yeni nəslin ideya-estetik tərbiyəsi» adlanır. Burada şairin gənc nəslin tərbiyəsi işində bədii ədəbiyyatın rolu barədə nəzəri fikirləri araşdırılır və «Balalarımız üçün gözəl əsərlər yaradaq» məqaləsi təhlil edilir. Müəllif bu məqalə üzərində xüsusi olaraq dayanır və onun ayrı-ayrı bölmələrini şərh edir.

«Səməd Vurğun yaradıcılığında uşaq ədəbiyyatının ideya-bədii xüsusiyyətləri» adlanan ikinci fəsildə şairin poetik nümunələri tədqiqata cəlb olunur, gənc nəslin tərbiyəsi ilə bağlı təhlil edilir.

Üçüncü fəsil «Şairin poemalarında gənc nəslin mə-nəvi-əxlaqi tərbiyəsi» adlanır. Burada şairin poemaları tədqiqata cəlb olunur, «Aslan qayası», «Dar ağacı», «Aydın əfsanəsi», «Komsomol poeması» və s. əsərlərində mə-nəvi tərbiyə məsələləri işıqlandırılır.

Hər üç fəsil faktiki materialın yetərincə olması ilə diqqəti cəlb edir. Dissertant öz araşdırmasında həm tədqiqat obyektinə – Səməd Vurğunun bədii və nəzəri irsinə, həm də şairin yaradıcılığına həsr olunmuş elmi-tədqiqat əsərlərinə – dissertasiya, monoqrafiya və məqalələrə dərinləndən bələd olduğunu sübuta yetirir.

Müsbət haldır ki, dissertasiyada şairin bədii əsərləri onun məqalə və çıxışları ilə əlaqəli şəkildə tədqiq edilir, ədəbi tənqidin müşayiəti ilə qiymətləndirilir. Eyni zamanda, o dövrün başqa müəlliflərinin bədii əsərlərini də unutmur, müqayisələr aparır.

Dissertant bu və ya digər əsərdə uşaq və yeniyetmələrin tərbiyəsi ilə bağlı məsələləri şərh edərkən vaxtilə dərc olunmuş rəy və məqalələri sadəcə olaraq xatırlatmır, onlara öz imkanları daxilində münasibət bildirir. Dissertasiyada Səməd Vurğun yaradıcılığının tədqiqatçılarından Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Mir Cəlal, Bəxtiyar Vahabzadə, Bəkir Nəbiyev, Cəlal Abdullayev, Qara Namazov, Qulu Xəlilov, Həbib Babayev, Yusif Seyidov, Teymur Əhmədov, Orucəli Həsənov, Atif Zeynallı, Cahid Quliyev, Famil Mehdi, Rafiq Vəkilov, Adilxan Bayramov, Qurban Bayramov, və başqalarının xidmətləri həm «Giriş»də , həm də ayrı-ayrı fəsillərdə xatırlanır və qiymətləndirilir.

Dissertant «Nəticə»də tədqiqat zamanı əldə etdiyi qənaətləri ümumiləşdirmişdir.

Müasir tələblərə uyğun yazılmış dissertasiyanın elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti də böyükdür. Tədqiqatın nəticələrindən Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının araşdırılmasında və tədrisində, mühazirə və seminar məşğələlərində, xüsusi kurslarda, şairin ədəbi irsi ilə bağlı yeni tədqiqat işlərinin aparılmasında və s. istifadə oluna bilər.

Bütün bunlarla yanaşı tədqiqat işinə bir neçə iradım da vardır:

1. Dissertasiyada ədəbi-bədii materiallara tənqidi münasibət və polemik ruh nisbətən zəifdir. Dissertant tədqiqata cəlb etdiyi əsərin ancaq bədii məziyyətlərindən danışır, şairin uğurlarını təqdir edir.

2. Şairin bir sıra obrazlarına bu günün nöqtəyindən, bu günümüzün reallığından baxılır. Məsələn, dissertant şairin «Komsomol poeması» barədə danışarkən yazır: «Cəlalın ölüm xəbərini eşidən Humay sarsılır və qətiyyətlə deyir:

Bəxtiyar, babamın qanı halaldır,
Mənim ağladığım yalnız Cəlaldir».

Onu da qeyd edək ki, Humayın bu cür «qədarlaşması» əsasən bütün tədqiqatçılar tərəfindən sovet ədəbiyyatşünaslığının tələblərinə uyğun olaraq çox adi hal kimi qəbul olunmuşdur.

Belə hesab edirik ki, «Komsomol poeması»ndakı həmin səhnəyə bu cür münasibətlə heç cür razılaşmaq olmaz. Çünki Humay Cəlalı nə qədər dərin bir məhəbbətlə sevsə də, öz eşqinə sadıq olsa da birdən-birə dəyişərək hətta ata qatiline çevrilə bilməsi mümkünsüzdür. Xalqımızın adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşan, atasının el içində başının aşağı olmasını istəməyən azərbaycanlı qızı bu sözləri deyə bilməzdi. Əsərin sonunda xəyalən də olsa, Gəray bəyə «qatilim olsan da atamsan mənim» deməsi də fikrimizi təsdiq edir. Lakin poemanın yazıldığı dövrdə, yəni Pavel Morozovların öz valideynlərini «sinfi düşmən» kimi «ifşa etdiyi» həmin illərdə Humayın dilindən məhz belə deyilməli idi.

Fikrimcə, dissertant bu məsələyə münasibət bildirməli idi.

3.Ədəbi-bədii təhlilin səviyyəsi dissertasiyada eyni dərəcədə yüksək deyildir. Bəzi hallarda çox ciddi elmi təhlil tələb edən əsərin məzmununun nəql edilməsi üstünlük təşkil edir. Bu qüsurların «Aslan qayası» və «Ayın əfsanəsi» poemalarının təhlilində özünü göstərir.

4.Dissertasiyanın ayrı-ayrı səhifələrində az da olsa üslub, cümlə, ifadə və orfoqrafiya səhvlərinə rast gəlirik ki, bunların çox asanlıqla təshih edilməsi mümkündür.

Tədqiqat işini daha da təkmilləşdirmək arzusu ilə bağlı olan bu iradlar, əlbəttə ki, dissertasiyanın ümumi əhəmiyyət və dəyərinə təsir göstərmir.

Müəllifin ümumən çıxardığı nəticələr, söylədiyi fikir və mülahizələr elmi və inandırıcıdır.

Dissertantın nəşr olunmuş kitabı və elmi məqalələri tədqiqatın məzmununu əks etdirir.

Bütün bunları nəzərə alaraq belə hesab edirəm ki, «Səməd Vurğun və uşaq ədəbiyyatı» mövzusunda tədqiqat işi Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə cavab verir və dissertant Nübar Qara qızı Namazova filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almağa layiqdir.

2005

LƏTAFƏT ƏLİYEVANIN «YUSİF SƏMƏDOĞLUNUN YARADICILIĞI» ADLI DİSSERTASIYA İŞİ HAQQINDA

Azərbaycanın xalq yazıçısı Yusif Səmədoğlu ədəbiyyatımıza nasir və kinodramaturq kimi daxil olmuş, eyni zamanda görkəmli ictimai-siyasi xadim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun yaradıcılığı tənqid və ədəbiyyatşünaslığın diqqətini cəlb etmiş, bu mövzuda bir sıra məqalələr yazılmış, xatirələr qələmə alınmışdır. Lakin onun yaradıcılığı indiyədək sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır.

Yusif Səmədoğlu Azərbaycan ədəbiyyatının zənginləşməsində xüsusi xidmətləri olan qələm sahiblərindəndir. Onun qələminə məxsus hekayələr, «Yeddi oğul istərəm» bədii filminin ssenarisi, nəhayət, «Qətl günü» romanı ədəbiyyatımızda hadisəyə çevrilmiş, uzunömürlü əsərlər sırasına daxil olmuşlar. Məhz buna görə də Y.Səmədoğlu yaradıcılığının sistemli şəkildə öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan Lətafət Əliyevanın dissertasiya işi xüsusi maraq doğurur.

Dissertant Yusif Səmədoğlunun ədəbi-bədii yaradıcılığını tədqiqata cəlb etmiş, bu barədə tam və dolğun təsəvvür yaratmağı bir məqsəd kimi öz qarşısına qoymuşdur. O, təbii ki, öz tədqiqat işində müasir ədəbi tənqidin uğurlarından istifadə etmiş, yazıçının yaradıcılığına həsr olunmuş əsərlərdən bəhrələnmişdir.

Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Müəllif «Giriş»də mövzunun aktuallığını, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini, nəzəri və əməli əhəmiyyətini çağdaş tələblər baxımından şərh etməyə nail olmuşdur.

Birinci fəsil «Yusif Səmədoğlunun hekayələri və kinossenariləri» adlanır. Dissertant bu fəsildə yazıçının yaradıcılığının inkişaf mərhələləri ilə bağlı dövrləşdirmə aparır və bu yaradıcılığı üç mərhələyə bölür. Birinci mərhələ 1953-1960-cı, ikinci mərhələ 1960-1970-ci, üçüncü mərhələ isə 1970-ci illərdən sonrakı dövrü əhatə edir. Dissertant Yusif Səmədoğlu yaradıcılığının üçüncü mərhələsini çox haqlı olaraq «kamillik və müdriklik» mərhələsi adlandırır. Ədəbiyyatımızda hadisəyə çevrilmiş «Astana», «İncə dərəsində yaz çağı» hekayələri, habelə «Qətl günü» romanı məhz bu dövrdə qələmə alınmışdır.

Bu fəsildə yazıçının hekayələri və kinossenariləri təhlil edilir.

«Yusif Səmədoğlunun roman yaradıcılığı» adlanan ikinci fəsildə əvvəlcə Azərbaycan romanının inkişaf yoluna nəzər yetirilir, daha sonra yazıçının yaradıcılığında xüsusi yer tutan «Qətl günü» romanı geniş təhlil olunur.

Dissertant «Qətl günü» romanında təsvir olunan hadisələrin üç tarixi dövrdə – orta əsrlərdə, 1930-cu illərdə, nəhayət, müasir dövrdə cərəyan etdiyini nəzərə çarpdırır və öz təhlilini bu yöndə aparır. Dissertantın əsərdən çıxardığı nəticə budur ki, zaman dəyişsə də şəx məğlubedilməz görünür, qətlər və edamlar, fiziki və mənəvi işgəncələr davam edir və buna görə də dövründən, zamanından asılı olmayaraq insana antihumanist münasibətin ifşası əsərin əsas ideyası olduğunu ön plana çəkir.

Tədqiqat işində «Qətl günü» romanı barədə ədəbi tənqidin mülahizələrinə də münasibət bildirilmişdir.

Məlumdur ki, bu barədə yazanların bəziləri (Tofiq Hacıyev, Yaşar Qarayev, Yavuz Axundov və b.) əsəri tarixi roman kontekstində təhlil etmiş, digərləri (Təyyar Salamoğlu, Kamil Vəliyev və b.) isə onu müasir roman kimi səciyyələndirmiş, tənqidçi Vaqif Yusifli isə «Qətl günü»nü tarixi aspektdə qələmə alınan fəlsəfi-psixoloji roman adlandırmışdır.

Tədqiqatçı bu barədə mövcud fikirləri süzgəcdən keçirir və əsərdə müasirliklə tarixiliyin vəhdətini, daha doğrusu, yazıçının tarixi hadisələrə müasir bədii təfəkkür işığında yanaşdığını, onun indiki və keçmiş zamanlara müraciət etməkdə məqsədinin müasir dövrün problemlərinin, ictimai bəlalərinin kökünü və səbəblərini aramaq olduğunu əsas gətirərək «Qətl günü»nü «yeni tipli müasir roman» hesab edir və əsəri bu yöndə təhlil edir.

Dissertant həm özünün, həm də tədqiqatçıların mülahizələrinə əsaslanaraq «Qətl günü»nün Azərbaycan və dünya romanları ilə səslənməsini, əlaqə və bağlılığını nəzərə çarpdırır. Romanda müxtəlif insan talelərinin izləndiyini, hər bir obrazın öz fərdi taleyi ilə diqqəti çəkdiyini vurğulayır, bu obrazların mənsub olduğu tarixi dövrün mənəvi-əxlaqi, ictimai-siyasi simasını əks etdirdiyini, eləcə də onların bir-biri ilə mənəvi varislik əlaqələrinin mövcudluğunu xatırladır.

Yusif Səmədoğlunun son dövrün hadisələrindən bəhs edən, təəssüf ki, ömür vəfa etmədiyi üçün yazıb tamamlaya bilmədiyi «Deyilənlər gəldi başa» romanı da ikinci fəsilə təhlil olunmuşdur.

Tədqiqat işinin «Yazıçının sənətkarlıq xüsusiyyətləri» adlanan üçüncü fəslində yazıçının ədəbi-estetik zövqünü formalaşdıran amillər açıqlanır, əsərlərinin dili, bədii ifadə

vasitələri barədə məlumat verilir, eyni zamanda rəmz və simvolika, mifoloji-mistik obrazlar və folklor nümunələri şərh olunur.

Dissertasiyanın hər üç fəslə faktiki materialın yetərinə olması ilə diqqəti cəlb edir. Dissertant öz araşdırmasında həm tədqiqat obyektinə, yəni Yusif Səmədoğlunun əsərlərinə, həm də yazıçıya həsr olunmuş elmi-tədqiqat işlərinə bələd olduğunu, onları öyrəndiyini sübuta yetirir.

Müsbət haldır ki, yazıçının əsərləri konkret tarixi dövr və şəraitlə əlaqəli şəkildə təhlil edilir, eyni zamanda ədəbi tənqidin müşayiəti ilə qiymətləndirilir.

Dissertant yazıçının bu və ya digər əsərini şərh edərkən əvvəllər dərc olunmuş rəy və məqalələri sadəcə olaraq xatırlatmır, onlara öz imkanları daxilində münasibət bildirir.

Dissertant «Nəticə»də tədqiqat zamanı əldə etdiyi qənaətləri ümumiləşdirmişdir.

Çağdaş tələblərə uyğun yazılmış dissertasiyanın elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti də qeyd edilməlidir. Bu tədqiqat işinin nəticələrindən Azərbaycan ədəbiyyatının araşdırılmasında və tədrisində, mühazirə və seminar-məşğələlərdə, xüsusi kurslarda, yazıçının ədəbi irsi ilə bağlı yeni tədqiqat işlərinin yazılmasında istifadə oluna bilər.

Bütün bunlarla yanaşı tədqiqat işinə bir neçə iradım da vardır:

1. Birinci iradım dissertasiyanın strukturu ilə bağlıdır. Məlumdur ki, Yusif Səmədoğlu həm də milli kino sənətimizə öz möhürünü vurmuş kinodramaturqdur. Buna görə də yazıçının kino yaradıcılığı ayrıca fəsilə təqdim olunsaydı, daha yaxşı olardı. Belə olmadığı üçün tədqiqat işinin birinci fəslində «Qətl günü» kinossenarisi,

ikinci fəsildə isə eyni adlı roman təhlil olunur. Əslində isə əksinə olmalı idi.

2. Ədəbi-bədii təhlilin səviyyəsi dissertasiyada eyni dərəcədə yüksək deyildir. Bəzi hallarda çox ciddi elmi təhlil tələb edən əsərin məzmununun nəql edilməsi üstünlük təşkil edir. Bu, əsasən yazıçının yaradıcılığının birinci mərhələsində qələmə aldığı hekayələrin təhlilində özünü göstərir.

Bundan başqa, «Yeddi oğul istərəm» ssenarisini çox haqlı olaraq xalq şairi Səməd Vurğunun «Komsomol poeması»nın əsas ideya və ruhunu saxlamaqla yaradılmış bədii mətn hesab edən tədqiqatçı bu ssenaridə yeni quruluş uğrunda mübarizə aparan yeddi gəncin apardığı mübarizəni ön plana çəkir, ədəbiyyatımızda və kinomuzda mərdlik və kişilik simvolu olan və öz əqidəsinə axıradək sadıq qalan Gəray bəy obrazına lazımı diqqət yetirmir.

3. Dissertasiyanın ayrı-ayrı səhifələrində az da olsa üslub, ifadə və orfoqrafiya səhvlərinə rast gəlirik ki, bunların da çox asanlıqla təshih edilməsi mümkündür.

Tədqiqat işini daha da təkmilləşdirmək arzusu ilə bağlı olan bu iradlar dissertasiyanın ümumi dəyərinə təsir göstərmir.

Dissertanın çıxardığı nəticələr, söylədiyi fikir və mülahəzələr elmi və inandırıcıdır, nəşr olunmuş elmi məqalələri tədqiqatın məzmununu əks etdirir.

Bütün bunları nəzərə alaraq belə hesab edirəm ki, «Yusif Səmədoğlunun yaradıcılığı» mövzusunda tədqiqat işi Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə cavab verir və dissertant Lətafət Əlişah qızı Əliyeva filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almağa layiqdir.

2008

BİR AVTOQRAF HAQQINDA

«Bratskomu Azerbaydjanskomu narodu, v litse yeqo dostoynoqo sina Samedu Vurquna...» Bu sözləri xalqımızın yaxşı «tanıdığı» Silva Kaputikyan 1948-ci il sentyabrın 26-da Yerevanda özünün «Stixi» (Moskva, 1947) kitabının titul vərəqinə yazıb. Kitab hazırda Səməd Vurğunun ev-muzeyindədir. Muzeydə S.Kaputikyanın avtoqraflı başqa bir kitabı- «Moi rodniye» («Doğmalarım») da var. Orada bu sözlər yazılıb: «Samedu Vurqunu- odnoy iz qordostey Azerbaydjana». Kitab 1951-ci ilin dekabrında şairə yenə Yerevanda təqdim olunub.

Muzeydə şairin erməni həmkarlarının bağışladığı digər kitablar da var. Xatirə yazılarının hamısında Səməd Vurğuna «dost», «qardaş», «qardaş Azərbaycan xalqının fəxri» deyilib. Biz buna təəccüblənmirik. Axı, S.Vurğunun hər yerdə olduğu kimi, qonşu respublikada da çoxlu dost-tanışı vardı və şair onlarla yaxın əlaqə saxlayırdı.

«Qonşularla» sərhəddə dünyaya gələn və burada da böyüyən S.Vurğun 1918-ci ildə, hələ ondan əvvəl baş vermiş qanlı toqquşmalar barədə eşitmişdi, bəzi hadisələri isə gözləri ilə görmüşdü. Lakin mənsub olduğu xalqa məxsus genişürəklik və həqiqi humanizm kin-küdurəti onun qəlbindən yuyub aparmışdı. İki qonşu xalq arasında əlaqələrin bərpası onu da sevindirirdi.

S.Vurğunun erməni müasirlərindən A.İsahakyan, N. Zaryan, A.Darbnı, M. Davtyan və başqaları ilə şəxsi əlaqələri bu xalqların ədəbi-mədəni əlaqələri tarixində müəyyən izlər buraxmışdır. Onun M.Davtyan və T. Hurjanla məktublaşmaları, A. Koçaryanın xatirələri Azərbaycan

şairinin erməni sənət xadimlərinin taleyindəki rolunu, onlara təmənnasız qayğılarını aydın əks etdirir. S.Vurğun Arşavir Koçaryanın ali təhsil almasının səbəbkarı olmuşdur. O, Yerevanda oxuduğu illərdə şair hər ay öz şəxsi hesabından ona pul göndərmişdir. H.Zaryanın «Gözəl Ara» mənzum dramının taleyində, əsərin yenidən həyata vəsiqə almasında da S. Vurğunun əməyi əvəzsizdir. Bu fakt qonşularımızın ədəbiyyatsünasları tərəfindən etiraf edilmişdir.

1988-ci ildə isə Azərbaycanın Ermənistanla əlaqələri tarixinə müdhiş bir «fakt» əlavə olunmuşdur. Ermənilər S.Vurğunun Mehri rayonunun Aldərə kəndində Ermənistan hökumətinin qərarı ilə ucadılmış büstünü və buradakı xatirə muzeyini darmadağın etmişlər. (Aşıq Ələsgərin qəbri ilə eyni vaxtda).

Kimə inanasan, kimə şübhə edəsən? Həqiqətən böyük sənətkar olan A. İsaahyanın səmimiyyətinə, yoxsa bir vaxtlar «bratskomu azerbaydjanskomu narodu...» sözlərini yazan, amma xalqımızı müxtəlif səviyyələrdə, yığıncaqlarda, mətbuatda təhqir etməkdən, ona qara yaxmaqdan çəkinməyən S. Kaputikyana?!

«Literaturnaya qazeta»nın 1991-ci il 31 iyul tarixli nömrəsində S. Kaputikyan xalqımıza qarşı özünün növbəti böhtanını dərc etdirib. O, yazısını «Ne xoçu nenavidet» aldandırsa da, xalqımıza bəslədiyi nifrətini bir qədər də tündləşdirib. Müəllif çıxışlarının birində erməni bəstəkarı ilə zəmanəmizin qüdrətli sənətkarı, böyük beynəlmiləlçi Qara Qarayevin adını (daha doğrusu, azərbaycanlı familiyasını) qoşa çəkə bildiyini (daha doğrusu, özünü buna məcbur edə bildiyini) öz üzərində qələbəsi sayır.

Məlum hadisələrin qızğın çağlarında S.Kaputikyan

narahat imiş ki, birdən onun respublikasında Sumqayıt, Bakı, Kirovabad (kaputikyanların «Gəncə» yazmağa mərdlikləri heç vaxt çatmayacaq), Xanlar, Çardaxlı hadisələrinə cavab tədbirləri həyata keçirilə bilər. Onlar guya gecə-gündüz çalışıblar ki, Ermənistanda bu hadisələr baş verməsin. Hətta azərbaycanlılar yaşayan Masis rayonunda yük maşınları ayrılıbmış ki, Novruz bayramı münasibətilə Gürcüstandan sitrus meyvələri gətirilsin. (Belə çıxır ki, yük maşınları bu kəndlərə azərbaycanlıları öz dədə-baba yurdlarından didərgin salmaq üçün göndərilməyibmiş).

Yenə tanış bayatı, tanış riyakarlıq: «günahkar» azərbaycanlılardır, «əzabkeş» erməni xalqını məhz onlar incitməyə başlayıblar. Qarabağ hadisələri də bundan sonra meydana çıxıb, azərbaycanlılar da bundan sonra qovulub.

S.Kaputikyan onu da qeyd edir ki, Sumqayıt hadisələri zamanı 13 nəfər ermənini evində gizlədərək, onları ölümdən xilas etmiş «xanım İsmayılova haqqında» öz yeni poemasında xoş sözlər deyib. Ola bilər. Amma yəqin ki, «xanım İsmayılova haqqında» yazanda da Silva xanım böhtansız keçinməyib.

Söyləyirlər, A. İsaheyyan S.Vurğunun dəfnində iştirak etmiş bir həmyerlisinə belə deyibmiş: «Niyə gözlərin kor olmadı ki, Səmədin qara torpağa qoyulduğunu gördün?..»

Fikirləşirəm ki, görəsən şairin büstü, xatirə muzeyi darmadağın ediləndə A. İsaheyyanın, N.Zaryanın, düz beş il Vurğunun çörəyini yemiş və onun sayəsində çörək sahibi olmuş A.Koçaryanın törəmələri hansı hissləri keçirmişlər? Axı, onların qözləri görürdü, qulaqları eşidirdi... Bəs niyə S.Kaputikyan «qardaş Azərbaycan xalqı» ilə bağlı cinayətləri görür, amma vicdanı susur?

Bir də fikirləşirəm ki, bu gün Səməd Vurğun sağ

olsaydı, başqa qələm sahiblərimiz kimi, mərkəzi qəzetlər onun da üzünə bağlanardımı, onun da səsi eşidilməzdimi?..

1991

CEYRAN

Qısametrajlı filmin ssenarisi

(Səməd Vurğunun «Muğan» poemasının motiwləri üzrə)

Sakit və sərin bir axşam. Günəşin şəfəqləri yavaş-yavaş çəkilir. Bir azdan qaranlıq düşəcək...

Ekranada növbə ilə boz yamaclar, kol-koslu düzlər, təkəm-seyrək ağaclar, qamışlıqlar, gölməçələr, əkin sahələri, cadar-cadar olmuş şoran torpaqlar, bir də buludsuz göy üzü canlanır...

Çöl quşlarının səsi ilə musiqi bir ahəng yaradır...

Uzaqdan qaraltı görünür. Ekranada əvvəlcə onun sifəti, papağının altından çıxan saçları, sonra bütün boyu canlanır. Bu adam tamaşaçıların yaxşı tanıdığı Şairdir. Çiyində tüfəng, belində patrondaş və səfər çantası var...

Kadr arxasından Şairin səsi eşidilir:

De, yolun düşdümü Muğan düzünə?
Piyada gəzdinmi çölləri sən də?
Söz qoşub ceyranın qara gözüne
Dincini aldınmı bir göy çəməndə?

O, asta addımlarla yeriyir, hərdən dayanır, ətrafa baxır, papiros tüstüsü arxasında fikirləşir, cadar-cadar olmuş şoran torpaqlara baxıb köksünü ötürür, yenə hərəkət edir...

Ekranada yenidən yamaclar, düzənliklər, qamışlıqlar canlanır...

Kadr arxasından Şairin səsi eşidilir:

Muğandan keçirəm, meyxoşdur bahar...
Ömrü az olsa da burdakı yazın.
Vətən sevdasına düşən sənətkar,
De, indi nə çalır sədəfli sazın?

Gündoğan al geyir, xoşbəxtdir səhər:
Gözlə ölçülməyir sonsuz yamaclar.
Nədir dinlədiyim bu xoş nəğmələr?
Baharın eşqilə ötür turaclar!

Hər kolun dibinə diqqətlə baxsan,
Bir yaşıl süfrə var, duy o neməti.
Tutub bu dünyanı qalmaqacaqsan...
Duy ömür adlanan bu şeiriyyəti!

Ekranada əvvəlcə narın alovla yanan ocaq, sonra
“çiyini yapıncılı, boynu çinar tək” ahıl bir çoban canlanır.
O, ocağın yanında dirsəklənib oturmuşdur...

Əlini gözünün üstünə qoyub diqqətlə Şair gələn tərəfə
baxır və birdən yaşına yaraşmayan cəldliklə ayağa qalxıb
baxdığı səmtə gedir...

Şair də addımlarını sürətləndirir...

Çoban kənd adamlarına məxsus bir adətlə hər iki əlini
irəli uzadır. Onlar uzun illərin tanışları kimi görüşürlər...

Çoban Şairi ocağın yanına dəvət edir...

Şair tufəngini ağacdan asıb kötük üstündə əyləşir...

Çoban yanındakı bardaqdan dolçaya ayrıran süzüb
Şairə uzadır. Şair ayrıranı ləzzətlə başına çəkir. O, hərdən
içməyinə ara verib başını tərpedir. İcdikdən sonra razılıq
hissilə dolçanı çobana qaytarır...

Ocaq başında şirin söhbət başlanır. Ekranada növbə

ilə onların sifətləri, əl-qolları, baxışları canlanır. Razılıq və təsdiq əlaməti olaraq tez-tez başlarını tərpədirlər...

Şairin baxışlarında bu aqıl çobanın müdrikliyinə böyük məhəbbət və ehtiram hiss olunur...

Çobanın nəzərlərində Şair elinin, obasının, torpağının, suyunun taleyini düşünən bir insandır...

Şair ayağa qalxıb tüfəngini götürür, əli ilə gedəcəyi yerin səmtini soruşur. Çoban gündoğan tərəfi göstərir...

Onlar mehribanlıqla görüşüb ayrılırlar...

Şair Kürün qırağı ilə yavaş-yavaş addımlayır. Kür sakit-sakit axır...

Üzünü çaya tərəf tutub fikirləşir...

Kadr arxasından Şairin səsi eşidilir:

Kiçicik bir sudur yer üzündə Kür,
Baxsan bu dünyanın xəritəsinə.
Bəs niyə qəlbimdə ümman döyünür
Mən qulaq asdıqca Kürün səsinə?

Ekranada işdən qayıdan pambıqçı qızlar görünürlər. Onlar səs-küylə, gülə-gülə Şairi dövrəyə alırlar...

Şair onların hamısı ilə bir-bir görüşür. Hiss olunur ki, qızlar onu tanıyırlar...

Şairlə qızlar arasında canlı, maraqlı söhbət başlanır. Qızlar şairin suallarına aramla cavab verirlər...

Şair də onları maraqlandıran məsələlər barədə danışır. Qızlar diqqətlə onu dinləyirlər...

Qızlardan biri Şairə boş ov çantasını göstərir. Şair başını tərpədir...

Sonra həmin qız Şairin Muğan haqqında şeirini söyləyir. Şair də, qızlar da maraqla qulaq asırlar. Qız şeiri

dedikcə əli ilə pambıq sahələrini göstərir. Ekranı həmin sahələr canlanır...

Şair qızlarla mehribanlıqla xudahafizləşib yoluna davam edir...

Və birdən Şair qeyri-adi mənzərənin şahidi olur: on-on beş addımlıqda bir dəstə ceyran dayanmışdır. Onlar bir-birinə sığınmışlar...

Ekranı ceyranlar müxtəlif vəziyyətlərdə görünür. Onlardan bəziləri iri planda canlanırlar: gözləri, ayaqları, buynuzları...

Sonra onlar birlikdə hərəkət edirlər. Bu hərəkət ekranı da asta-asta canlandırılır...

Şair yerində dayanıb bu mənzərəni seyr edir...

Kadr arxasından Şairin səsi eşidilir:

Yerdən ayağını quş kimi üzüb,
Yay kimi dartınıb, ox kimi süzüb,
Yenə öz sürünü nizamla düzüb
Baş alıb gedirsən hayana, ceyran?

Əzəldən meylini salıb çöllərə,
Bəxtini tapşırıdın bizim ellərə,
O qara gözlərin düşdü dillərə
Dişlərin oxşayır mərcana, ceyran.

Bir məsəl qalmışdır ata-babadan:
Uçarda turacdır, qaçarda ceyran.
Bir mən deyiləm ki, hüsnünə heyran,
Şöhrətin yayılıb hər yana ceyran!

Ceyran sürüsü gözdən itir. Şair əvvəl getdiyi isti-

qamətdə hərəkət edir. Hər yan sakitliyə bürünmüşdür. Ekranada filmin əvvəlində görünən gölməçələrdən biri canlanır. Ceyran və balası bu gölməçədən su içirlər...

Kadr arxasından Şairin səsi eşidilir:

Sükuta qərq olmuş ürəyimlə mən
Keçirəm yenə də Muğan çölündən
Yanında balası yağış gölündən
Əyilib su içir bir ana ceyran.

Birdən-birə əvvəlki sakitlik pozulur. Göy üzü qaralır, şimşək çaxır. Yağış yağır. Müxtəlif səslər, uğultular eşidilir...

Şair bir ağacın altında daldalanır...

Ekranada yenidən bir dəstə ceyran canlanır. Onlar baş-başa verib bir yerə toplaşırlar, bir-birinə daha da yaxınlaşırlar...

Kadr arxasından Şairin səsi eşidilir:

Elə ki, son bahar min büsat qurur,
Kolları-kosları yırıb uçurur,
Sıxlaşıb bir yerə, baş-başa durur
Düşəndə çovğuna, borana ceyran.

Yağış kəsir. Ceyranlar əvvəlki tək yenə də bir yerdə dayanmışlar...

İri bir ceyran sürünün ətrafında hərlənir, tez-tez narahatlıqla ətrafa göz gəzdirir...

Kadr arxasından Şairin səsi eşidilir:

On addım kənarda yatmayı təkə,
Gəzinir oylağa baş çəkə-çəkə.
Gələn qaraltıdır, yoxsa təhlükə?
Bir özünə baxır, bir ona ceyran.

Birdən güllə səsləri eşidilir. Hər dəfə güllə səmindən
ceyranlar diksinir...

Ekranada Şair canlanır. O, əsəbiliklə güllə atılan tərəfə
baxır. Təəssüflə başını yelləyir...

Kadr arxasından Şairin səsi eşidilir:

Ovçu, insaf elə, keçmə bu düzdən!
O çöllər qızını ayırma bizdən.
Qoyma ağrı keçə ürəyimizdən-
Qıyma öz qanına boyana ceyran!
Nə gözəl yaraşır Muğana ceyran!

Ekranada filmin əvvəlindəki mənzərələr canlanır...

Şair yavaş-yavaş uzaqlaşır və bir azdan görünməz
olur...

S o n

1996

UMULMAYAN BİR YAZI

(Bir dissertasiyadan notlar)

Belə gecələrə getmək mənim işim deyil, amma dəvətin özü mənim üçün çox maraqlı idi. Adam məni saya salmışdı və həqiqətən də getdim, gördüm ki, doğrudan da, bu, əsl saya salmaqdır. Əgər belə olmasaydı mənim onun elmi müdafisinə heç bir dəxlim yox idi. Sadəcə bir zamanlar, onu da mən indi çox çətin xatırlayıram və çətin xatırladığım üçün də çox üzr istəyirəm bu ifadəm üçün: bəli, bir zamanlar QOBUSTAN toplusunda çalışdığım günlərdə, bəlkə də, onun bir məqaləsini çap etmişik, ya etməmişik. Amma bunsuz da o gəlib bu məqama çıxacaqdı, İstanbul türkləri demiş. Və buna görə də onun məni bu gözəl gecəyə dəvət etməsi həqiqətən böyük bir hörmətin ifadəsi kimi gəlir mənə. Halbuki, mənim tay-tuşlarımdan və hətta mənim bir vaxtlar yaxın olduğum və ya dərs dediyim (bəxətəvər günlərim varmış, İlahi) insanlardan neçəsi ad almışdır, namizəd, sonra isə doktor olmuşdur və heç vəclərinə almamışlar məni, nəinki yada salmaq, heç ağızucu da dəvətdə bulunmamışlar. Onsuz da mən belə yerlərə gedən deyiləm, - dedim və bura da getməyim çox könülsüz olsa da, həmkarım Nemət Veysəllinin və yaxından tanıdığım və hörmət etdiyim gözəl tərcüməçi Tehran Vəliyevin də həmin gecədə olacağını dəvətçi, belə gecələr üçün çox işlədilən GÜNAHKAR mənə deyəndən sonra, necə olursa-olsun, getməyi düşündüm.

Həqiqətən çox sevimli bir gecə, adam çox rahat və keyfi də deyəsən bir az yuxarı. Nə olar, nə olmaz, adam DOKTOR (həkim yox) OLMUŞ və özü də indiki məqam-

da DOKTOR olmaq bir o qədər də asan iş deyil. Milli Akademiyamız, Milli Şuramız, Milli Komissiyamız. Sən də bir iş yazırsan və doktor olursan. Bütün bu çətinlikləri adlamaq, həyata keçirmək üçün ən azından böyük bir hövsələ lazımdır. Hövsələ lazımdır ona görə ki, bilirsiniz də, bizdəki bürokratiya çox maraqlı bir bürokratiya. Əllərinə azadlıq düşüb və min cür bəhanələrlə sənin qabağına daş fırladırlar. Vallah, şəxsən mənəm başıma bu işlər gəlməyib, amma redaksiyalarda işlədiyim üçün danışanları eşitmişəm və yazılarını çap etdirmək üçün az gəlməyiblər bir vaxtlar işlədiyim redaksiyalara. Bax, bu aşamalar üzündən bir çox illər öncə unudulmaz ziyamız Cəfər Cəfərov mənəm radioda QARA QARAYEV haqqında (bu açıqlamanın hörmətli Mədəniyyət Nazirimizə dəxli yoxdur, ağılınıza pis-pis şeylər gəlməsin) biri verilişimi dinlədikdən sonra, Anar müəllimin araçılığı ilə yanına çağırdı və mövzu götürməyi təklif etdi. Mənəm də başımda ŞAİRLİK sevdası və üstəlik də belə şeylərə yuxarıdan baxan birisi, vaz keçdim bu sevdadan. Və hətta indiki məqamda belə, kimisi yarı yolda buraxır başını, kimisi hövsələsiz və əsəbləri dözmür çəkilir mübarizədən.

Amma bu gecənin “günahkarı” Adilxan Bayramov yarıyolda qalmaq istəməyib, namizədlik müdafiə etsə də, uzun illər axtarışlarını davam etdirib, Səməd Vurğunun yaradıcılığı mövzusunda doktorluq dissertsiyasını yazıb qoyub ortalığa və müdafiə edərək FİLOLOGİYA ELMLƏRİ DOKTORU olub və üstəlik də bu dar macalda sevinə-sevinə zəng edib ki, bəs axşam xudmani bir qonaqlıq var, səni də dəvət edirəm.

İndicə yazdığım kimi bu dəvət məni həqiqətən çox məmnun etdi və mən də Nemət Vesəlli ilə görüşüb

dünyanın bu başından o başına - yaşadığım 8-ci kilometr-dən uzuuuuuuuuuuuun... çox uzuuun bir yolla gedərək mikrorayonlardan birində yerləşən bir kafeyə gəldik.

Təkrar edirəm, mənim bura gəlişim yalnız və yalnız bu adamın mənə olan hörməti xatirinə idi və xatırladığım bu ki, ilk dəfə idi ki, belə bir mərasimə dəvətli idim, baxmayaraq ki, artıq illəri arxada buraxmış birisiyəm.

Adilxan müəllim çox istiqanlıqla adamları qarşılayır, onların hər biriylə maraqlanır və heç kimi diqqətdən qaçırmır. Mən onun istiqanlı və mədəni olduğunu bilirdim. Amma bu qədərini görməmişdim. Adilxan müəllim sevinirdi və bu sevinci onunla bölmək istəyən yaxınları, elm adamları toplaşmışdı bu mərasimə

Nə zamandan bəri görmədiyim bir neçə alim və gənc alimlər, ən yadda qalan ədəbiyyat insanları: Cəlal Abdullayev, Təhsin Mütəllibov, Teymur Bünyadov, Nizaməddin Şəmsizadə, Cəlil Nağıyev, Şəmistan Nəzirli, Möhbəddin Səməd və neçə-neçə qələm sahibi və yaradıcı insan Adilxan müəllimin bu sevincli günündə təbrik etməyə və bir az da istirahət eləməyə gəlmişlər.

Çox sərbəst bir mərasim, heç bir rəsmilik yox, bu da ondan qaynaqlanır ki, bu adamların hamısı, doğrudan, rəsmilikdən uzaq yaradıcı insanlar və hətta bəzən bir iki çıxışda edilən zarafat daha da doğmalaşdırır bu ortamdakı insanları...

Məsələn, Cəlal müəllimin Səməd Vurğun haqqında "MƏN ONU HEÇ KƏSLƏ BÖLÜŞƏ BİLMƏRƏM"-sözlərinə zarafatla cavab verən Teymur Bünyadov "Səməd Vurğun mənimdir" kimi bir ifadə ilə çıxışı vaxtı gülə-gülə cavab verməsi həqiqətən də böyük bir elin olan şairi paylaşmaq şirin bir mübahisəyə çevrilir, çünki müdafiənin məğzi Səməd Vurğun yaradıcılığı.

Təbii ki, mən bu tekstlə -Adilxan Bayramovun doktorluq dissertasiyasının mətni ilə yaxından tanış deyiləm və belə müdafiələrə böyük simpatiya duymasam da, heç zaman artıq da hesab etməmişəm, çünki ən azından gələcək nəsil üçün bir mənəbə yarandı ki, onlar kimin nə olduğunu biləcəklər və Cəlal müəllim mən bilən müdafiənin tekstindən qırağa Səməd Vurğun haqqında bu vaxta qədər şəxsən mənim bilmədiyim bir neçə məsələyə toxunur və şairin yaradıcılığında bu vaxta qədər saklı qalan gizlinlərə açıqlama gətirir ki, bu da çox böyük bir marağa səbəb olur.

Heç şübhəsiz, müasir mətnin yaratdığı bu mübahisə, yəqin ki Adilxan müəllimin əsərində öz açıqlığını tapmış olmalı və Adilxan müəllim nə az, nə çox ömrünün çox böyük bir hissəsini Səməd Vurğun dünyasına həsr eləyən yaradıcı bir alim.

Bir daha ona qayıdıram ki, mənim bu cür dissertasiyalara bir o qədər də simpatiyam yoxdu və bu cür dissertasiyaların da dünyanın daha hansı ölkələrində olub-olmadığından xəbərsizəm və güman etmirəm də ki, başqa ölkələrdə bu cür dissertasiyalar var. Ancaq bir halda ki, bizim elmi camiəmizdə və elmi praktikamızda bu cür dissertasiyalar var, o zaman Adilxan Bayramovun bu işini də müsbət qiymətləndirmək bizim vətəndaşlıq borcumuzdur. Biz bunu elmə töhfə kimi yox, şairin yaradıcılığının sənədləşdirilməsi və dəyərləndirilməsi baxımından qiymətləndiririk.

Və burada mən bir durumu da qeyd etməliyəm: bu mərasimdə eşitdim ki, Adilxan Bayramov iş yerini də dəyişib: Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi aparatından başqa bir işə keçib. Mən bilmirəm, Adilxan Bayramovu yeni işi nə dərəcədə təmin edir, amma mən bunu bizim ortamın, bizim mühitin ən adil nəticəsi hesab edirəm.

Təəssüf ki, hər zaman deyirik: bu dünyada heç nə itmir və heç nə yox olmur. Yaddaşdan yaddaşa keçir və Adilxan müəllimin də bu gözəl doktorluq işi heç şübhəsiz, tarixin səhifələrində yaşayacaq və onun zəhməti gələcək nəsil üçün bir örnək olacaq. Səməd Vurğun yaradıcılığına yeni baxım kimi öz məkanını tapacaq və böyük şairin irsinin öyrənilməsi məsələsində diqqəti çəkəcək və bəlkə də mübahisələr doğuracaq.

Necə olursa-olsun, böyük bir doktorluq dissertasiyası haqqında olan bu publisistik qeydlər mənim sayılıb-seçilib ora şəxsən Adilxan Bayramov tərəfindən çağırılmağımın minnətdarılığı olsun. Mən güman etmirəm ki, Adilxan müəllim mənim bu qeydləri yazacağımı umub. Yox, yüzdə yüz bu onun üçün bir sürpriz olacaq. Çünki bizim yazı praktikamızda bu cür şeylər çox nadir hallarda olur. Və bu yazının onun dissertasiyasına nə istiliyi, nə soyuqluğu. İllərlə gözlənən bir gün gəlib, müdafiə təqdim olunub, uğurla qarşılıb, yəni artıq iş görülüb və dəyərini alıb, bundan sonrası yalnız yaşamaq və yaşamaq mübarizəsidir.

Doktorluqdan o yana hansı mərhələlər var, vallah, mən bunu da bilmirəm. Ancaq varsa, bir dost kimi mən bunu Adilxan Bayramova arzu edirəm. Alim kimi də, insan kimi də, ziyalı kimi də bu İNSAN ona layıqdır. Bütün bu keyfiyyətlərin onun şəxsinə görünməsində SƏMƏD VURGUN kimi bir şairin yaradıcılığının təsiri olmamış deyil.

Olan bu.

**Tofiq Abdin,
Şair- publisist**

ADILXAN BAYRAMOV

Adilxan Hüseynəli oğlu Bayramov 1949-cu il fevralın 19-da Gürcüstanın Marneuli rayonunun (Borçalı bölgəsi) Sadaxlı kəndində anadan olmuşdur. 1956-1966-cı illərdə Sadaxlı kənd orta məktəbində təhsil almış və bu məktəbi gümüş medalla bitirmişdir. 1966-1971-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) filologiya fakültəsində ali təhsil almışdır.

1971-1979-cu illərdə Sadaxlı 2 sayılı kənd orta məktəbində tərbiyə işləri üzrə direktor müavini, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi işləmişdir.

1979-cu ildən Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi sistemində işləyir. O, 1979-1980-ci illərdə Səməd Vurğunun ev-muzeyində elmi işçi, şöbə müdiri, 1980-2007-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyində (indiki Mədəniyyət və Turizm Nazirliyində) böyük inspektor, aparıcı inspektor, baş inspektor, baş idarənin rəis müavini, baş idarənin rəisi, aparatın rəhbəri vəzifələrində çalışmışdır.

2007-ci ilin oktyabr ayında doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş və həmin vaxtdan Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Mədəniyyətşünaslıq üzrə Elmi-Metodiki Mərkəzinin direktor müavini vəzifəsində çalışır.

Adilxan Bayramov bu vəzifələri daşımaqla yanaşı elmi-tədqiqat işi ilə də fəal məşğul olmuşdur və həmin sahədə fəaliyyətini davam etdirir. Onun elmi fəaliyyət sahəsi genişdir. Tənqidçi, ədəbiyyatşünas, sənətşünas, publisist və tərcüməçidir.

Adilxan Bayramov ədəbiyyatşünas olaraq əsasən xalq şairi Səməd Vurğunun yaradıcılığını tədqiq edir. 1990-cı ildə «Səməd Vurğun yaradıcılığında xalqlar dostluğu» mövzusunda namizədlik, 2007-ci ildə isə «Səməd Vurğun yaradıcılığında insan: millilik və ümumbəşəriyyət» mövzusunda doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmişdir.

O, Səməd Vurğunun həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı radio-televiziya verilişlərinin, çoxsaylı məqalələrin müəllifidir. Şairin poemaları əsasında bir neçə radio- tamaşa, «Hürmüz və Əhrimən» poeması əsasında pyes hazırlamış, «Muğan» poemasının motivləri üzrə «Ceyran» televiziya filminin ssenarisini yazmışdır. Adilxan Bayramovun nəşr olunmuş «Yaşayan ömür» (1990), «Vurğun ocağı» (1997), «Səməd Vurğun yaradıcılığında insan: millilik və ümumbəşəriyyət» (1999) və «Səməd Vurğun: milli və ümumbəşəri» (2006) kitabları şairin ömür yolunu və yaradıcılığını işıqlandırır.

Onun «Səməd Vurğun: milli və ümumbəşəri» adlı monoqrafiyası mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Səməd Vurğun irsinin cəfəkeş tədqiqatçısı və Adilxan Bayramovun müəllimi, elmi rəhbəri və elmi məsləhətçisi olmuş görkəmli ədəbiyyatşünas - alim, mərhum professor Cəlal Abdullayevin bu kitaba yazdığı «Vurğun sənətinə yeni baxış» adlı ön sözdə oxuyuruq: «Bə lə hesab edirəm ki, bu tədqiqat işi bu gün klassiklərimizə, o cümlədən Səməd Vurğun irsinə ağız büzənlərə çox tutarlı

cavabdır. Eyni zamanda, bu tədqiqat işi Səməd Vurğuna qayıdır, bu zəngin irsə yeni münasibətin nəticəsidir. İnanıram ki, bizim ədəbiyyatşünaslar bu yöndə öz tədqiqatlarını davam etdirəcəklər».

Professor Cəlal Abdullayevin öz yetirməsi haqqında yazdıqlarından: «Adilxan Bayramov Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinin məzunudur. O, ilk tədqiqat vərdişlərinə məhz Səməd Vurğun yaradıcılığını araşdırmaqla başlamış, bu mövzuda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş, doktorluq dissertasiyası yazmışdır. 30 ilə yaxın bir müddətdə Səməd Vurğun yaradıcılığı ilə ardıcıl məşğul olan Adilxan Bayramov özünü bacarıqlı, səriştəli və əməksevər tədqiqatçı kimi göstərmişdir. O, tədqiqatçı kimi xeyli iş görmüş, şairin bir çox çıxış və məqalələrini, məktublarını, şeirlərini, o cümlədən 1942-ci il fevralın 12-də Moskva radiosu ilə «Koroğlu nəsillərinə bizim salamımız», 1942-ci il noyabrın 29-da Moskvada ədəbiyyat və incəsənət işçilərinin antifaşist mitinqində «Qafqazın mədəniyyəti ölməzdir» adlı çıxışlarını, habelə Ukrayna yazıçılarının III qurultayında çıxışının mətnlərini ilk dəfə üzə çıxararaq Azərbaycan dilinə çevirmiş və dərc etdirmişdir. Adilxan Bayramov şairin «Vaqif» pyesinin və «Aslan qayası» poemasının naməlum parçalarını əldə etmiş, «İnsan» pyesinin daha mükəmməl variantını üzə çıxarmış və bütün bunlardan öz tədqiqatında istifadə etmişdir. «Səməd Vurğun: milli və ümumbəşəri» monoqrafiyası da onun bacarıqlı bir vurğunşünas olduğunu göstərir».

Adilxan Bayramov ədəbiyyatşünaslıqla yanaşı, həm də muzey işi, teatr sənəti, təsviri incəsənət, etnoqrafiya və Azərbaycan xalçası ilə bağlı araşdırmalar aparır. «Heydər

Əliyev və muzeylərimiz» (1999), «Bakı muzeyləri» (şərikli-2006), «Tariximiz, yaddaşımız, sərvətimiz» (2007), «Sənət, sənət məbədləri, sənət fədailəri» kitablarının, «Ədəbi-xatirə muzeyləri», «Tarix- diyarşünaslıq muzeyləri», «Teatr sənətimizin inkişafında Tiflis Azərbaycan teatrının rolu (1900- 1920- ci illər)» adlı metodiki vəsaitlərin müəllifi, Azərbaycan və rus dillərində bir neçə dəfə nəşr olunmuş «Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası»nın müəlliflərindən biridir.

Adilxan Bayramovun qələmindən çıxmış bu nəşrlər ali məktəblərin müvafiq fakültələrində dərs vəsaiti kimi istifadə olunur.

Müxtəlif mətbuat orqanlarında Adilxan Bayramovun özü və araşdırmaları barədə bir sıra mütəxəssislərin məqalələri dərc olunmuş, radio- televiziya verilişləri səsləndirilmiş, «Elim-obam Sadaxlı» (Bakı, 2000), «Borçalı alimləri (Bakı, 2000)», «Azərbaycan yazıçıları» (Bakı, 2004), «Əlamədar və tarixi günlər təqvim-2014» ensiklopedik-məlumat kitablarında, habelə «Azərbaycan Milli Ensiklopediyası»nda (III cild, Bakı, 2011) və «Azərbaycan» saytında (müxtəlif dillərdə) biblioqrafik məlumat verilmişdir.

Müxtəlif vaxtlarda «Səməd Vurğun- 90» fəxri xatirə diplomuna, «Səməd Vurğun mükafatı»na, digər fəxri fərman və mükafatlara layiq görülmüşdür.

Adilxan Bayramov Azərbaycan Aşıqlar Birliyi İdarə Heyətinin, Beynəlxalq Muzeylər Şurası Azərbaycan Milli Komitəsi Rəyasət Heyətinin, Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin, Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvü, «Müasir mədəniyyətsünaslıq» jurnalının baş redaktorunun müavini, «Qarapapaqlar» (Gürcüstan) dərgisi redaksiya heyətinin üzvüdür.

Adilxan Bayramov bədii tərcümə ilə də məşğul olur. Bir sıra səhnə əsərlərini, o cümlədən məşhur rus yazıçısı M. Bulqakovun «Morfi» hekayəsi əsasında səhnələşdirilmiş «Tövbə» pyesini rus dilindən Azərbaycan dilinə çevirmişdir. Bu tərcümələr Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən alınmış və respublikanın teatrlarında oynanılması tövsiyə edilmişdir.

Mətbuatda vaxtaşırı «A.Bayramqullu» və «A.Bayramquluoğlu» imzaları ilə bədii yazılarla çıxış edir.

İki qızı, bir oğlu, dörd nəvəsi var. Böyük qızı Pərvanə hüquq elmləri namizədi, oğlu Tural Dövlət notariusudur. Ali təhsilli kiçik qızı İlhamə evdar qadındır.

İlyas Adıgözəlli,
Əməkdar jurnalist
2014

Mündəricat

Vurğun sənətinə yeni baxış (professor Cəlal Abdullayev).....	3
“Şair, hökmdarın hüzurundasən!”.....	14
«A bala, özündən muğayat ol!..».....	27
1953 - cü il: şairin iki məqaləsinin əks- sədası.....	34
«Aslan qayası» poeması: dünən və bu gün	50
Ürəyimdən keçənlər, yaxud rejissor fədakarlığı.....	58
Gəray bəy, Cahandar ağa, Kərbəlayı İsmayıl.....	67
«Unudulmuş» obraz.....	75
Humay – «tək ayaqlı qərinə».....	79
Şairin «kənd həsrəti»- Vətən məhəbbəti.....	86
Üç çinar.....	104
Tariximizdən səhifələr Səməd Vurğun yaradıcılığında.....	110
Bir görüş haqqında.....	120
Şövkət Ələkbərova oxuyurdu.....	124
Rənglərdə yaşayan ömür.....	128
Tarixin yadigarları şairin qələmində.....	133
Həyat davam edirdi.....	142
Xalq üçün yanan ürək.....	149
«Dünya unutmamış səni dünyada...»	155
İkizirvə.....	161
Şeirimizin öncülü... nəsrimizin ləngəri.....	170
Nəstdən gələn xoş səs.....	176
Şəhərdən gələn ovçu: İlyas Əfəndiyevin gözü ilə.....	181
Ürəklərdə yaşayanlar.....	191
Fikir dramları müəllifi- akademik Məmməd Arifin qələmində.....	196
Bir şeirin tarixi: «Göyərçin».....	201
İki şeirin tarixi: «Yanğın», «İslam».....	207

Qələbə soraqlı yaddaş.....	213
Nübar Namazovanın «Səməd Vurğun və uşaq ədəbiyyatı» adlı dissertasiya işi haqqında.....	219
Lətafət Əliyevanın «Yusif Səmədoğlunun yaradıcılığı» adlı dissertasiya işi haqqında.....	225
Bir avtoqraf haqqında.....	230
Ceyran (Qısametrajlı filmin ssenarisi).....	234
Umulmayan bir yazı (Tofiq Abdin).....	240
Adilxan Bayramov (İlyas Adıgözəlli).....	245

QEYD ÜÇÜN

QEYD ÜÇÜN

QEYD ÜÇÜN

QEYD ÜÇÜN

ADILXAN BAYRAMOV
(Adilxan Hüseynəli oğlu Bayramov)

SƏMƏD VURĞUN:
ömür yolu və yaradıcılığından
səhifələr

Bakı - 2015

Yığılmağa verilmiş: 22.06.2015
Çapa imzalanmışdır: 07.07.2015
Şerti çap vərəqi: 16
Nəşrin ölçüsü: 60X84 1/16
Tirajı: 300

Kitab "VƏTƏNOĞLU" Nəşriyyat və Poliqrafiya müəssisəsinin mətbəəsində hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı şəhəri, Dərnəgül qəsəbəsi,
3105-ci məhəllə
Direktor: Cəfər Bağırov
Tel: 562-83-03; 563-54-42